

مولوی محمد سعید

مولوی محمد سعید سیالکوٹ دے اک پنڈ کلاس والا دے رہن والے سن۔ اوہناں نے دینی تعلیم اپنے پنڈ دے مولوی عبدالحی توں حاصل کیتی۔ مولوی عبدالحی قرآن پاک تے حدیث دے بوہت وڈے عالم سن۔ آنحضرت محمد مصطفیٰ احمد مجتبیٰ صلی اللہ علیہ والہ وسلم دی پاک حیاتی دے چنگے جانوں۔ مولوی محمد سعید ہوراں نے حضور پُر نور محمد صلی اللہ علیہ والہ وسلم دی پاک سیرت بارے جانکاری اوہناں توں حاصل کیتی۔ غیر اوہدے وچ اپنا علم تے محبت شامل کر کے من کھجیوں اسلوب راہیں بیان کیتا۔

آپ دی کتاب ”محمد صلی اللہ علیہ والہ وسلم“ وچوں اک اقتباس پیش کیتا جاندا اے۔

معراج شریف

بیت نوں 10 دس ورہے ہو گئے سن ڈاڈھے اوکھے 10 دس ورہے۔ رجب دی 27 تاریخ تے سومواری انگریزی 22 مارچ 610ء سی ایس رات محمد صلی اللہ علیہ والہ وسلم اپنے چاچے ابو طالب دی بیٹی ام ہانی دے گھر تے ہوئے سن کہ اللہ تعالیٰ نے اوہناں نوں اسماناں دی سیر کرائی تے اوہ بھیت تے جیہڑے آدم دی اولاد وچوں کے نوں نہیں دے گئے سن۔ قرآن مجید دی ستارہویں سورت انج شروع ہوندی اے۔

ترجمہ۔ ”اوہ ذات بڑی پاک اے جیہڑی اک رات اپنے بندے نوں خانہ کعبہ توں اوس ڈراڈی مسیت تک لے گئی جیہدا آل دوالا برکتاں نال بھریا ہویا اے۔ تے ایس واسطے لے گئی کہ اوہنوں اپنیاں کچھ نشانیاں دکھائے۔“

دیکھو مولا دے رگ جدوں دنیا تک ہوئی تے اسماناں دے بوہے کھل گئے فیرا جیہے کھلے کہ اہج تک ایس سفر نے دنیا نوں حیران کیتا ہویا اے کہ کویں اک بندہ تاریاں تے چن توں لنگھدا ہویا اوہناں تھاواں تک پہنچیا جتھے نہ وہم جاندا اے نہ خیال۔ تے فیر دنیا دا کوئی بشر نہیں جیہدے واسطے ایہدے وچ کوئی نہ کوئی سبق نہ ہووے۔

صوفیا ایہوں ہور طرحاں گھمایا۔ عالماں ایہوں ہور طرحاں جانیا۔ شاعران ایس سفر توں ہور طرحاں لذت لئی۔ ہر کسے نے اپنے اپنے مقدر نال ایہوں جانچیا۔ ابو جہل نے سن کے ٹھٹھا مارا یا۔ ابو بکر نے سن کے آمنا و صدقا آکھیا۔ اک گراہواں داسر دار بن گیا، دو جانیکاں داسر دار بن گیا۔ قرآن شریف وچ تے صرف ایہناں ای اشارہ اے۔ پر حدیثاں وچ گل بوہتی کھول کے بیان ہوئی اے۔

حضور صلی اللہ علیہ والہ وسلم فرماندے نیں۔ میں گوڑھی نیندر نسا ہویا ساں جدوں جبریل آئے تے نال براق لیائے۔ ایس جانور جیہدا کوئی جانور زمین اُتے نہیں۔ ایہہ کھوتے توں ذرا وڈا تے فچرتوں ذرا چھوٹا سی۔ اوہدی جت برف نالوں دھند چھٹی سی۔ مونہہ آدمی وانگوں سی پرندیاں وانگوں دو پر سن۔ اوہدی ایال، پوشل تے کھب تے سینہ انمول موتیاں نال جڑے ہوئے سن تے انج لیکارے مار دے سن جو یں تاریاں دیاں لڑیاں ہون۔ میں ایس جانور دی کنڈ تے بہ گیا۔ آکھ تھپکد یاں ایہہ مینوں حرم شریف توں مسجد اقصیٰ لے گیا۔

اینتھوں و پہلے ہو کے میں براق اسمیت صحرا تے چڑھ گیا (صحرا اک وڈا پتھری جیہدے اُتے آج کل اک سوہنا جیہا گنبد بنیا ہویا اے تے اوہ بیت المقدس دے اندر حضرت عمر دی مسجد دے وچ اے) ایسے پتھرتوں میں اسماناں ول چڑھ گیا۔ حضرت جبریل نال سن ستاں اسماناں وچ جیہڑے پیغمبر میرے راہ وچ آئے میں اوہناں وچوں حضرت ابراہیم علیہ السلام حضرت موسیٰ علیہ السلام تے حضرت عیسیٰ علیہ السلام نوں ملیا۔ سفر جاری سی میں ایس طرحاں دی اواز سنی جس طرحاں دی اواز کھن لگیاں قلمناں وچوں نکل دی اے۔ کتاب تقدیر دی سی تے اوازاں حمد شاکر دیاں

ہو یاں فرشتیاں دیاں سن۔

آخر میں سدرۃ المنتہیٰ تے پہنچ گیا (سدرہ پیری دے درخت نوں آہندے میں ایہہ خاص درخت اوس حد دے اُتے اک نشانی واگھوں کھلوتا ہو یا اے جتوں تیک فرشتیاں دی پہنچ اے) اتھے اُپڑ کے جبریل علیہ السلام نے کہیا ”بس حضور (صلی اللہ علیہ والہ وسلم) میری اُپڑ اتھوں تیک ای سی۔ ایہہ علم دی آخری حد اے۔ میں اک پیروی اگا نہ پُیا تے تھئی نال میرے پُرسز جان گے۔ حضور (صلی اللہ علیہ والہ وسلم) اُسی نییاں دے سردار او۔ دنیا جہان دے مالک دے یار او۔ اگا ہند ودھ دے جاؤ تے اپنے نور دے لشکاریاں وچ پنڈ امکان دے جاؤ۔“ پنڈ آخر تک گیا تے آپ (صلی اللہ علیہ والہ وسلم) رب دے حضور جا پہنچے تو اوس تھئی دا جیہوں کوئی نہیں سی جھل سکیا، کھل کے نظارہ کیئا۔ سبحان اللہ۔ اک شاعر آکھدا اے۔ ”حضور (صلی اللہ علیہ والہ وسلم) تہاڈے کیا کہنے۔ طور پہاڑ تے اک لشکارا بیا تے موسیٰ علیہ السلام بے ہوش ہو کے ڈھبے پئے۔ اُسیاں ذات پاک نوں عین سامنے دیکھیا تے لباس تے مسکراہٹ رہی۔“ ایس ملاقات وچ جیہہ اتھہ اللہ دی ذات ولوں حضور صلی اللہ علیہ والہ وسلم نوں ملیا اوہ پنجاہ (50) نمازاں سن۔ روایت اے کہ واپسی تے حضرت موسیٰ علیہ السلام ملے۔ گل بات ہوئی تے حضرت موسیٰ علیہ السلام کہن گئے۔ اُمت تے بڑا بھار ہے، گھٹ کراؤ۔ واپس گئے۔ خیر نمازاں گھٹ ہوندیاں ہوندیاں شیخ (5) رہ گیاں۔ پنجاں تے پہنچ کے حضور صلی اللہ علیہ والہ وسلم فیر پرت کے نہ گئے پئی اُمت اُتے ایہہ بھار کوئی بوہتا بھار نہیں۔ بلکہ آکھیا کہ نماز مومن دی معراج اے۔

حضور (صلی اللہ علیہ والہ وسلم) نوں مولا کریم نے گندھے ہوئے نییاں توں علاوہ رنگ برنگی مخلوق دکھائی۔ جو ایسی دنیا وچ آکھنے ہاں ”ملک مانی داوتے۔ کوئی رووے تے کوئی ہتے۔“ ایس نقشے اُتے ای اگلا جگ اے۔ کوئی ہسد اے کوئی روندا اے۔ ہسدے اوہ میں جیہناں نیک عمل کیئے تے روندے اوہ میں جیہناں دے کر توت۔ بھڑے رہے ہون۔

حضور صلی اللہ علیہ والہ وسلم نوں جنت دکھان لے گئے۔ نیک لوک تے نیک بییاں سوہنے وسدے، ٹھنڈیاں چھانواں، دُور شہدیاں نہراں، پھلاں نال لدیاں ہو یاں شہنیاں جھک جھک کے زمین نوں چھوندیاں، چار چوہیرے رنگ برنگے پرندیاں دی چکار، سلامتی دیاں آوازاں۔ سوہنے مونہہ تے سوہنیاں گھاں۔

حضور صلی اللہ علیہ والہ وسلم نے ایہہ وی دیکھیا کہ اُگ دے بھانڈے پنے بلدے نیں۔ اُگ شوکراں تے بھسکاں انج بھردی اے جو ایس غصے نال کے دا وجود پاٹ رہیا ہووے۔ انگلیاں اے انج گلدے جو ایس لال اُونٹھاں دے اجڑ کھلوتے ہوئے ہون۔ خلقتاں دھوکیں تے لبو آں دیاں ماریاں باہر نکلن نوں دوڑن تے دربان چک چک فیر وچ سٹن۔ ٹھلسیاں ہو یاں پھریاں تراس سے مارے ہوئے اُونٹھاں واگھوں پانی لئی جھلے ہوئے کوہیے مونہہ تے کوچیاں بولیاں مچیکاں تے فریاداں۔ اللہ رحم کرے گل کردیاں وجود کتب جاندا اے۔

حضور صلی اللہ علیہ والہ وسلم نے ایہہ سب کچھ دیکھیا تے آکے دسیا۔ اتھوں ایہہ گل بڑی پئی طرحاں ثابت ہوندی اے کہ ایس لوک ای جا کے اوہ دنیا آباد کرنے ہاں۔ جے ایہہ دنیا سنوری ہوئی اے تے اگلی وی سوری ہوئی اے۔ جے معاملے اتھے چوڑ چوڑ نیں تے اگے وی چوڑ چوڑ۔ اتھے دے دکھ تے سکھ ایس زندگی دا پھل نیں تے ایہہ دنیا کوئی مداری دا کھیڈ نہیں۔ گھڑی نظر دے فریب وچ پھسے تے فیر مُراب واگھوں اے۔

محمد آصف خان

محمد آصف خان ہو دیں 29 نومبر 1929ء نوں ہستی دانشمنداں ضلع جالندھر، مشرقی پنجاب (بھارت) وچ پیدا ہوئے۔ 1947ء وچ پاکستان جن مگروں ہجرت کر کے لاہور آن وئے سرکاری ملازمت وے نال نال اُردو وچ علمی تے ادبی کم وی کردے رہے۔ 1956ء وچ پنجابی زبان نوں اپنے وچاراں وے اظہار و اذرایہ بنایا تے ایسے دوران ایم اے پنجابی تیک تعلیم مکمل کیتی۔ غیر پنجابی مجلس وے سیکرٹری تے رسالہ ”پنجابی ادب“ دے مدیر وی رہے۔ پہلاں شاہ حسین کالج لاہور وچ پنجابی دے استاد رہے۔ غیر پنجاب یونیورسٹی دے شعبہ پنجابی وچ ایم اے دے طالب علماں نوں پڑھاندے رہے۔

محمد آصف خان کہانی کار، محقق، نقاد تے لسانیات دے ماہر سن۔ ایس دے علاوہ آپ اُردو، فارسی، انگریزی، پنجابی، سندھی تے ہندی زبانوں تے مکمل عبور رکھدے سن۔ اجوکی کہانی، مدھلی لفظانی، آکھیاں با فرید نے، احمد خان کھرل، ہیر دموور، بک سنگ، سندھی ادب آکھیاں پہے شاہ نے، آپ دیاں تنقید تے ترتیب وختیاں ہویاں کتاباں چھپ چکیاں نیں۔

آپ پاکستان پنجابی ادبی بورڈ دے سیکرٹری رہے۔ 17 مارچ 2000ء نوں رب نوں پیارے ہو گئے۔

پنجابی زبان دی کہانی

ایہہ اک مٹی پر مٹی حقیقت اے پئی زبان ویسب توں ای بھھدی اے تے ویسب بندیاں نال ای ہنگر دا اے۔ جے بندے نہیں ہون گے تے ویسب نہیں ہووے گا۔ تے جدوں ویسب نہیں ہووے گا غیر زبان دا کدھرے نال تھیے نہیں ہووے گا۔

زبان دی لوڑ اودوں محسوس ہوندی اے، جدوں بندیاں وچکار لین دین تے وچار و ناند ہوندا اے۔ کیوں جے اوہ زبان راہیں اپنیاں سوچاں، سدھراں تے خیال دو جے لوکاں تیک اپڑاندے نیں تے اوہناں دے خیالاں تے سوچاں نال وٹھی حاصل کردے نیں۔ ایس طرحاں زبان بندیاں وچکار اک اجیہا رابطہ اے، جیہڑا اوہناں نوں اک دو جے دے نیزے لیاؤندا تے اوہناں وچ محبت تے بھائی چارا پیدا کردا اے۔

تاریخ و سدھی اے پئی پنجاب دے علاقے پوٹوہار وچ سواں دریا دے کنڈھے ہنگرن والا ویسب، دنیا دے سب توں پرانے وسیاں وچ خاص آچھ رکھدا اے۔ ایس توں اسی ایہہ وی گوئیٹر لاسکدے ہاں کہ اجیہا ویسب پورے پنجاب وچ پھیرا ہویا سی۔ لوڑ صرف ایس گل دی وی اے کہ ہور پھر و لا پھر ولی کیتی جاوے۔

تاریخ توں ایہہ معلوم ہوندا اے پئی آج توں 5 ہج ہزار ور پہلاں پنجاب تے سندھ وچ دراوڑی تہذیب ٹھہسی اُتے سی۔ دراوڑی ایتھوں دے وسیبک نہیں سن، سگوں باہروں آکے ایتھے آباد ہوئے سن تے وکھری زبان بولدے سن۔ اوہناں دے ویسب تے زبان نے وی مقامی زبان تے چوکھا اثر پایا۔

غیر 1500 ق۔ م دے نیزے تیزے وسط ایشیا توں آریہ قوم پنجاب وچ داخل ہوئی۔ ایس قوم دی زبان سنسکرت سی۔ پہلاں ایہناں پنجاب وچ وچ ورتوں اختیار کیتی تے ایتھے بہہ کے اپنی مذہبی کتاب ”رگ وید“ تیار کیتی۔ ایہناں دا جدوں ایتھوں دے وسیبکاں نال میل جول ہویا تاں ایہناں دی زبان دے کئی لفظ پنجاب وچ بولی جان والی زبان وچ شامل ہو گئے۔

غیر بھارت وچ اک نویں مذہب ”بدھ مت“ دا ظہور ہو یا۔ بدھ پیروکاراں نے پالی زبان نوں مذہبی زبان دا درجہ دتا۔ اپنے مذہب دے

پر چار لئی اوہ پنجاب وچ وی آئے۔ راجا شوک دے زمانے وچ بدھ مت نوں سرکاری مذہب دی حیثیت مل گئی۔ راجہ نے پائلی پتر چھڈ کے ٹیکسلانوں اپنی راجدھانی بنایا۔ اُنچ پالی زبان نے وی پنجاب دی زبان نوں متاثر کیتا۔

ایس طرح اسیں ویکھدے ہاں کہ جیہڑے جیہڑے قبیلے تے توہاں باہروں پنجاب وچ آؤندے گئے اوہناں دیاں زباناں دے لفظ مقامی زبان وچ شامل ہوندے گئے۔ سیانیاں دی کھوج پاروں اسی اُنچ اپنے جوگے ہو گئے آن کہ دس سکھیاں پئی کھیڑے کھیڑے لفظ مُنڈاری، دراوڑی، سُکرت تے پالی زباناں توں ساڈی زبان وچ شامل ہو گئے نیں۔ فیر بعد وچ عربی تے فارسی زباناں دے ڈھیر سارے لفظ ساڈی لفظی واقعہ بن گئے۔

سیانے آکھدے نیں کہ بارہاں کوہاں تے زبان بدل جائی اے۔ ہر علاقے دے طبی، سیاسی تے سماجی حالات دکھ دکھ ہوندے نیں۔ ایہہ حالات اک پاسے اُچارانگاں نوں متاثر کردے نیں تے دوجے پاسے لوکاں دی زہت بہت اُتے اپنے اثرات قائم کردے نیں۔ ایویں بارہاں کوہاں تے جا کے لوکاں دا لہجہ بدل جائدا اے ایس بدلے ہوئے لہجے توں علاقے دی مناسبت نال وکھرانوں دے دتا جائدا اے جویں لاہوری، ملتانوی وغیرہ۔

چوتھی صدی ہجری وچ اک عرب سیاح ابن حوقل بڑھنصر پاکستان تے ہندا آیا۔

اوس نے اپنے سفر نامے وچ ملتان دی زبان نوں ملتان تے سندھ دی زبان نوں ہندی لکھیا اے۔ اوس نگروں اک تذکرہ نگار محمد عوفی نے دسیا پئی لاہور دے اک مشہور شاعر مسعود سعد سلمان نے شاعری دے تن دیوان لکھے جیہناں وچوں اک عربی، دو دو فارسی تے تریجا ہندی وچ سی۔ یعنی یارھویں صدی عیسوی تک پنجابی نوں ہندی یا ہندوی آکھیا جائدا اے۔ مولوی عبدالکریم تھنگوی نے 1086ء وچ ”نجات المؤمنین“ اک کتاب پنجابی وچ لکھی تے آکھیا:

فرض مسائل فقہ دے ہندی کر تعلیم کاراں مرواں اُمیتیاں جوڑے عبد کریم

ابوالحسن یحییٰ بن عبد اللہ امیر خسرو 1253ء تا 1325ء نے پنجابی زبان نوں لاہوری زبان آکھیا اے۔ اوس زمانے وچ لاہور تے ملتان دو وکھرے وکھرے صوبے سن۔ ایس پاروں صوبہ ملتان دی زبان نوں ملتان تے صوبہ لاہور دی زبان نوں لاہوری آکھیا جائدا اے۔

شہنشاہ جلال الدین اکبر (1556ء تا 1605ء) دے زمانے وچ صوبہ لاہور، ملتان تے پوٹھوہار دے علاقے نوں استعموں دے شیخ دریاواں دی مناسبت نال پنجاب دا ناں دتا گیا تے استعموں دی زبان نوں پنجابی آکھیا جان لگ پیا۔

سب توں پہلاں حضرت نوشہرہ بخش راجہ اللہ (1552ء تا 1654ء) نے ایس زبان نوں اپنے شعراں وچ پنجابی لکھیا۔

حافظ برخوردار راجہ اللہ نے اپنی کتاب مفتاح اللہ (1669ء) وچ پنجاب دی زبان نوں پنجابی آکھیا:

حضرت نعمان راجہ اللہ نے فرمایا کئی مسائل میں تر ت پنجابی آکھ سناویں سے کوئی ہووے مائل

ایس طرح پنجاب دے وسیع علاقے وچ بولی جان والی زبان پنجابی دے ناں نال مشہور ہو گئی۔ ایہہ زبان وئی توں لے کے خیر پور (سندھ) تے پشاور (صوبہ سرحد) توں لے کے جنوں (مقبوضہ کشمیر) تاں بولی تے کھی جائی اے۔ پر مختلف علاقیاں وچ ایہہ دے وکھرے وکھرے ناں نیں۔

ایہناں ناواں دی نکی وڈا انج کیتی جاسکدی اے جویں مشرقی پنجابی، مغربی پنجابی تے مرکزی پنجابی۔ مشرقی پنجابی، بھارت دے کچھ

علاقیاں وچ بولی جاندی اے تے مغربی پنجابی پاکستان دے کجھ علاقیاں وچ وکھرے وکھرے ڈھنگ یاں لہجے نال بولی جاندی اے جویں پشور ہاری، جہلم توں لے کے اٹک تکر۔ سرانگی، ملتان، بہاول پور، ڈیرہ غازی خان تے ہندکو، پشاور توں ماہسہرہ تک تے لہندی، راویوں پار شروع ہو کے شمال وچ پشور ہار دے علاقے تک بولی تے کجھی جاندی اے۔

ایسے طرحاں راوی تے بیاس دریاواں دے وچکار لے علاقے نوں ماجھا آکھیا جاند اے تے ایس علاقے دی بولی نوں ماجھی یا مرکزی پنجابی دانناں دتا گیا اے پنجابی زبان دیاں ایہناں بولیاں یاں لہجیاں توں صاف ظاہر ہوندا اے پئی پنجابی زبان دا کھلار تے پسا رکھیا اوڈا اے تے پنجابی زبان دیاں سرحد اں کتھوں تک پھیلیاں ہو یاں نیں۔

ڈاکٹر مہر عبدالحق

ڈاکٹر مہر عبدالحق پہلی جون 1915ء نوں ایہ ضلع مظفر گڑھ وچ پیدا ہوئے۔ 1950ء وچ پنجاب یونیورسٹی توں ایم اے اُردو کیتا تے 1957ء وچ پی۔ ایچ۔ ڈی دی ڈگری لئی۔ اوہناں علامہ اقبال رحمۃ اللہ مولوی محمد شفیع تے سید عطاء اللہ شاہ بخاری دے گے عالماں کولوں فیض حاصل کیتا۔ درس و تدریس نوں پیشہ بنایا۔ قصیدہ نوں دوتے قرآن مجید داسرا لنگی وچ ترجمہ کیتا۔ خواجہ فرید رحمۃ اللہ دیاں کافیاں دا دیوان مرتب کیتا۔ پنجاب دی تاریخی تے تہذیبی زندگی بارے ڈونگھا مطالعہ رکھدے سن صوفیاء کرام بارے آپ دے لکھے گئے مضمون بوہت سلاہے گئے۔ زبان وچ روانی تے بیان وچ علمیت جھلکدی اے۔ 1995ء وچ رپ نوں پیارے ہو گئے۔

حضرت بہاول الدین زکریا رحمۃ اللہ ملتانی

آپ 566 ہجری وچ رمضان شریف دی 27 تاریخ نوں جمعہ دے دن لہ دے علاقے کروڑ وچ پیدا ہوئے۔ بعض کتاباں وچ آپ دے سن 560 ہجری تے 542 ہجری لکھیا ہویا اے۔ آپ دے والد حضرت شیخ وجیبہ الدین رحمۃ اللہ جیہوے شیخ محمد غوث دے ناں نال ہو رہے بڑے اچے درجے دے بزرگ سن۔ اوہناں نوں شہراں تے مکاں وچ پھرن تے سیر سیاحت کرن دا بڑا شوق سی۔ حضرت زکریا رحمۃ اللہ دی لدہ دانناں قاطعہ سی تے اوہ حضرت شیخ حسام الدین رحمۃ اللہ دی وحی سن۔ شیخ حسام الدین رحمۃ اللہ ہوراں نوں شیخ عیسیٰ شمس الدین رحمۃ اللہ دی کہندے سن۔ کوٹ کروڑ دا شہر ایہناں دے ناں چھپے کروڑ لال عیسن رحمۃ اللہ کہلاند اے۔ اتھے ہر سال بھادوں دی چودھویں نوں بڑا بھاری میلہ لگدا اے تے حضرت لال عیسن صاحب رحمۃ اللہ داعس منایا جاند اے۔

حضرت زکریا رحمۃ اللہ دی عمر اچے 7 ست سال دی نہیں ہوئی سی کہ آپ نے 7 ستاں قرآناں نال قرآن کریم حفظ کر لیا تے آپ دا دل روشن ہو گیا۔ آپ 12 باراں سال دے سن کہ آپ یتیم ہو گئے۔ آپ دے چاچے حضرت شیخ احمد غوث رحمۃ اللہ ہوراں نے آپ نوں فضیلت دی چک بدھی تے باپ وی گدی تے بھادا کجھ چرنک آپ ملتان تے آس پاس دے عالم فاضل لوکاں توں علم حاصل کر دے رہے۔ کہندے سن کہ آپ نے ساڈھے چار سو استاد اں توں علم حاصل کیتا پر علم دی پیاس اتھے کتھے کتھی سی۔ آپ ملتان چھوڑ کے خراسان چلے گئے تے اتھے 7 ست سال روکے ظاہری تے باطنی علماں دیاں چشماں توں رنج رنج کے اپنی پیاس بجھاندے رہے۔ آپ دی علمی قابلیت دا اندازہ اتھوں لگدا اے کہ خراسان جان توں پہلاں آپ نے بچپن وچ دو ایہیاں کتاباں لکھیاں جیہوے یاں آج وی بڑیاں اُچیاں کتاباں منیاں جاندیاں نیں تے ساڈھے اسلامی درساں وچ پڑھائیاں جاندیاں نیں۔ اک کتاب دانناں ”صرف بہائی“ تے دوجی دانناں ”کنز العباد“ اے۔ پہلی عربی زبان پڑھن

علاقیاں وچ بولی جاندی اے تے مغربی پنجابی پاکستان دے کجھ علاقیاں وچ وکھرے وکھرے ڈھنگ یاں لہجے نال بولی جاندی اے جویں پوٹھوہاری، جہلم توں لے کے اٹک تک۔ سرانگی، ملتان، بہاول پور، ڈیرہ غازی خان تے ہندکو، پشاور توں ماہسہرہ تک تے لہندی، راویوں پار شروع ہو کے شمال وچ پوٹھوہار دے علاقے تک بولی تے کجھی جاندی اے۔

ایسے طرحاں راوی تے بیاس دریاواں دے وچکار لے علاقے نوں ماجھا آکھیا جاند اے تے ایس علاقے دی بولی نوں ماجھی یا مرکزى پنجابی دانناں دتا گیا اے پنجابی زبان دیاں ایہناں بولیاں یاں لہجیاں توں صاف ظاہر ہوندا اے پئی پنجابی زبان دا کھلار تے پسار کیڈا اوڈا اے تے پنجابی زبان دیاں سرحد اں کتھوں تک پھیلیاں ہو یاں نیں۔

ڈاکٹر مہر عبدالحق

ڈاکٹر مہر عبدالحق پہلی جون 1915ء نوں ایہ ضلع مظفر گڑھ وچ پیدا ہوئے۔ 1950ء وچ پنجاب یونیورسٹی توں ایم اے اُردو کیتا تے 1957ء وچ پی۔ ایچ۔ ڈی دی ڈگری لئی۔ اوہناں علامہ اقبال رحمۃ اللہ مولوی محمد شفیع تے سید عطاء اللہ شاہ بخاری دے گے عالماں کولوں فیض حاصل کیتا۔ درس و تدریس نوں پیشہ بنایا۔ قصیدہ نوں دوتے قرآن مجید داسرانگی وچ ترجمہ کیتا۔ خواجہ فرید رحمۃ اللہ دیاں کافیاں دادیوان مرتب کیتا۔ پنجاب دی تاریخی تے تہذیبی زندگی بارے ڈونگھا مطالعہ رکھدے سن صوفیاء کرام بارے آپ دے لکھے گئے مضمون بوہت سلاہے گئے۔ زبان وچ روانی تے بیان وچ علمیت جھلکدی اے۔ 1995ء وچ رپ نوں پیارے ہو گئے۔

حضرت بہاول الدین زکریا رحمۃ اللہ ملتانی

آپ 566 ہجری وچ رمضان شریف دی 27 تاریخ نوں جمعہ دے دن لہ دے علاقے کروڑ وچ پیدا ہوئے۔ بعض کتاباں وچ آپ دے سن 600 ہجری تے 542 ہجری لکھیا ہویا اے۔ آپ دے والد حضرت شیخ وجیہ الدین رحمۃ اللہ جیہوے شیخ محمد غوث دے ناں نال ہو رہے بڑے اچے درجے دے بزرگ سن، اوہناں نوں شہراں تے مکاں وچ پھرن تے سیر سیاحت کرن دا بڑا شوق سی۔ حضرت زکریا رحمۃ اللہ دے لہہ دانناں قاطعہ سی تے اوہ حضرت شیخ حسام الدین رحمۃ اللہ دی وحی سن۔ شیخ حسام الدین رحمۃ اللہ ہوراں نوں شیخ عیسیٰ شمس الدین رحمۃ اللہ دی کہندے سن۔ کوٹ کروڑ دا شہر ایہناں دے ناں چھپے کروڑ لال عیسن رحمۃ اللہ کہلاند اے۔ اتھے ہر سال بھادوں دی چودھویں نوں بڑا بھاری میلہ لگدا اے تے حضرت لال عیسن صاحب رحمۃ اللہ داعس منایا جاند اے۔

حضرت زکریا رحمۃ اللہ دی عمر اچے 7 ست سال دی نہیں ہوئی سی کہ آپ نے 7 ستاں قرآناں نال قرآن کریم حفظ کر لیا تے آپ دا ل روشن ہو گیا۔ آپ 12 باراں سال دے سن کہ آپ یتیم ہو گئے۔ آپ دے چاچے حضرت شیخ احمد غوث رحمۃ اللہ ہوراں نے آپ نوں فضیلت دی چک بدھی تے باپ وی گدی تے بھادا کجھ چرنیک آپ ملتان تے آس پاس دے عالم فاضل لوکاں توں علم حاصل کردے رہے۔ کہندے سن کہ آپ نے ساڈھے چار سو استاد اں توں علم حاصل کیتا پر علم دی پیاس اتھے کتھے کتھنی سی۔ آپ ملتان چھڈ کے خراسان چلے گئے تے او تھے 7 ست سال روکے ظاہری تے باطنی علماں دیاں چشماں توں رنج رنج کے اپنی پیاس بجھاندے رہے۔ آپ دی علمی قابلیت دا اندازہ اتھوں لگدا اے کہ خراسان جان توں پہلاں آپ نے بچپن وچ دو ایہیاں کتاباں لکھیاں جیہوے یاں آج وی بڑیاں اُچیاں کتاباں منیاں جاندیاں نیں تے ساڈھے اسلامی درساں وچ پڑھائیاں جاندیاں نیں۔ اک کتاب دانناں "صرف بہائی" تے دوجی دانناں "کنز العباد" اے۔ پہلی عربی زبان پڑھن

لئی گرامردی کتاب اے تے دو جی فقہ دے مسائل اُتے لکھی گئی اے۔

خراسان دے بعد آپ بخارا چلے گئے۔ اوتھوں پھر دے پھر اندے تے تھاں تھاں دے عالماں توں فیض حاصل کر دے مدینہ شریف آپڑ گئے۔ اچھے 5 شیخ سال گزار کے بیت المقدس ول ٹر پئے تے سارے نبیاں دے مزاراں دی زیارت کر دے کراندے اخیر بغداد شریف پہنچ گئے۔ اچھے جناب حضرت شیخ الشیوخ مولانا شہاب الدین سہروردی رحمۃ اللہ واپڑا چر چاسی۔ آپ حضرت شیخ دی بارگاہ وچ حاضر ہو کے اوہناں دے مرید ہو گئے تے صرف 18 اٹھارہ دناں وچ کمال نوں پہنچ گئے۔

شیخ شہاب الدین ہوراں دے سینکڑے مرید تے روحانی چیلے سن۔ اوہناں نے جدوں دیکھیا کہ باہر توں آیا ہو یا اک شخص دناں دنوں وچ مرشد دے نیرے تے اگیرے ہوندا جاندا اے تے اوہناں حسد کر کے حضرت شیخ دے اگے فریاد کیتی۔ حضرت شیخ مسکرائے تے آکھن لگے۔ ”تیس سارے اک اک کبوتر پھڑ کے لے جاؤ تے اجہی تھاں تے ذبح کر لیاؤ جتھے تہانوں ذبح کر دیاں کوئی دیکھد انہ ہودے۔“ اوہ چلے گئے تے اپنے گھراں وچ کوٹھیاں دے اندر لگ چھپ کے کبوتران نوں ذبح کر کے لے آئے۔ حضرت ذکریا رحمۃ اللہ ہوری اپنا کبوتر جیند اسی لے کے آگئے۔ شیخ نے وجہ پوچھی تے آپ نے فرمایا: ”میتوں ایس دھرتی تے کوئی وی اجہی تھاں نظر نہیں آئی جیہڑی مولا پاک دے وجود توں خالی ہودے۔ میں کبوتر کھتے ذبح کردا۔“ حضرت شیخ نے فرمایا: اچھا ہن تیس مسیت وچ وچھان لئی گھاہ پٹ لیاؤ۔ سارے مرید ہرا ہرا تازہ ملو کڑہ گھاہ پٹ کے لیاے تے ذکریا رحمۃ اللہ ہوراں دے سرتے سکے سڑے گھاہ وی جھمی دیکھ کے ہس پئے۔ ذکریا رحمۃ اللہ ہوراں مرشد دے اگے عرض کیتی کہ ”میں جتھے وی گیا ہراتے تازہ گھاہ رب پاک دے ذکر وچ مشغول سی تے ایہہ سا گھاہ میتوں تسبیح توں فارغ نظر آیا تے میں لہوں لے آیاں کہ مسیت وچ لوکاں دے سجدیاں لئی ٹھیک اے۔“ حضرت شیخ نے مریداں نوں آکھیا: ”تھاؤ اچھیکو لا درجہ۔ ایس دانہ حلا درجہ اے تے ایہہ تہا تھوں سینکڑیاں منزلاں اگا تہہ ودھ چکیا اے، تیس حسد نہ کرو۔“

بغداد توں خلافت حاصل کر کے آپ 604 ہجری وچ ملتان ول واپس ٹر پئے۔ اوں وقت آپ دی عمر جوانی دی سی تے طبیعت وچ جوش، ولولہ تے نالے حوصلہ وی سی۔ آپ دے ملتان وچ آون تے اچھے سن وارا درادہ رکھن دی خبر ملتان دے عالماں تے پیراں فقیراں نوں پہنچی تے بڑے گھبرائے تے حسد کرن لگ پئے۔ اوہناں نے آپ نوں اک پیالہ دودھ دا بھرا ہویا بیہ بیجا، جیہد مطلب ایہہ سی پئی اچھے ملتان پہلے آئی پیراں توں پڑاے، تیس کے ہور شہر ٹر جاؤ۔ آپ پیالہ دیکھ کے مسکرائے تے پیالے وچ گلاب دے پھل دیاں پیتیاں پادیتیاں جیہڑیاں دودھ تے اُتے ای ترن لگ پیتیاں ایس دا مطلب ایہہ سی پئی جس طرحاں دودھ لے پیالے وچ پھل دی پتی سا سکدی اے ایسے طرحاں میں وی تھاؤ نے وچ پیار ہواں گاتے تہانوں ذرا وی تکلیف نہ دیاں گا۔ نالے ایہہ وی اشارہ سی کہ اسیں گلاب دی خوشبو ور گیاں نور دیاں پیتیاں ہر پاسے کھلار دینیاں نیں تے تیس آپے ای ساڈی خوشبو نال مست ہو جاؤ گے۔

ملتان وچ اوہناں دنوں وچ قرامطیہ فرقتے دازوری تے شہر دے لوکاں توں علاوہ پنڈاں وچ وی قرامطیہ مذہب پھیلدا اچاندا سی۔ حضرت ذکریا رحمۃ اللہ نے لوکاں نوں وعظ نصیحت نال ایس بُرائی توں بچالیا تے سچے اسلام دی راہ ول موڑ دتا۔ آپ دا چرچا ہند سندھ وچ ہون لگ پیا تے آپ دے مریداں دی اک اچھی جماعت بن گئی جیہناں دا عمل تے قول اک سی۔ آپ نے اپنے مریداں نوں سندھ کچج کمران ول دورے کر کے تبلیغ کرن دا حکم دتا تے ایس طرحاں لکھاں گمراہ انساناں تکمیر اسلام پہنچا دتا۔ آپ دیاں کچھ ٹولیاں کشمیر تے دلی ول ٹر پیتیاں تے کچھ افغانی قبیلیاں ول چلیاں لکھیاں، ایس طرحاں سارے ملک وچ اسلام دا چرچا ہون لگ پیا۔

آپ دی خدمت وچ وڈے وڈے سردار، نواب تے بادشاہ حاضر ہوندے سن تے ہدایت دے نور نال اپنے دل دی ہمیر کوٹھڑی وچ چاٹن کردے سن۔ کافر ٹولیاں دی صورت وچ آؤندے سن تے آپ دے مبارک ہتھ تے بیت کر کے لا الہ دا ورد تے ”دم بہاؤ الحق“ داعرہ ماروے لگے جانے سن۔ آپ دے قدم نال ملتان دی حالت بالکل بدل گئی۔ ہر پاسے مسیتاں، خانقاہواں تے لنگر خانے بن گئے تے اک بوہت وڈا مدرسہ ملتان وچ قائم ہو گیا۔ جیہڑا سارے ہندوستان لئی مرکزی اسلامی یونیورسٹی داکم دیندا سی۔ ایس مدرسے وچ دین تے دنیا دے سارے علم پڑھائے جانے سن تے معقولات تے منقولات دی تعلیم دتی جانے سی، حضرت زکریا رحمۃ اللہ ایس سب توں وڈی یونیورسٹی دے کاربختار تے طالبان دے پیر تے مرشد سن۔ طالبان دی گنتی ہزاراں تک پہنچ گئی سی، کیوں جے اتھے تعلیم مفت دتی جانے سی۔ کھان پین تے رہن سہن دا انتظام وی مدرسے ولوں ہوندا سی۔ کتاباں تے لکھن پڑھن دے سامان دا خرچ وی نہیں سی لیا جاندا۔ علم پڑھن والے ہندوستان توں علاوہ چین، ترکستان، مصر، بغداد عراق تے عرب توں وی اتھے پہنچدے سن تے عالماں وچوں حضرت خواجہ غریب نواز رحمۃ اللہ، حضرت قطب الاقطاب قاضی حمید الدین ناگوری رحمۃ اللہ، حضرت جلال الدین تبریزی رحمۃ اللہ تے بابا فرید الدین گنج شکر رحمۃ اللہ ورگے تے باکمال صوفی اتھے آؤندے جانے رہندے سن۔

ہندوستان وچ صوفیاں دا سہروردی سلسلہ حضرت بہاؤ الدین زکریا رحمۃ اللہ توں شروع ہوندا اے۔ 666 ہجری دے صفر دے مہینے دی (7) ستویں تاریخ نوں ظہر دی نماز دے بعد آپ دے وڈے صاحبزادے شیخ صدر الدین عارف خلوت خانے دے بوہے اگے کھلو تے سن کہ اک سفید پوش شخص نے سلام کیتا تے اک نمبر بند لقا فہ دے کے آکھیا کہ آپہ خط حضرت بہاؤ الدین زکریا رحمۃ اللہ دی خدمت وچ پیش کر دیو۔ حضرت زکریا رحمۃ اللہ یا دالھی وچ مشغول سن، فارغ ہوئے تاں صدر الدین عارف ہوراں نے اوہ خط پیش کردتا۔ حضرت نے خط کھول کے پڑھیا تے اللہ ہو داعرہ مار کے اللہ نوں پیارے ہو گئے۔ مکان دے ہر کونے توں اواز آئی۔

”دوست بدوست رسید“ دوست اپنے دوست نال مل گیا۔ وصال دے وقت آپ دی عمر سو سال سی۔ آپ دامزار ملتان دے پرانے قلعے تے سب توں اچی تھاں تے اے تے آج وی ہزار لکھاں مریداں دی زیارت گاہ بنیا ہو یا اے۔

ڈاکٹر محمد باقر

ڈاکٹر محمد باقر فیصل آباد دے نیڑے اک پنڈ وچ 14 اپریل 1910ء نوں ملک حکیم دین ہوراں دے گھر پیدا ہوئے۔ گورنمنٹ ہائی سکول گوجرانوالہ توں 1925ء نوں میٹرک، گورنمنٹ کالج سمجرات توں انٹرمیڈیٹ، ایس ای کالج بہاولپور توں بی اے تے اورینٹل کالج لاہور توں ایم اے فارسی 1933ء وچ کیا۔ انگلستان توں پی ایچ ڈی دی ڈگری لئی تے لیکچرار ہو گئے۔ فیر اورینٹل کالج وچ پہلاں پروفیسر تے بعد وچ پرنسپل ہو گئے۔

اوہناں پنجابی قصے کہانیاں دی چھان پھلک کر کے دو جیاں زباناں وچ ترجمہ کر کے غیر پنجابی لوکاں تک اپڑایا۔ آپ 27 اپریل 1993ء نوں اپنے رب توں جا ملے۔

”پاکستان بن گیا“ آپ دے ناول ”نہٹھ“ وچوں اقتباس اے۔ ایس دامرکزی کردار باؤ احمد مجید عرف احما اے۔ دتی وچ افرسی۔ جدوں فسادات وچ اوہ دے بیوی بچے غیر مسلمان نے قتل کردتے، تے اوہ مسلماناں دے کھمپ لال قلعے گیا تے فیر گڈی راہیں پاکستان اپڑیا۔

پاکستان بن گیا اے

قلعے وچ احما کجھ دن تے مد ہوشاں دا ہنگوں پھر دار ہیا۔ اوہنوں ارنج معلوم ہوندا سی جویں اوہ دا دماغ مل گیا اے بعضے لوک تے اوہنوں سچ سچ پاگل سمجھدے سن۔ اوہنے کھانا پینا تے اپنا آپ سنبھالنا چھڈ دتا۔ کوئی جانو اوہنوں پھڑکے زبردستی وال پھول کھوادیندا۔ پراحتے نوں ایس گل دی پرواہ نہیں سی۔ اوہ دے کپڑے پہلاں ملے ہوئے فیر پاشن لگ پئے۔ جیہناں لوکاں کول پیسے ہے سن، اوہ تے گلٹ لے کے جہاز راہیں لاہور تے کراچی جان لگ پئے۔ پراحتے کول تے ہن کجھ وی نہیں سی۔ اوہ اپنا فخر ٹھہا کے تے سب کجھ ٹھو کے نیم بے ہوشی دی حالت وچ قلعے وچ آ وڑیا سی۔ اوہنوں ہن تاگلھ وی کوئی نہیں سی کہ اوہ کجھ بن دا اے کہ نہیں۔ اوہ ٹکے ہوئے چھتریا کے سارا دن قلعے وچ پھر دار ہندا۔ نہ اوہ راشن لین چاندانہ کے کولوں کوئی ہور شے منگدا۔ اوہ دے جانو کدی کدی اوہ دے نال ہمدردی کردے ہوئے آکھدے:

”احمد مجید صاحب تمہیں اپنا راشن تے لے لیا کرو۔“

تے اوہ کجھ سوچ کے جواب دیندا۔

”کاہ دے لئی؟“

”اپنے کھان پین لئی۔“

”جنہوں بھکھ ای نہ گلے اوہنے کیہ کھانا پینا اے۔“

”آخر بندہ بشر اے نا، بھکھ لگ ای پیندی اے۔“

”پتا نہیں میری بھکھ کتھے ڈر گئی اے۔ مینوں تے بھکھ نہیں لگدی۔“

ایہہ کہ کے احما اگانہہ لنگھ چاندانہ تے لوک گلاں کر دے۔

”جیہد اڈھڈ کھان نال بھریا ہووے اوہنوں کیہ بھکھ لگتی اے۔“

”احما باؤ تے اپنی لاش توں پھکی پھر دا اے۔ ویکھو کسک کے تیتلا ہو گیا اے کوئی دم دا مہمان اے۔“

”پر ہے بڑی ہنڈ والا۔ مجال اے بے کے نوں اپنا دکھ دس جائے یا کے کولوں ہمدردی منگے۔ اپنے آپ تے ای سب کجھ جردا اے۔ بندہ کھیڑے کھیڑے غم و یکھ کے وی جیوندار ہندا اے۔“

”بھائی مرنا تے اپنی آئی نال ای ہوندا اے، پر ایہہ وی کھیڑا جیوندیاں وچوں اے، لاش اے بس لاش۔“

کدی کدی اچھے نے کنڈ کیتی ہوندی تے لوک اوہ دیاں گلاں کر دے رہندے۔ اوہ چپ چاپ ایہہ سب کجھ سن کے جھولی پالیندا تے کدی ڈوٹھسی سوچ وچ ڈبار ہندا۔ اوہنے حیاتی گذارن لئی بڑا ای وڈا جگر بنا یا سی۔ پر ہن تے گل سروں نکھ گئی سی۔ اوہنوں کدی کدی انج چا پدا جو یں حالات اوہدے وڈے جگرے نوں چبا کے کچر کچر کھا گئے نیں تے اوہدی جگر والی جگہ ای خالی ہو گئی اے

فیرا وہ سوچیں پے جاندا تے اپنے آپ نوں آکھدا

”اچھا!“

ٹوں نہ تے پاگل ہو سکیوں نہ مر سکیوں۔ تے فیر صبر تے حوصلے دے سوا ہور کھیڑا کم کر سکتاں ایں؟ ویکھو مولا دے رنگ۔ توں پاکستان بنان لئی ایسے سال ترفدار ہیوں۔ پاکستان بن وی گیا تے تیری ترقاٹ وچ فرق نہ پیا۔ پتا نہیں مولا نے آٹوں کیہ رنگ دکھانے نیں۔“

اوہ ایہہ گلاں سوچ ای رہیا سی کہ اعلان ہو یا کہ جیہڑے لوک گڈی راہیں پاکستان جانا چاہندے نیں، اوہ اپنے ناں لکھا دیں۔ کسے نے اچھے داناں وی دفتر وچ جا کے لکھا دتا تے دو بے ای دن اچھے نوں لاہور جان والی گڈی وچ بٹھا دتا گیا۔

گڈی وچ اپنی بھیلڑی کہ اچھے نوں اوکاں دھکد یاں دھکد یاں ڈبے وچوں باہر کڈھ دتا۔ نفسو نفسی پئی ہوئی سی۔ جدوں گڈی ٹوک بھر گئی تے لاہور چلن لئی تیار ہوئی کسے نے اچھے نوں گھسیٹ کے گڈی دی چھت تے بہا دتا۔ اوہ تھے ہور وی کئی سو آدمی بیٹھے ہوئے سن۔ احماک نوں لکھی جگہ ویکھ کے اوتھے لیٹ گیا۔

شام دے نیزے گڈی امرتسر اُپڑی تے گڈی تے حملہ ہو گیا۔ ہیرے وچ ہندواں تے سکھاں نے گڈی دے اندر بیٹھیاں ہو یاں مسافراں نوں لٹناتے مارنا شروع کر دتا۔ باہا کار پئی تے احماکھ کے بہہ گیا۔ اوہنے چھت توں ہٹھیاں اُترن دی کوشش وی کیتی پر اوہنوں کوئی راہ نہ لکھیا۔ اوہ تھوڑا جیہڑا ہی چلیا سی کہ دوسرے مسافراں اوہنوں گھسیٹ کے اپنے کول لٹا لیا، تے آکھن لگے۔

”گڈا کیا کتھے چلیا ایں؟ پوٹھاں تے وڈھدے ٹکدے پئے نیں۔ توں اچھے ای چپ کر کے بیٹھا رہ۔“

”کون کھیڑوں وڈھدے ٹکدے اپنا اے؟“

”بندو تے سکھ، مسلماناں نوں وڈھدے پئے نیں۔“

اچھے نوں اپنی سوانی تے پئے خون وچ تر دے ہوئے یاد آ گئے۔ اوہ داول کجیا کہ میں گڈی دی چھت توں بیٹھاں لہہ کے سارے ہندوواں تے سکھاں دیاں سوانیاں تے پچیاں نوں خون وچ ڈوب دیاں۔ پر نال ای اوہنوں خیال آ گیا:

اوہ خورے کون ہندو تے سکھ سن جیہڑے میرے پتر نوں اہو وچ نہوا گئے سن۔

اچھے تے شاید اوہناں وچوں کوئی وی نہیں، مینوں تے ہمیشہ ایہو ہی دسیا گیا اے پئی انصاف کرنا چاہی دا اے۔ تے ایہہ کاہرا انصاف ہو یا بے مارن والے تے رہ جان تے میں اچھے امرتسر وچ دو جیاں نوں مارن لگ پواں۔ فیراک ہور اوکھت وی سی۔ اوہدے کول ہے ای کیہ چیز سی جیہدے نال اوہ کسے نوں مار سکدا۔

ایہہ سوچ سوچ کے اوہ فیر چھت تے لٹا پے گیا۔ ہو لوک سبھے ہوئے چپ سن اتھے نوں اوہ دیاں سوچاں نے چپ کرایا ہو یا سی۔

گڈی امر تر ساری رات کھلوتی رہی۔ پتا نہیں کیہ وجہ سی؟ پہلے پہلے اتھے نوں زخمیاں دیاں چیکاں تے کوکاں سٹائی دیندیاں رہیاں۔ فیر ہولے ہولے بیہوشی یا موت نے سب دے گلے گھٹ دتے۔ احما سونا چا ہندا سی پر آج دی رات نیندر کدھرے نس گئی ہوئی سی۔ اوہ سوچن لگ پیا، پتا نہیں گڈی پاکستان کدوں آپڑے گی؟ آپڑے گی وی یاں نہیں؟ اوہ نے نال دے ساتھی کولوں پچھیا۔

”ایہہ گڈی پاکستان کدوں آپڑے گی؟“

ساتھی نے کہیا۔

”جدوں خدا ہنچائے گا۔“

پتا نہیں اتھے نوں ایہہ خیال کیوں آیا؟

ایہہ شیطانی کم اے، جدوں خلقت دے دل وچوں خدا داترس تک جائے اوہوں شیطان دی چڑھ مچدی اے۔ اوہ فیر نفرت بن کے لوکاں دے دلاں وچ وڑ جاندا اے۔ کدی اوہ مسلماناں کولوں ہندوواں سکھاں دے گلے کٹواندا اے تے کدی ہندوواں سکھاں کولوں مسلماناں دیاں جڑاں پٹاندا اے۔ تے کدی اوہ مسلماناں کولوں مسلماناں نوں ای مروانا شروع کر دیندا اے۔ شیطان دیاں عجیب عجیب کھیڈاں نیں۔ خدا دی کھیڈ سب مخلوق نوں صاف نظر آ دندی اے۔ شیطان دی کھیڈ نوں آج تک کوئی نہیں سمجھ سکیا۔

ہندیاں حیرا دل مومن اے۔ ایسے لئی توں اپنا بال بچہ گہا کے دی کے ہندو سمجھ دے ہال نوں اٹنگی نہیں لانا چاہندا۔

پاکستان وچ تے امیں سارے ای مومن ہوواں گے او تھے تے کوئی کسے نوں آزار نہیں پہنچائے گا۔

اوہ بے اندر لا احما زور لا کے کہتا چاہندا سی۔

پاکستان کا مطلب کیا؟

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ

پر ایہہ لفظ اوہ بے ہلھاں تے آ کے سک جاندا اے سن۔ گڈی بن چل پئی سی۔ تے ہوئی ہوئی امر تر دے شیشن توں باہر نکل آئی سی۔ گڈی

راہ وچ رک رک کے ہنیرے مونہہ لاہور آپڑ گئی۔

شیشن تے بڑا ہنیرا سی۔ مسافر چھتاں توں پٹھاں اترن لگ پئے۔ احما دی املک چھت توں جیسا اُتر آیا۔ اوہ پاکستان اپڑ گیا سی۔ اوہ بڑا

دل کرداسی کہ اوہ فرہ مارے:

پاکستان زندہ باد

پر فیر ایہہ لفظ وی اوہ بے ہلھاں اُتے آ کے ایویں سک گئے جو یں راتیں لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ دے لفظ اوہ بے گلے وچ پھس گئے سن۔

ڈہیاں دے اتوں لنگھدا ہو یا پلیٹ فارم تے ٹرن لگ پیا۔ ڈہیاں وچوں بوہیاں تک خون و ہندا پیا سی۔ لوک مردیاں تے زخمیاں نوں

ڈبیاں وچوں کڈھدے پئے سن صرف چھت والے مسافر ای بیچے سن۔ باقی زخمی ہو گئے سن یا قتل۔ احما فزاٹروا پلیٹ فارم دے سرے تک اپڑ گیا۔ اوہنوں کوئی پتا نہیں سی بن اوہنے کتھے جانا اے۔

پلیٹ فارم دے مک جان نال اوہنوں انج جا پیا جو یں اوہ زندگی دی اک نوں منزل تے اپڑ گیا اے۔ پر ایس منزل تے ٹھہرن دی وی کوئی جگہ نہیں سی اوہ حیران ہو کے پلیٹ فارم دے سرے تے کھلو گیا۔

آواگت کسے نے آکھیا!

”مسٹر احمد مجید! یہ آپ ہیں؟ بھئی یہ کیا حالت بنا رکھی ہے؟ اور یہاں کیا کر رہے ہو؟“

اتھے دے سامنے اتھے دے ہائی سکول دا اک جماعتی کھلو تا ہو یا سی۔ اتھے نے اوہداناں یاد کرن دی کوشش کیتی پر چیتے نے اوہداسا تھ نہ دتا۔ اوہ حیران ہو کے اوہدے ول ویکھد ای یا سی۔ جماعتی نوں سمجھ آ گئی پئی اتھے نے اوہنوں پہچان تے لیا اے پر اوہداناں یاد نہیں پیا آؤ کدا۔

جماعتی نے آکھیا!

”مجید صاحب، میں رفیع ہوں۔ جو نوں دسویں میں آپ کے ساتھ تھا میں پارٹیشن سے پہلے بمبئی میں تھا۔ اب بال بچوں سمیت یہاں آ گیا ہوں۔ میرے خسر نے فسادات کے دوران ہی مجھے یہاں بلا لیا تھا۔ انہوں نے ایک خالی کونجھی مجھے دلا دی ہے۔ میں بمبئی میں جہازوں کی ایک کمپنی میں ہیڈ کلرک تھا۔ یہاں انہوں نے مجھے راسٹک کنٹرولر لگوادیا ہے۔ پاکستان بن گیا ہے ہم بڑے مزے میں ہیں۔ خدا نے بڑی مہربانی کی ہے۔ اب بتاؤ یہاں کیا کر رہے ہو؟“

احما بڑی دیر تک رفیع ول ویکھد ارہیا۔ پاکستان بن گیا اے۔ ایہہ لوک بڑے مزے وچ نہیں۔ خدا نے بڑی مہربانی کیتی اے۔ اوہ سوچیں پے گیا۔

پر ایہہ ساریاں گلاں شاید اوہدے لئی ٹھیک نہیں سن۔ اوہدیاں اکھیاں پچھلے پاسیوں دور کدھرے دئی دیاں سڑکاں تے لال نشان لگی ہوئی کونجھی نوں پٹیاں ویکھد یاں سن۔ جیہدے وچ اک بے گناہ عورت تے دو معصوم بال خون وچ ترفندے پئے سن۔ فیر رات دے ہمیرے وچ ایہناں بیکساں دیاں لاشاں نوں ٹوٹیاں وچ سٹ دتا تے فیر قلعے دا کا کورولا۔ پھول تے دال لین لئی لوک ہر روز ہتھوں وچ ٹھوٹھے پھڑ کے نکل ڈے۔ بعضیاں دے ٹھوٹھیاں وچ کچھ پے جاندا بعضے خالی ٹھوٹھے واپس لیا کے ٹیلے آسمان ول ویکھدے رہندے۔ احما حیران ہو کے چھتراں نوں گھسیڈا تے دی اچھی نیویں زمین تے اپنی جیوندی لاش نوں گھسیڈا پھر دا۔

رفیع نے یکا یک اتے نوں موٹھہ سیوں پھڑ کے جھکا دتا۔

”دوست بولتے کیوں نہیں؟“

اتھے نے ہلکو رالیا تے کہن لگا۔

”میں ایس گڈی توں آتیا ہاں۔“

رفیع نوں جدوں اتھے دا حال پتا لگا تے اوہ اوہنوں اپنی موٹر وچ بہا کے اپنے گھر لے گیا۔ رفیع کول 4 (چوداں) کہریاں دی اک وڈی ساری کونجھی سی۔ اوہنے اتھے نوں اک کمرہ دے دتا تے اتھے دے آکھن تے اوہ وعدہ کر کے دفتر فر گیا کہ میں تیرے لئی کوئی کم لکھنا ہاں۔

رفیع شام نوں دفتر وں واپس آیا تے اوہنے فیر اصرار کیا کہ احما پاتھے ہوئے کپڑے لاہ کے اوہدے کپڑے پاوے پر احما کسے طرح نہ منیا۔

اوہ بار بار جنتاب ہو کے پچھدا،

”میرے لئی کوئی کم لہا اے کر نہیں؟“

رفیع آکھیا۔

”یار کبھی گل اے، کم مل ای جائے گا۔ توں حالی اتھے آرام کرتے سرت ٹھیک کر۔ ٹوں دئی وچ افسر سیں۔ اتھے ہو روی وڈا افسر ہو جائیں
گا۔ گھبران نہیں چاہیدا۔ دفتر اں دامعا مل اے۔ نوکری وے کاغذ دفتر اں وچوں کڈھان وچ وی بوہت وقت لگدا اے.....“

اشفاق احمد

اشفاق احمد 22 اگست 1925ء میں سکسٹھ فیروز پور وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد ڈاکٹر محمد خاں دینوزی ڈاکٹرن۔ آپ نے ابتدائی تعلیم سکول تے فیروز پور وچ حاصل کیتی۔ 1947ء وچ پاکستان آئے تے 1950ء وچ گورنمنٹ کالج لاہور توں ایم اے اورداداستحان پاس کیتا۔ فیروز پور وچ لاہور وچ لکچرار ہو گئے۔ 1953ء وچ روم یونیورسٹی (اٹلی) وچ اورد دے پروفیسر بن گئے۔ کجھ چھریڈیوروم توں پروگرام وی پیش کردے رہے۔

پاکستان پر تے تے صفت روزہ ”لیل ونہار“ دے ایڈیٹر بن گئے تے اپنا اک رسالہ ”داستان گو“ وی جاری کیتا۔ کئی چرنک مرکزی اوردوسائنس بورڈ دے ڈائریکٹر رہے۔ آپ نے ریڈیو تے ٹیلی ویژن لئی ان گنت ڈرامے لکھے۔ لاہور ریڈیو توں آپ دا اک طویل تے دلچسپ پروگرام ”تلقین شاہ“ دے ناں نال چلدا رہیا۔ آپ دے پنجابی ڈرامیاں دا مجموعہ ”ٹاہلی تھلے“ چھپ چکیا اے۔ آپ دے ڈرامیاں وچ معاشرتی تے سماجی قدراں دی ترجمانی دے نال نال، ہاسا مزاح مضییاں مضییاں گھوراں تے مت دیاں گھاں وی ہوندیاں نیں۔ آپ سادہ، عام فہم تے من وچ لکھن والی، زبان دی درتوں دے نال نال پنڈ دے ان پڑھ طبقے دی بولی نال ڈرامے وچ مزاح پیدا کردے سن۔ ڈرامیاں ”اک ٹاگور مجموعہ“ آپے بُرج لاہور دے وی شائع ہو چکیا اے۔ 7 ستمبر 2004ء نوں اپنے رب نوں پیارے ہو گئے۔

ٹاہلی تھلے

کردار:

گامگو: اک نوجوان	چوہدری: پنڈ (ٹاہلی والا) دا
بھو: سادہ لوح نوجوان	نمبردار

گامگو: زمین تے ٹاہلی والے تھڑے نال ٹیک لائی بیٹھا اے۔ اوہ سرچک کے ٹاہلی ول دیکھدا اے تے مسکراؤندا اے۔ دولوگاندا اے: دولو:

بیتیاں نوں دتا غسل فرشتیاں پڑھ شرط توہنی
 بر دیندے رب دے واسطے خود تھیندے غازی
 خوراں پایاں کپڑے پوشاک گلابی
 اوہناں جا کے پائی بہشت وچ شہادت شادی
 اوہ جا حضور رسول دے ہوئے معراجی

(دولو پچھ ہو جاندا اے)

بھو: واہ بی واہ۔ نہیں ریاں تیریاں۔ کدھر نہیں تیریاں بکریاں؟

ذولو: ایہد رکدھرے چردیاں پھردیاں نیں۔ پرہن ایہناں بکریاں وچ دل نہیں لگدا میرا۔
 گاگو: بے بنی جنناں تیرا ای اے۔
 ذولو: (گاؤندا اے):

اول دتی تراہ کر اپنی بسائی
 پھیر لئی چوہاناں اگک خوش کر لائی
 پھیر لئی غوریاں کوئی مذت وسائی
 پھیر لئی پٹھاناں گھر چوتھے آئی
 پھیر لئی پنختیاں گھت مار کٹائی
 ہن واری میری دتے پھریں مونہہ لکائی

(ذولو گیت گاؤندا، لاشی ٹیک دا گتہہ ودھ جاندا اے)

پھتو: بڑے حوصلے آلا بندہ اے ہے کہ نہیں گاگو؟
 گاگو: اوئے ایس پنڈ وچ سارے ای حوصلے آ لے بندے نیں۔
 پھتو: اے ویلے دی فراج تے کویلے دیاں نکراں۔
 ہن کوئی ویارہ گیا اے بے حوصلہ ہون دا۔
 میں کہیا گاگو..... تیری واج نوں کیہ ہو گیا اے یار؟
 گاگو: کیوں؟

پھتو: اوئے ایہہ تاں سدھی جیہی ہوگی اے ساڈے ورگی۔ پہلاں جدوں توں بولداسی تے ایویں لگدا سی جویں گھڑے وچ مکھی مر جا صاحبان
 گاندی ہووے۔ ہن تاں ماشاء اللہ تیری واج واہ واہ ہوگی اے، تے نالے لم لیٹ جیہا کیہ ہو یا بیایاں؟
 گاگو: انویں بس ناہلی دے پتر اے تے یار آندا سی۔ ناہلیاں باہیاں ہلا ہلا کے مینوں کول بہا لیا تے میں بہہ گیا۔ پھیر ویکھد ارہیا۔ ویکھد ارہیا
 تے ویکھد ای رہیا۔

پھتو: لے سچ۔ میں تے بھل ای گیا سی۔ تیرا تے ناں پتا دے دتا اے چونگی وچ چوہدی نے۔ بنی جتاں دناں داساڈے پنڈ دا عملی گاگو پک جتیاں
 سنے کیب اے تے کوئی اوہدی ہرج مرچ دا جے دار نہیں۔ تے توں ہن کتھوں آ گیا ایں؟
 گاگو: کدھروں وی نہیں بس اتھجے ای سی۔ شہر گیا سی تے شہروں ای باپس آ گیا آں۔

پھتو: لے فیڑ ہن جدوں چوہدی نوں پتا لکھیا تاں بنی توں ناہلی تھلے بیٹھا ایں تے اوس تیری واہ واہ کھتھن ٹھنی اے۔
 گاگو: پھیر کیہ ہو یا جو اوس کھتھن پھٹھی۔ اپنا چوہدی جو ہو یا ساڈا اوڈو ڈیرا۔ پر توں چوہدی نوں کدھر بھالدا پھرنا ایں؟
 پھتو: میں؟ میں چوہدی نوں بھالنا پھرنا آں؟ تینوں کس دسیا اے؟ میرا کیہ کم چوہدی نال؟

گاگو: کم ہووے یا نہ ہووے بھالدا تے پھر دایں۔

مہتو: لے ہے پھیراؤ ہوگل۔ اوئے تینوں کس دسیا اے، اینوں خواہ تو اہ۔

گاگو: اوئے جھلیا، چو ہدری نوں تے وا جاں ماردا توں ایہد رآیا سی تے ہن۔ میتھوں امی چٹھن ڈیہہ پیا ایں پئی میتھوں کس دسیا اے؟

مہتو: چو ہدری نوں؟ آہواوے نوں تے میں لہدا پھرنا آں۔ چنگا بندہ این میتھوں لکائی جاندا ایں سب کس کدھر گیا اے؟

گاگو: (ہس کے) لے ہے میتھوں کیہ پتا اے کدھر گیا اے۔ او ہدر ہوویگا پیلیاں ول۔

مہتو: پیلیاں ول اوہدا کیہ کم؟ اوہ تے پھرن گیا اے جسوساں نوں۔

گاگو: جسوساں نوں؟ کدھر نہیں جسوس؟

مہتو: لے اوہ کوئی میتھوں حاجری دے کے جاندا ہے نہیں جو میں تینوں دس دیاں ہی کتھے نہیں۔ جنگلاں پیلیاں وچ لگے پھر دے نہیں۔

گاگو: تے توں نال نہیں گیا پانگا؟

مہتو: میں!! میں کیوں جاندا چو ہدری نال؟ جیہڑا چنگا کم ہوندا اے اوہدے تے آپ ٹر پیندا اے تے جیہڑا ماڑا مولی کم ہوندا اے اوہدے تے

میتھوں بہا جاندا اے۔

گاگو: اوئے توں کیہڑے کتھیں لگیاں ایں؟ ایہدے توں ودھ کے ہور کیہڑا کم سی بھلا۔

مہتو: میتھوں دے گیا سی کتھنا نہیں تے بسکھاں دے ڈبے، ہی ایہناں دیاں پونڈیاں بنائی آ۔ آپاں لام تے بھیجیاں نہیں اپنے بھرانوں نوں،

جیہڑے او تھے لڑ دے نہیں پئے۔

گاگو: اوئے توں ایہوں ماڑا کم کھدا ایں جھلیا؟ اوہناں لئی تے جو کس وی ہووے جہناں دی ہووے تھوڑا اے۔ میرے ورگے مردود تے

کسے جو۔ نہیں تے میں وی دودو جتھ وخالدا۔

مہتو: دودو جتھ او تھے فرنٹ تے وخواویں۔ اپنا بھرا کھشی محمد ساڈے سردی پک تے متھے دی کلکی۔ میں او سے دی چھٹی لے کے تے آیا سی

چو ہدری نوں وخان۔ پر کوئی پتا نہیں دس رہیا۔۔۔۔۔

گاگو: چھٹی؟ اوئے چھٹی میرے بھرا کھشی محمد دی چھٹی؟ اوئے جالماں میتھوں وی دس کیہ لکھیا اے اوں نے؟

مہتو: چھٹی سنی اے کھشی محمد دی؟ کھڑو جا۔ ٹھہر جا۔ لے توں اتھے بہہ جا چوتڑے تے۔ (گواگیا تڑے اُتے بہہ جاندا اے)

مہتو: (کھید پھول کے چھٹی کڈھدا اے) لے گوہ نال سنیں تے میرے ول دھیان رکھیں۔

گاگو: توں چالو تے کر میتھوں ہور صبر نہیں ہوندا۔

مہتو: (چھٹی پڑھدا اے) جناب میرے بھائی صاحب فتح دین صاحب مہتو گٹ کو سلام علیکم ہو۔

گاگو: ولایتکم السلام۔

مہتو: اوئے ایہدے تے میتھوں سلام لکھیا اے کتھے نوں۔ توں خواہو تو اہ جواب دئی جانا ایں۔ تہاڈے لوکاں دے سلام تے پھیر آن گے خیر وچ۔

گاگو: اوئے وچوں روکیا نہ کر اوئے مہتو۔

مہتو: (جھپتی نال) جناب میرے بھائی صاحب فتح الدین مہتو گٹ صاحب کو السلام علیکم ہو۔

بعد سلاما لکھیم کے واضعہ ہوا کہ میں یہاں راضی خوشی ہوں اور آپ کی خیریت خداوند کریم سے نیک مطلوب چاہتا ہوں..... پنڈے سے چل کر میں باپس اپنی پونٹ میں پہنچ گیا ہوں اور صاحب کو رپورٹ بول دی ہے۔ صاحب نے میرے کو دل سے لگا کر تھاپی دتی ہے اور ہماری پونٹ کو فرنٹ پر جانے کا ڈر بول دیا ہے۔ ہم نے آڈر سنتے ہی یا علی یا علی کے نعرے مارے اور اک ڈوجے کے گلوں میں پھولوں کے ہار پائے۔ کل سویرے ہمارا (Move) ہے۔

سب کو درجہ بدرجہ سلام دینا۔ بے بے دبی قبرتے جا کے پھل پانا اور میرا سلام بولنا۔ پنڈے میں کسی قسم کا کلر نہیں ہونا چاہیے۔ ہر آدمی کو اپنے کام پر لگے رہنا چاہیے۔ جو جو آدمی جس کار پر لگیا ہو یا ہے اس میں بڑھ چڑھ کر کام کرنا فرنٹ پر لڑنے کے برابر ہے۔ میں انشاء اللہ عازمی بن کے تحفی یا کے سب گرائیاں دے کول آٹواں گا۔

گاگو: انشاء اللہ۔ انشاء اللہ

مہتو: اگے لکھدا اے بنی لٹاں ریاں کو کہد کے میرے کوٹھے کی چھتاں لہنا رکھنا تم کے بولے کو تن ڈنگ پانی دیتے رہنا۔ سب بھائیوں کو درجہ بدرجہ سلام اور سب کو بول دینا اپنے اپنے کام پر کھڑے ہو کر جہاد میں حصہ لین۔ ہر شخص کا کم ایمان داری نیکی کے ساتھ کر یا ہو یا جنگ جہنم میں ہماری بوہت مدت کرے گا۔ ماسی کو تھیں بندھیں سلام دے کر بولنا کھشی محمد آڈر پانے پر باپس آ گیا ہے۔ سپاہی کو جب کاشن ملتا ہے تو وہ رو نہیں سکدا۔

جونسا کالا بند را میں تم کو دے آیا تھا وہ میرے کوٹھے کو مار دینا۔ ہر انا چند را لاه کے ہا بے کھیرے کو دے دینا۔

سب کو درجہ بدرجہ سلام۔ بھائی دین محمد دینے اور گاگو کو سلام۔

گاگو: وَ عَلَیْكُمْ السَّلَامُ۔ وَ عَلَیْكُمْ السَّلَامُ۔

مہتو: چو ہدری صاحب کو سلام تانے کو بوہت بوہت سلام۔ پنڈے کے اک اک بندے کو سلام۔ سب کو بولنا ہمارے ملک کے حق اندر دُعا کریں۔

تمہارا سا بھائی
لائس نائیک خوشی محمد

گاگو: واہ بنی واہ۔ دل خوش ہو گیا مہتو۔

مہتو: میں کہیا پھیر یا راں دا خط یا راں دے تاں۔

گاگو: من گئے آں بنی تیری یاری نوں۔ جیوندے رہو تے سو جاں مانو۔

مہتو: لے پھیر تہن میں چااں.....

گاگو: میں کہیا یا مہتو چاک گل تے دس۔

مہتو: گل؟ فیرا آوا می تھیں تے نالے اک گل ہورائے بنی۔

گاگو: لے تہن توں آپنے ای بھٹ بیاسی خواہ خواہ۔

مہتو: اچھا دس فیہر۔

گاگو: گل ایہدے بنی توں تاں ال دانان کو کو نہیں جان داتے توں ایہہ چٹھی کوں پرھی سی جالہ اپیا۔

مکتو: ایہہ چٹھی؟ ایہہ میرے یار کھشی محمد دی اے تے آپے امی بولدی جاندی اے۔ موندوں میں سنی سنی مشی ہوراں کولوں تن واری۔ دس واری

میں سوئے تے بہہ کے پکائی جتھوں بھلد اسی ناں میں..... جس جس حرف توں بھل جاند اسی اوہ میں پھیر جا کے پچھ لیند اسی مشی ہوراں کولوں تے بس اینویں ویندے ویندے یاد ہو گئی۔

گاگو: نہیں ریاں تیریاں مکتو گٹ نہیں ریاں تیریاں۔

مکتو: اچھا عملیا۔ توں بیٹھ کے ارمان کر لیں۔ چوہدری نوں دس آواں بنی ایہہ چٹھی آئی اے۔ تے دھیان رکھیں، متے چوہدری دے اڑتے چڑھ جانویں۔

گاگو: نہیں نہیں کھیر سلا اے کش نہیں آہندہ چوہدری۔ توں بے مہکر رہ۔

مکتو: لے پھیر سلا ما علیکم۔

گاگو: وعلیکم السلام (مکتو چلا جاند اے)۔ (گاگو ایہدے راہ و درو کھند اے)۔

مکتو: (واپس آ کے) اوئے گاگو۔ گاگو۔ اک گل ہو رہی یار کھشی والی..... تے اوہ گل کیسی بھلا؟

گاگو: لے مینوں کیہ پتا اے؟

مکتو: اوہ گل ایہہ سی..... آ ہو..... بھلا کیسی؟ ہاں سچ گل ایہدے بنی توں اپنے دن کیب کدھر رہیا اوئے؟

گاگو: تینوں دسیا تے سی۔

مکتو: دسیا سی؟ کدوں بھلا؟..... آٹنے جینے دسیا سی ناں؟ آ ہو دسیا تے سی پھیر، چنگا کوئی گل نہیں آپے یاد آ جائے گا۔ اچھا لے فیر رب

راکھا۔

گاگو: رب راکھا۔

مکتو دے جان مگروں گاگو ایہدے راہ و درو کھیکے کے زمین اُتے لٹا پے جاند

اے۔ دوروں کے دے گاؤں دی اواز آؤندی اے۔ گاگو اوازن دا اے

تے مسکراؤندا اے (چوہدری ہتھ وچ ہندوق پھڑکے آؤندا اے)۔

چوہدری: اوئے توں کدھروں آ گیا ایں بد بختا؟

گاگو: (اٹھ کے) میں..... چوہدری جی..... میں؟

چوہدری: ہور میں تیرے کے اگلے پٹھے نوں پھٹناں آں پیا۔ کدھر دفع ہو یا سی اوئے توں؟

گاگو: میں جی ایہدے راہی جی بس

چوہدری: تینوں پتا نہیں اوئے بے شرما ایں ویلے ملک تے کھئی بھیڑنی ہوئی اے

تے توں کہے نوں دتے پٹھے بناں امی کھسک گیا۔ اوئے تینوں شرم نہ آئی؟

تراول نہ ڈولیا۔ پنڈنوں جھڈ دیاں ہو یاں؟

گاگو: میں تاں شہر گیا سی۔

چو ہدري: جسے آکھیا سی شہر جان نوں؟ کیندھے کو لوں پنچھ کے گیا سی توں اوئے شہروں؟ کو کین تے اپنے اپنے پنڈ دیاں گھنٹھاں بھوڑا کر کے پنٹھن تے میرے پنڈ دے سورے شہر ڈھان منڈوے دیکھن نوں۔

گاگو: میں منڈوہ دیکھن تے نہیں گیا سی جی۔

چو ہدري: تے فیر کوئی ہور نشہ پانی کرن گیا ہونا سی۔

بھتو (پنچھتی نال) چو ہدري جی چو ہدري جی۔ میں تہا نوں بھالدا آیاں۔ جی کھوہ تے نال لے پیلایاں وچ۔ باپے وریام دی ڈھیری تے۔ پڑھا ڈی کوئی آگ سنگ ای نہیں ملی۔ میں سی کالی وچ تے تہا ڈالنا سی بوہت جروری۔

چو ہدري: کیوں کھیرتاں ہے؟

بھتو: کھیر چو ہدري جی گھیراے۔ نہیں جی سب اللہ دافضل اے۔ کھیراے چارے پاسے تے نالے جی میں تہا نوں بھالیا کھوراں آئی وئی وئے دی۔ ایہہ میں بھل گیا سی۔ سناؤ گلڑے ہے؟

چو ہدري: اوئے گل کیا اے؟ بھالدا کیوں پھردا سی؟

بھتو: گل چو ہدري جی۔ گل تے کوئی کھاش نہیں بس تہا ڈے نال کم سی اک جروری؟

چو ہدري: اوئے دس تاں۔ کیہ کم سی جروری؟

بھتو: (سر گھرک کے) اوہ میں لیا ناں آں جی پڑتاں کر کے۔ پہلاں میں ٹراں گا گھروں تے سدھا آؤں گا نالی تھلے۔ آؤندیاں ہویاں مینوں یاد آئے گاتے اوس ویلے وی۔

گاگو: اوہ چٹھی آئی اے نیک گھنٹی محمد دی۔

بھتو: نیک گھنٹی محمد دی چٹھی۔ تینوں کوں پتا اے؟ آہو تینوں سب گش پتا اے۔

چو ہدري: اوئے کدوں آئی اوہدی چٹھی میرے پتر دی؟

بھتو: سویرے دے گیا سی جی منشی سکول دا۔ تے میں لگی پھر نال نال۔ کھڑو جاؤ۔ کھڑو جاؤ۔ کھڑو جاؤ (کھیر پھر ولد اے) کھوہ تے میں دھوتا سی مونہہ تے چٹھی رکھی سی تے کھڑو یا ہے۔ کھڑو یا ہے۔ میں ہن لیا ناں بھج کے۔ (پنچھتی نال بھج جاندا اے)۔

چو ہدري: گل کرنی میرے نال۔

گاگو: حکم کرو جی۔ جووی پنچھو۔

(بھتو فیر آؤندا اے)

بھتو: چو ہدري جی۔ چو ہدري جی۔ اوہ چٹھی سن لوؤ پہلاں میرے کو لوں تے پھیر تھیں آپ حرف اٹھالیا ہے۔ میں چک لیا ناں کھوہ توں۔

چو ہدري: بس کراوئے بھتو بس کرجا، تے پہلاں چٹھی چک لیا۔ پھیر میرے نال گل کریں۔

بھتو: پہلاں تھیں میرے کو لوں سن لوؤ جی تے پھیر آپ اٹھالیا ہے۔ جناب میرے بھائی صاحب فتح الدین بھتو گجٹ صاحب

کو السلام علیکم۔ ہو۔۔۔۔۔

بعد سلام لیکم کے واضحہا ہو کہ میں یہاں پر راضی خوشی ہوں اور آپ کی خیریت خداوند کریم سے نیک مطلوب چاہتا ہوں۔

چوہدری: اوئے مہستو..... اوئے مہستو..... رہن دے اوئے ایس ویلے میں آپ لے آواں گا کھوہ توں..... گل کراوئے توں بھگوڑیا۔ توں کدھر

لگیا رہیا این؟

گاگو: دسیاتے ہے چوہدری جی جی میں.....

چوہدری: شہر گیا سی۔ اوئے کیوں گیا سی اوئے توں او تھے سانوں دتے پناں؟

گاگو: بس جی ایویں ای.....

چوہدری: پھڑ اوئے مہستو ایس بے شرم لوں تے لے چل پنڈو تے۔

مہستو: (اودہی بانہہ پھڑ دا اے) چل جی ہو جا سدھا۔

گاگو: چلو جی۔

مہستو اونوں ہولے جیسے کھچھ اے تے اوہا گانہہ نہیں ٹروا۔ چوہدری غصے دج اودہی بانہہ پھڑ کے کھچھ اے تے آ کھدا اے۔

چوہدری: چل دا این کہ نہیں سدھا ہو کے۔

گاگو: (پیر محسوس کر کے ہائے کر دا اے) ہائے..... ہائے چلنا آں جی چلنا آں۔ میری بانہہ تے چھڈ دیو۔

چوہدری: کیہ ہو یا اے تیری ہا ہی نوں وڈیا نا چکا؟

گاگو: کش نہیں جی۔

چوہدری: چل فیر سدھی طرھاں

گاگو بیڑ پاروں دوہرا ہو جاندا اے تے زمین اتے بہہ جاندا اے چوہدری جھک کے اودہی قمیض دا بازو پکد اے۔

چوہدری: دغا خاں اوئے اتوں محسوس دی پوٹلی بڈھی اے اتھے؟ (قمیض دے بازو تھلے پٹی بڈھی ہوندی اے)

چوہدری: ایہہ کیہ اوئے؟

گاگو: میں شہر گیا سی چوہدری جی۔

چوہدری: میں پچھنا آں ایہہ کیہ اے؟

گاگو: میرے جیسے بھکھے ننگے اترے کول چوہدری جی اپنیاں پھو جاں نوں دین لئی کش وی نہیں سی۔ سارے اپنے اپنے تھا میں کھھ نا کھھ کری

جانداے سن تے میں نہر کنڈھے اپنی نقد ریوں رو دیا ساں۔ نہر دی کونھی تے جدوں ریو دے نے ایہہ آ کھیا جی اپنے جونا لئی ایہو دیو تے

میریاں اگھاں آگے چاڑن آ گیا۔ میں اوتھوں ای پچھلے چیریں شہر پراتے شہر پڑ گیا۔ ڈاکدار نے میرے نال بڑا دھر وکھا اے۔ اک بوتل
رت لے کے مینوں اٹھا دتا۔ میرے سر روج حالی ہوئی ہو لبو اے۔ میں دوہاں دتاں دانڈ والیاں توں مہذب اکائی پھر نا آں ہی جیادی تے دے
کے کیا آیا۔ اک بوتل.....

چوہدری: (دوویں جتھ پھیلا کے) ایہدرا آوئے۔ ایہدرا آ میریا پتر اگلام مٹھا۔ میری چھاتی نال لگ جاوئے۔ توں ایس پنڈ واسور ما پتر
ایں..... (کک نال لا کے) مینوں معاف کروے..... پتر اوئے۔ ایس سارے ای بھلکھے وچ رہے..... توں تے ایس پنڈ دا شیر پتر
نکلیا۔

بشیر حسین ناظم

بشیر حسین ناظم گوجرانوالہ دے محلہ بنجے والا وچ 20 اکتوبر 1932ء نوں پیدا ہوئے۔ آپ دے والد داناں میاں غلام حسین سی۔ ناظم ہوریاں مذہبی تعلیم پور وچ حاصل کیتی۔ فیر 1953ء وچ میٹرک دا امتحان پاس کر کے لاہور آ گئے تے کارپوریشن وچ ملازمت اختیار کرنی۔ مولانا محمد لطیف زار نون شاہی، مولانا بشیر احمد قریشی تے مولانا محمد دین کلیم دی سنگت ناظم ہوریاں نوں حاصل ہوئی تے اوہناں دی ہلاشیری نال آپ نے مٹھی فاضل کیا اے تے ایل ایل۔ بی۔ اے امتحان پاس کیئے۔ 1969ء وچ ایم۔ اے فارسی کیا، تے ایم۔ اے پنجابی 1974ء وچ کیا۔ آپ اُچ پڑھو دے نعت خواں نیں۔ علامہ اقبال رَحْمَةُ اللهِ وَكَلِمَاتُہِمْ دے پڑھدے نیں۔ پنجابی تے اُردو وچ شعر کہدے نیں۔ تیز لکھن وچ کمال قدرت حاصل اے۔ آپ دیاں لکھتیاں وچوں ”اولیائے مکتان“، حکایات سخن بخش رَحْمَةُ اللهِ، ”ابدی اواز“ مشہور نیں۔ صوفیائے کرام دے احوال تے آثار قدیمہ دے مطالعہ آپ دا محبوب مشغلہ اے تے اوہناں بارے لکھنا آپ دا خاص میدان اے۔ زبانِ اسان تے سادہ ورتے نیں جیدے پاروں مضمون دا اثر و تاب ہو جاندا اے۔ ”شاہ عبداللطیف بھٹائی رَحْمَةُ اللهِ“ اوہناں دے جیسے مضموناں وچوں اک ڈنگی اے۔

شاہ عبداللطیف بھٹائی رَحْمَةُ اللهِ

ستارہویں صدی عیسوی دے اخیر تے اٹھارہویں صدی عیسوی دے مڈھ وچ پنجاب دی دھرتی سیاسی طور تے بد امنی تے انتشار دا شکاری۔ لوک سکون تے دلی اطمینان بعدے سن، اوس تے سید وارث شاہ رَحْمَةُ اللهِ تے سید بلھے شاہ رَحْمَةُ اللهِ ورگے ڈے شاعراں نے لوکاں نوں آپوں وچ پیار محبت نال بھرا بھرا بن کے رہن دا درس دتا تے رب دی عبادت ول پریریا ہتاں جے اوہناں نوں ذہنی سکون تے دلی اطمینان حاصل ہووے۔

اوسے دور وچ سندھ دی سر زمین اُتے اخلاق، بھائی چارے تے انسانیت دے احترام اور س عام کرن دی ذمہ داری شاہ عبداللطیف بھٹائی انجام دے رہے سن۔ شاہ عبداللطیف بھٹائی رَحْمَةُ اللهِ نہ صرف سندھی زبان دے عظیم صوفی شاعر سن، سگوں اُچ پڑھو دے مفکر وی سن۔ آپ 1690ء وچ مناری (سعلوی) دے نیڑے اک پنڈ ہلا حویلی وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد شاہ حبیب رَحْمَةُ اللهِ بڑے پریہیز گارتے بڑے درو مند انسان سن۔ اوہ بلوی دے سعلوی سیداں نال تعلق رکھدے سن تے سندھ دے مشہور شاعر تے صوفی سید عبدالکریم ہوریاں دی اولاد وچوں سن۔

شاہ عبداللطیف بھٹائی رَحْمَةُ اللهِ نے مذہبی تعلیم تے تربیت اپنے والد کولوں حاصل کیتی۔ اوہناں دی محنت دا ای پھل سی پئی شاہ ہوریاں دے من وچ رب دے عشق دا بوٹا بڑی چھیتی پتھر پیا تے دیکھدیاں ای دیکھدیاں اک سنگھنے رکھو داروپ دھار گیا۔ شاہ عبداللطیف بھٹائی رَحْمَةُ اللهِ نوں سفر دا بوہت شوق سی۔ آپ جوانی وچ اپنے گھروں نکلے تے سندھ دی اک ٹکرتوں لے کے دوجی ٹکرتیک سفر کر کے اک لمیرے عرصے گھروں اپنے پنڈ پرتے۔

کچھ لکھاریاں نے دس پائی اے پئی آپ سفر کر دے ہوئے کابل تے قندھار تک وی گئے پر ادب دیاں تاریخاں وچ ایس گل دا کوئی پتہ پیداشوہت نہیں ملدا۔ آپ نے وطن پرت کے بالادے نیڑے کرار حالادے ساحل دے اک ٹیلے اُتے وسوں اختیار کرنی۔ سندھی زبان وچ ٹیلے نوں بھٹ آکھدے نیں۔ آپ دی نسبت پاروں اوہ ٹیلا بھٹ شاہ دے ناں نال مشہور ہو گیا۔ حالے آپ بھٹ شاہ

دے تعمیری کہاں توں وی پہلے نہیں ہوئے سن کہ آپ دے والد اللہ نوں پیارے ہو گئے۔

شاہ عبدالملطیف بھٹائی رحمۃ اللہ نہ صرف باکمال شاعر تے مقرر سن، سگوں آپے تے سچے انسان وی سن۔ آپ دے کلام وچ تھاں تھاں انسانیت دی بھلائی، انسانیت دی خدمت تے برتری دا احساس اگھڑواں اے۔ آپ آکھدے سن پئی انسان اشراف المخلوقات اے۔ ایس پاروں اوس نوں دنیا دی چنگیائی لئی چنگے تے نیک عمل کرنے چاہیدے نیں۔

آپ قول دے سچے تے عمل دے پتے سن۔ آپ جو کجھ فرماؤندے سن اوہدے تے عمل وی کردے سن تے لوکاں نوں وی قول تے عمل دی سچائی دا درس دیندے سن ایس لئی آپ نوں حیاتی دامنسر وی آکھیا جاندا اے۔

آپ دے کلام وچ جیہڑے عارفانہ مضمون بیان ہوئے نیں، اوہناں وچ ایمان نوں اثر اے پئی دل دیاں ڈونگھانیاں وچ لہہ جانندے نیں تے پڑھن والے دی حالت بدل کے رکھ دیندے نیں تے اوہ آپ دے روحانی فیض دے دریا وچ گم ہو جاندا اے۔

شاہ عبدالملطیف بھٹائی رحمۃ اللہ سندھی زبان دے بوہت وڈے صوفی شاعر نیں۔ آپ رب دے سچے عاشق سن۔ آپ دی ساری شاعری رب دے سچے عشق دے جذبے وچ ڈبی ہوئی اے۔ آپ دا ہر شعر انسانی روح بے چین کر کے اللہ تعالیٰ دی محبت ول لے جاندا اے۔ آپ فرماؤندے نیں:

روزے تے نمازاں وی سوہتا کم اے۔

سچے رب دی عبادت اے۔

پراوہدا لطف ای کجھ ہو راءے۔

جدوں دل دی آکھناں رب دا دیدار کیتا جاندا اے۔

آپ فرماؤندے نیں پئی تخلیق توں پہلوں میں کھلیاں ہو اوں تے خلاواں وچ ازلی حسن نوں اپنی پوری چمک دک تے جو بن وچ ویکھیا سی بن اوہ جلوہ ہر ویلے میریاں آکھاں سامنے موجود ہندا اے تے میں اوس جلوے دے لطف وچ ڈبیار ہندا ہاں۔ لطف تے سرشاری دی ایہہ کیفیت میتھوں شعرا کھواندی اے۔

آپ دا ارشاد اے پئی جس دل اندر لالچ، خود غرضی، دشمنی تے کرودھ ہووے تے اوہ دل بُت کدہ اے۔ ایہناں بُتاں نوں توڑ کے دل اندر رب دی محبت پیدا کرنی چاہیدی اے۔ جیہدے وچوں اللہ اکبر دی آواز بلند ہووے۔ کیوں جے رب دا ذکر دل نوں سکون تے معرفت و رگی نعمت عطا کردا اے۔

جس دی اچھی شان	حمد کراں میں رہدی
اوہدے کئی احسان	شکر کراں کنج اس دا
بخشے ٹنڈھ گیان	ظاہر باطن اوسدا
اوہدا رکھ دھیان	من دا منکا پھیر توں
پاوے اوہ عرفان	پیار کرے جو اوس نوں
ایہو دین ایمان	اوہدے درتے سیس جھکانا
بخشے آسمن آمان	ذکر لطیف خداوند والا

ایہہ گل چٹھ دن وانگوں روشن اے پئی شاہ عبدالملطیف بھٹائی رحمۃ اللہ ہو راء سندھی زبان تے سنہ ۱۷۴۴ء شاعری نوں جس ٹیسی آتے

آپ ادا تائے اودھی کدھرے مثال نہیں لہدی۔ آپ نے شاعری دافن کے مرشد یا استاد کولوں نہیں سکھیا سی سگوں آپ نوں ایسہ خوبی اللہ تعالیٰ ولوں عطا ہوئی سی۔ آپ جماندرو شاعر سن۔ آپ عام گل کتھہ کر دے سن تے اوہ وی شعر دا زو پ دھار لہندی سی۔ آپ نے اپنی شاعری بارے آپوں آکھیا اے:

”لوکو! میرے کلام نوں صرف شعر نہ سمجھو تے تفریح دا سامان نہ جانو، سگوں ایسہ اوہ آئیاں میں جیہڑیاں انسان دے دل نوں اصل بلی بیتی اللہ دل لے جاندا یاں نہیں۔“

شاہ عبدالملطیف بھٹائی رحمۃ اللہ بھٹائی دا کلام اُچے درجے دا کلام اے۔ آپ دے کلام وچ مشرقی شاعری دیاں بے خوبیاں، فصاحت، بلاغت، سلاست تے جدت مکمل درجے تک موجود نیں۔ آپ دے شعراں وچ سادگی، روانی تے ٹھنکنگی گٹ گٹ کے بھری ہوئی اے۔ ایہہ وجہ اے کہ ایساں چرگدر جان دے باوجود آپ دی شاعری آج ہی اوئی ای ہرمن پیاری تے من کجھویں اے جی آپ دی حیاتی وچ سی۔ آپ دے کلام دی اک ہور وڈی خوبی موسیقیت اے۔ آپ موسیقی دے ماہر سن۔ آپ نے موسیقی نال بھرے کافے، گاؤں دیاں ہویاں ردیفاں تے چوںویں لفظ ورت کے کلام وچ موسیقی پیدا کیتی اے۔ سندھ وچ کوئی میلا کوئی عرس تے کوئی تقریب انتہی نہیں ہوندی جیہدے وچ شاہ صاحب رحمۃ اللہ دا کلام گایا نہیں جاوے۔ کئی موسیقاراں نے آپ دا کلام گاکے موسیقی دی دنیا وچ اُچا ناں پیدا کیتا اے۔

شاہ عبدالملطیف بھٹائی رحمۃ اللہ دا شعری مجموعہ ”شاہ جور سالو“ دے ناں نال مشہور اے۔ ایہدی ونڈ اکٹی (31) سُرراں یا راں گنیاں وچ کیتی گئی اے تے بوہتیاں سُرراں دے ناں سندھ دی لوک موسیقی لوک داستاناں دے ناں وچ دی مناسبت نال رکھے گئے نیں جویں سؤنی مہینوال، مول رانو، سورنھ، عمر ماروی تے بلبل پینسز دے جگرہ۔

شاہ عبدالملطیف بھٹائی رحمۃ اللہ ہوراں نہ صرف آپوں شاعری راہیں لوکاں دی راہنمائی کیتی اے سگوں اپنے مرید اں دی ارج تربیت کیتی اے جی اوہ وی سندھی زبان دے مشہور شاعر بن گئے۔ اوہناں وچوں تیر فقیر تے عنایت اللہ جوڈھو خاص طور تے قابل ذکر نیں۔ شاہ صاحب رحمۃ اللہ دا وصال 1752ء وچ ہو یا۔ کلہوڑا خاندان دے حاکم غلام شاہ نے آپ دا شاندار مزار تعمیر کرایا۔ آپ دی شاعری دا مجموعہ ”شاہ جور سالو“ دے ناں نال آپ دی وفات توں کوئی اک سو چوداں ورہے بعد 1866ء وچ چھاپے چڑھیا۔ آپ دے کلام دا ترجمہ دنیا دیاں مختلف زباناں وچ ہو چکیا اے۔ آپ نے دو بے صوفی شاعر اں دا نگر دنیا دے فانی تے عارضی ہون دا کئی تھانواں تے ذکر فرمایا اے تے دسیا اے جی انسان دی حیاتی وی بے ثبات اے تے صرف رب دی ذات ازلی تے ابدی اے ایس لئی آپ انسان نوں دنیا دیاں رنگینیاں توں موٹہ۔ موڑ کے موت توں بعد سدا دی حیاتی وچ کامیابی حاصل کرن لئی آخرت دی نگرول پروردے نیں۔

سوں سوں کے توں رات لنگھائی آکھیں آجے شمار
چلن لئی تیار ہو جہاں چلن لئی تیار
بادبان نوں کھول کے بیٹھے دیکھ تیرے سب یار
ڈوٹھی نہیں پکارے سبھ نوں جانا ایس اُس پار
کئی کستی وچ دریا دے مولا لاوے پار

منشایاد

آپ دا اصل (نال) محمد منشا اے، پر علم تے ادب دی دنیا وچ منشایاد دے نال نال شہرت حاصل کیتی۔ منشایاد ہوریں 5 ستمبر 1937ء نوں ضلع شیخوپورہ وچ حکیم نذیر احمد ہوریاں دے گھر پیدا ہوئے۔ بی۔ اے تک تعلیم شیخوپورہ وچ حاصل کیتی 1967ء وچ ایم۔ اے اُردو تے 1973ء وچ ایم۔ اے پنجابی دا امتحان پنجاب یونیورسٹی توں پاس کرن مگروں دارالحکومت اسلام آباد دے ترقیاتی ادارے (سی۔ ڈی۔ اے) وچ افسر اعلیٰ شکایات دے عہدے توں ریٹائر ہو گئے۔

ہن تیکر اوہناں دے اُردو افسانیاں دے جیہڑے مجموعے سامنے آئے میں اوہناں وچ ”بند مٹھی میں جھنجھو“ ”ماس اور مٹی“ ”خلا اندر خلا۔“ تے ”وقت سمندر درخت آدمی“ شامل نیں۔ پنجابی وچ اوہناں دیاں کہانیاں دا اک مجموعہ ”وگدا پانی“ اے۔ ایس توں اڈا پنجابی ناول ”نانواں نانواں تارا“ شائع ہو چکیا اے۔ منشایاد نے پنجابی کہانی وچ نویاں روایاں تے رجحاناں نوں متعارف کرایا۔ اوہناں دے موضوع ساڈی دیہاتی ریحل دے بڑے بڑے تے انسانی حیاتی دے مسئلایاں نال تعلق رکھدے نیں۔ اوہ اک پختہ کہانی کار نیں۔ اوہناں دا افسانہ ”کھوپڑیاں تے آہلنے“ ماہنامہ ”لہراں“ دے منشایاد نمبر وچوں لیا گیا اے۔ ایہدے وچ پلاٹ، موضوع، زبان تے بیان، منظر نگاری تے اخلاقی قدراں دی سوئی وگی اے۔

کھوپڑیاں تے آہلنے

پٹی سڑک توں دلیر پورا آٹھ 8 میل سی۔ دلیر پور جان لئی اک سو یا رھویں میل پتھر کول ٹانگیاں دا ڈاڑھی، جیہڑا صرف ناں دا ای اڈا سی۔ آٹھ ڈکاناں گڈیر ڈیر جان لئی ایہتوں لہجہ جاندے سی۔ ہورا ڈے والی گل اوہدے وچ کوئی نہیں سی۔ آج شاموں پہلاں اتھے کجھ بساں تے لہن چڑھن والیاں دی وجہ توں رونق ہو جاندے سی، پر شام دا ہیرا کھنڈیاں ای ایہدا ڈاچار پتھر دے دی اجاڑا اک حصہ بن جاندے سی۔

اوتھوں ایہدی دسیا گیا سی پئی اوہ شام توں پہلاں اتھے آپڑ جائے۔ نہیں تے دلیر پور کوئی بندہ جیہڑا اوتھوں لین آیا ہووے گا شاموں پچھے اوہدی اڈیک وچ بیٹھا نہیں رہوے گا۔

اوتھنے شاموں پہلاں پہلاں اپڑن دی کوشش تے کیتی پر بس خراب ہو جان دی وجہ توں چنگی بھلی کوئل ہو گئی تے اوہو گل ہوئی جیہڑا ڈرسی۔

آہدوں اوہ دلیر پور جان والی کچی سڑک دے کندھے اجاڑا ڈے تے اتریا، شام دا ہیرا اگوڑھا ہو چکیا سی تے اوہ تھے بندہ بندہ دی ذات سی۔ اوہنے آہدے راؤ ہردھیاں ماریا تے ہر پاسے ہیرا آتے چپ دارا جی اوہ بڑا پریشان ہویا۔ ہیرے وچ لٹیا ہویا تے گھٹے نال بھریا ہویا آٹھ 8 میل دا پندہ بن اوہنوں پیدل طے کرنا پینا سی۔ خورے دلیر پور دے نمبر داراں نوں اوہدا مٹھ نہیں سی ملیا یاں خورے اوہ لوک آئے ہون تے اڈیک کے پرت گئے ہون۔

پیدل چلن تے سامان کچن دی اوہنوں پرواہ نہیں سی، جے راہ وچ لٹیاں جان دا ڈرنہ ہوندا۔ اوتھوں دسیا گیا سی پئی ایس علاقے وچ چوریاں تے ڈاکے عام سن تے راہیاں پاندھیاں نوں لٹ لینا نت دی گل سی راہیاں بساں تے سواریاں دے لٹیاں جان دیاں خبراں اوہ اخبار وچ پڑھدا رہندا سی تے اوہدی سمجھ وچ کجھ نہیں سی آ رہیا پئی اوہ کیہ کرے۔ اوہنے اٹپئی کس سڑک دے اک پاسے رکھ دتا تے میل بر جی نال ڈھولا کے ٹرانسٹر توں خبراں سنن لگ پیا۔ خبراں سنن دیاں سنن دیاں اوہنوں شہر دیاں بتیاں، جھنگ جھنگ کردے بازار تے گاؤں دیاں، گنگناؤں دیاں تے وسدیاں

گلیاں یاد آئیاں۔ اپنا گھر یاد آیا۔ گھر دے لو کہیں یاد آئے۔ اپنے ہو ریں شام دی نماز پڑھ کے آگئے ہوں گے۔ نومی اوہناں واسطے روٹیاں لیاریں ہووے گی۔ حمید سکول دا کم کر رہیا ہووے گا۔ فیر اوہناں اوہ یاد آگئی۔ آکھن گئی: ”میں تیرے نال نال آں۔“

اوہنے آکھیا: ”جا پرت جا۔ میرا پنڈا اکھوتا نہ کر۔ تینوں نہیں پتا، میں اندروں اہے کچا پتا آں۔ مینوں اہے ہوراگ دی لوڑاے تے توں کیوں آگئی ایں۔ پرت کیوں نہیں جاندی؟ فیر اوہناں ہوٹل تے بیٹھے یار نیلی یاد آئے۔“

مجلس لگی ہووے گی۔ ہوٹل دی میز تے ملنے مار مار کے اوہ مزدور اں، کساناں تے محنت کشاں دے مسئلایاں تے گرم گرم بحث کر رہے ہوں گے۔ کہ پتا اوہناں وی یاد کر دے ہوں۔ شہر دی آرام والی زندگی چھڈ کے اوہنے پنڈ دے لوکاں دی خدمت دے کم دا بیہزا عملی طور تے قدم چکایا اے۔ کنڈ پچھے اوہدی تعریف کر دے ہوں گے۔ اوہناں دا خیال آؤندیاں ای اوہ خوشی تے وڈیائی دے جذبے نال بس پیا۔ فیر اوہنے سڑک دے کنڈھے دے رکھاں اُتے لکھدے ہوئے آٹلے دیکھے تے اوہناں ان لگا جو یں ایہہ چیزیاں دے آٹلے نہیں بندیاں دیاں وڈیاں وڈیاں کھو پڑیاں لک رہیاں نیں۔ اوہنے اپنی کھوپڑی نوں ٹوہ کے دیکھیا۔ اوہ اوہدے نال ای سی۔ وڈیائی دے احساس نال اوہدی دھون اچی ہوگئی تے فیر اک سو یارہویں 111 میل دی برجی دے آ لے دوا لے کھلر یا ہو یا ہیر اوکھ کے آپوں آپ نیویں ہوگئی۔

بچویں 5 یا 6 چھبویں رات دا جن پھکا پھکا سا ہس رہیا سی۔ سڑک دے کنڈھیاں تے کالمی لکڑ، ٹاہلیاں تے آبلنیاں والے رکھ سپہ کھلو تے سن۔ ڈوڈو آں، پینڈیاں تے ترڈیاں دیاں رلیاں ملیاں اوازاں چپ دے سنگھ وچ پھس گھیاں سن۔ خوردے کوئی بس آجائے دلیر پور جان دا کوئی ساتھ لہجہ جائے۔ سڈھرا دا اکوٹھیہنا چمک رہیا سی۔ سڑک اُجاڑ رات توں ڈروی ماری دھرتی دے سینے نال چڑی ہوئی سی۔ اکاڈو کاباساں تے ٹرک گواچی ہوئی سڑک دا کھرا کڈھدے پھر دے سن۔ کسے ٹرک یاں بس دیاں بیتاں دا چائن آتش بازی دے چائن دا گھول اُتے ٹرک جاندے تے میل پتھر دے اک سو یاراں دے جے 3 ہندے میل پتھرتوں دکھ ہو کے سڑک دے کنڈھے تے کھلو جاندے تے دیکھدے یاں ای دیکھدے یاں تن نقاب پوش ڈاکو بن جاندے، جیہڑے کسے بس نوں لٹن لئی ہتھیار بندھ کے کھلو تے ہوں۔ اک واری اوہدا جی کیتا پئی اوہ کسے وی پاسیوں آؤن تے کسے وی پاسے جاؤن والی بس یاں ٹرک وچ سوار ہو جائے تے سڑک دے نیڑے کسے دسی یا پنڈ وچ رات گزار کے اگلے دن دلیر پور چلا جائے۔ پر ایہہ خیال آؤندیاں ای ہوٹل دی میز تے بیٹھے ملنے مار مار کے بحثاں کر دے ہوئے اوہ سارے یار تاڑیاں مار کے ہسن لگ پئے۔ اوہناں اوہناں سمجھایا سی پئی چاننیاں سڑکاں چھڈ کے ہیریاں گھٹے پھریاں راہوں تے ٹرناں بڑی اوکھی گل اے۔ اوہناں نے ہو روی کئی طرحاں دے اندیشیاں دا اظہار کیتا سی۔ پر اوہ گل تے اڑیا رہیا۔ اوہ بناوٹی، مشینی تے جھوٹی زندگی دی جھولی وچوں نکل کے کھیتاں تے پھلیاں وچ سچی تے اصلی زندگی دا موٹہ دیکھنا چاہندا سی تے اپنی ایس سدھرتوں پورا کرن لئی وڈی توں وڈی قربانی دے سکدا سی۔ اوہ پنڈاں دی دتوں رہت بہت تے ثقافت نوں نیزیوں دیکھنا، علم دے چائن تے دکھ سکھ دی اکو جیہی ونڈ کرنا چاہندا سی ایسے لئی اوہناں بالغاں دی تعلیم دے سلسلے وچ دلیر پور جان دا موقع جتھ آیا تے اوہنے اوہناں دی مخالفت دی پر اوہ کیتیاں بغیر ہاں کردتی۔ اوہ تے ایہناں خوش سی پئی اوہدا جی کردتی سی کہ سارے شہر دا چائن لے کے اڈ لکھے پنڈ پہنچ جائے۔ اوہ پنڈاں بارے بڑیاں امیدیاں رکھدا سی تے کہانیاں، قلمناں، روایتاں تے لوک تمناشیاں والا جالا ہٹا کے پنڈ وراہل دی سچی تے پاک صاف تصویر اپنیاں اکھاں نال دیکھنا چاہندا سی۔ اوہ نہیں چاہندا سی شہر دے آرام تے آسائش دا کوئی خیال اوہدا راہ ڈکے یا کسے طرحاں دا خوف یاں وسوسہ اوہدے دل یاں دماغ وچ سائے۔ پر خوف کپڑیاں اُتے جی دھوز نہیں ہوندا کہ اوہناں چھاڑ دتا جائے۔ خوف دا جالا ہتھ نہیں آؤندیا پئی اوہناں لکھیت کے اک پاسے سٹ دتا جائے۔ خوف تے ڈر بندے دے اندر آگ دا اے تے فیر نیلی دھار طرحاں پورے جئے نوں

اک سو پارہوں 111 میل دی برجی کول کھلو تیاں اوہنے اپنے بچے دے چار پھیرے کھلری ہوئی نیلی دھارنوں اپنے ارادے دی واتری نال ترنڈیا تے اٹیچی کس چک کے دلیر پور جان لئی کچی سڑک تے چل پیا۔

سڑک دے دوہاں پاسے اُچے اُچے شاں شاں کر دے رُکھ، بندیاں دیاں کھوپڑیاں بار کنبہ دے ہوئے آٹھنے تے شو کدیاں جھاڑیاں سن۔ جنجیاں دیاں پانی بھریاں پیلیاں سن۔ ہوا وچ گھٹے تے منجی دی خوشبو تے پیلیاں وچ پانی دی ہواڑ رلی ہوئی سی۔ کدی کدی ہیرے وچ ڈبے ہوئے پنڈاں توں کتیاں دے لڑن، جھاس دے ڈکران تے کھوتیاں دے ہنگن دیاں اوازاں سنیدیاں سن اوہ راہ دے گھٹے اُتے اپنے پیراں دے فٹھے لاندہ ہویا اگا ہند ددھ رہیا سی۔ خوف دے بھوتنے اوہدے پیراں تھلے آکے مڈھولے جا رہے سن۔ ہنیرے نال جان بچھان ہو جان پاروں اوہدے دیکھن دا بت مظہر اہو گیا سی۔ بے ایس ویلے اجن چیت اُونوں شہر دیاں جگمگ کردیاں ڈھیر ساریاں بتیاں دے سامنے لیا کے کھار دتا جاندا تے چانن نال شیت اوہدیاں اگھاں پاٹ جاندیاں۔ اُونوں جگنوں تاریاں واگ تے تارے تھو وچ پھڑیاں ہویاں مشالاں ہار معلوم ہوندے۔

اجان چک اوہ فطصمہر گیا۔ خوف دی اک لہر آئی تے اوہ دبانڈ بٹھیں گئی۔ اوہنے دیکھیا پئی کالا سیاہ اک سب جھنجھی کھار کے کنڈل ماری بیٹھا سی۔ اُنچ تے اوہنے کئی واری سب دیکھے یاں محسوس کیجے سن۔ سپاہیاں اُداریاں تے آستیاں دے سب کئی واری اوہنوں ایہہ ونی جا پیا سی پئی سدا توں کوئی نہ کوئی نکا موٹا سب ہر ویلے اوہدے آ لے دوالے پھر دار ہیا سی تے کدی کدی اوہنوں اُنچ دی جا پیا سی پئی اوہنے ہمیشہ توں اک دو موٹی سہنی دیاں دونوں دھوناں دوہاں ہتھاں وچ پتیاں ہو یاں نیں۔ پراہہ سارے کھوپڑیاں وچوں نکلے ہوئے سب تے سہنیاں سن۔ آبتیاں دی جوہ دا بگی بگی واکوڑیاں والا سب دیکھ کے اوہدے لوں کنڈے کھلو گئے۔ اوہ دل ڈاڈھا کر کے اگانہہ لنگھ گیا۔ پر خوف اوہدے پچھے پچھے کالا سیاہ ناگ بن کے ٹردا آیا۔ اوہنے مز کے نکلیا تے اوہدے پچھے ہیرے تے گھٹے توں اڈ کجھ نہیں سی فیرونی اوہنوں اُنچ جا پیا سی پئی کوئی گولی گولی شے ہنے ہنے اوہدیاں تنگاں نوں چڑ جائے گی۔ ایس خوف دے عذاب توں بچن لئی اوہنے پرت کے اُچی ساری آکھیا۔

”میں تیرے کولوں نہیں ڈردا۔“

اوہدی اواز دے نال ای اوہدے ذہن وچ کنڈل مار کے بیٹھا ہویا خوف کج لاہ کے ہنیرے دی گھڈ وچ لک گیا تے اچے اوہ خوشی خوف تے جت دے جذبیاں دا مزہکاوی نہیں پونجھ سکیا کہ اوہدا کھر اپندا، گھٹا اڈا اونداتے سدا اک گھوڑ اوہدے کول آ گیا۔

گھوڑ سوار نے اُچی ساری کھروی اواز نال پچھیا:

”کیہو ایس؟“

”میں دلیر پور جانا ایں شہروں آیا ہاں۔“

”تیرے کول کیہ گجھ اے؟“

خوف دیاں بھریاں لہراں آئیاں تے کئی ترکے تیر وٹے تے اوہ دبانڈ وٹھ گئے۔ اوہنے دیکھیا سوار دا اڈھا چہرہ منڈا سے وچ لگیا ہویا سی تے اوہدے تھو وچ بندوق سی۔ اوہنے بولن دی کوشش کیتی پر اواز اوہدے سنگھ وچ پھس گئی۔ اوہنے جھستی نال گھڑی لاہی تے بوٹھے وچوں نوٹ کڈھ کے آکھیا:

”میرے کول ایہو کجھ اے یاں فیراہہ ٹرانسٹرا اے۔“

”اٹیچی کس وچ کیہ اے؟“

”کپڑے تے کتاباں“۔ اوہنے موٹی ہوئی اواز وچ جواب دتا۔

”کیہدے ول جانا میں؟“

”اصل وچ تعلیم پالغاں دے سلسلے وچ۔“

”چھا چھا..... میں سمجھ گیا ہاں۔“ نقاب پوش نے آکھیا تے فیر گھوڑے توں اتر کے اوہدے ول ودھیا۔ بندوق دی نالی اوہدے ول سدھی سی۔ خوف نال اوہدیاں تاراں کمنن لگ پیاں۔ نقاب پوش نے اگے ودھ کے اٹیچی کیس پھڑ لیا تے آکھن لگا:

”ٹسیں سوار ہو جاؤ۔ ٹسیں تے ساڑھے ماٹی باپ او۔“

ارشدمیر 6 جون 1932ء نوں لاہور وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد میر عطاء محمد ٹھیکیداری کردے سن۔ ارشدمیر نے لاہور وچ تعلیم حاصل کیتی۔

1956ء وچ ایل۔ ایل۔ بی دا امتحان پاس کیتا۔ فیر گوجرانوالہ وچ وکالت شروع کردتی۔ وکالت دے نال نال تصنیف تے تالیف دا شغل وی جاری رکھیا۔ آپ نے اردو تے پنجابی وچ مزاحیہ نظماں تے سنجیدہ نثر وی لکھی۔ پنجابی وچ آپ دے انشائیاں دی کتاب ”چونھواں“ بوہت مشہور ہوئی۔ آپ دے کجھ سفر نامے مختلف رسالیاں وچ وی چھاپے چڑھے نیں۔ آپ دا اسلوب نوں بکھارتے گفت لے۔ آپ نے تحریروں وچ اکھان، محاورے تے روزمرہ خوب ورتے نیں۔ گل گل وچوں مزاح پیدا کر لیکر لے سکے۔ تے ہر بندے نوں ہساؤن دافن جاندے سن۔ آپ نے 1992ء نوں گوجرانوالہ وچ وفات پائی۔ ”لندن دے ٹیوب ٹیشن“۔ آپ دا دلچسپ سفر نامہ اے۔ جیہڑا رسالہ ”پنجابی ادب“ وچ چھپ چکیا اے۔

لندن دے ٹیوب ٹیشن

لندن دی انڈر گراؤنڈ ریل نوں عام لوک ”ٹیوب“ آکھدے نیں۔ ٹیوب نوں اُساں ڈٹھاتے بھانویں پچھلے ورہے ای اے پراسیں ایہدے جانو ڈھیر پرانے ساں۔ دو جی وڈی جنگ چھڑن توں کجھ چر پہلوں میر اک بھنویاں ولایت پڑھن لئی گیا۔ جدوں جنگ دی ہنیری جھل پئی تے فیر ساڈے سارے انگل ساکاں دی خانیاں گئی۔ او دوں حالی رت تے چنیاں نہیں سی پھڑی تے خون دیاں رشتیاں اُتے جان وارن توں وی دریغ نہیں سی کیتا جاندا۔ ایس لئی میرے بھینچو یں بارے ہر کوئی پریشان سی۔ اوس زمانے وچ ٹیلیفون راٹی کیناں دے وی گھر یں نہیں ہوندا سی۔ ایس لئی وگاٹک تے ڈہانٹ خطاں تے تاراں دی لام دوڑی ضرور لائی گئی، جیہدے جواب وچ اک مڑیا شو یا پوسٹ کارڈ زلدا اکھلد آیا تے فیر جیہاں دے ساہ وچ ساہ آیا۔ میرے بھینچو یں عامر نے لکھی سی:

”جرمن فل تیا ریاں وچ نہیں۔ جدوں وی لندن تے بمباں دا ایندہ سایا جاندا اے۔ اوس سے انج گدا اے جو یں جہازاں نے بوڑھ واکھوں گودھی چھان کردتی اے پر حالی تیکر جرمن پورا نکل لاکے وی انگر پڑاں دا کجھ وگاڈ نہیں سکیا۔ کیوں جے لندن دے دستیک خطرے دا گھنٹھو و جدیاں ہمارا ی نیزے تیز دے دے ٹیوب ٹیشناں تے جا کجھدے نیں، ایہناں ٹیشناں تے ہر شے مل جاندی اے تے بھانویں کوئی کتاں چرنگناں چاہے۔ تمہدی بسترا وچھا کے تھلا مار کے تک وی سکدا اے تے جدوں خطرہ نکل جاندا اے تے فیر ایہناں گھر نیاں وچوں پال راہیں بڑے ڈسپلن نال نکل کے اپنے کماں کا جاں وچ زجھ جاندے نیں۔“

اوس ویلے تے خیر ایہہ گل سمجھ نہ آئی پر جدوں دو جی وڈی جنگ دارولا گولا مارا تے او دوں ایہہ وی پڑھن سنن وچ آیا کہ انگریزاں دے جنگ جٹن وچ لندن دے ٹیوب ٹیشناں دا وی چنگا بھلا ہتھا اے۔

ایہہ تے اینویں وچکار گل آ گئی اے۔ کہن دا مطلب ایہہ سی پئی جدوں پچھلے ورہے رب نے لندن جان داسر بندھ بنایا تے ٹیوب ٹیشن دیکھن دی سڈھ نوں سریوں من وچ جاگ پئی۔ میرا جی ہر ویلے ٹیوب دیکھن تے اوہدے راہیں میر سپانے لئی اڈوار ہندا سی، ایس لئی جدوں میں پہلی واری ٹیوب دیکھی تے حیران رہ گیا۔ واقعی اک نواں عجوبہ سی۔ میرے بھینچو یں عامر نے آکھیا ”ما مے ہوریں جے کرفرانس دی ر بڑ دے پھینے

والی تے امریکہ دی نوین ڈھنگ دی ٹیوب ویکھ لین تے فیروز تے منجی بستر ای او تھے ڈاؤ بہن گے۔“

جدوں مینوں ایس گل دا پتا لگا، میں عامر نوں گوڈے بڈھ بہا کے دتیا کہ جدوں میں نکا جیہا ہوندا ساں تیرے داد کے پنڈ وڈا لے سندھواں توں اک منڈا جہاناں گھر دے کم کاج لئی منگووا یاسی۔ جیہڑا روز دیہاڑے ساڈے گھروں گڈی ویکھن لئی گنٹھ کر جانداسی۔ اک دن میں اوہدا بچھا کیتا۔ اوہ ریل دی پٹری نوں ہٹر ہٹر ویکھد اجارہ یاسی۔ فیر جدوں گڈی آئی تے اوہدیاں وچھاں وچوں ڈلھ ڈلھ ہا سا بیوا گداسی۔ گڈی لنگھ گئی تے اوہوں خرچن لئی جیہڑا پیشہ ملیا ہو یاسی اوہنے اوہ لین توں چلکیا۔ اوہ چنگا بھلا ٹھپا بن گیا ہو یاسی۔ اوس پیسے تے جارج ششم دی تصویر ہوندی سی۔ میں جہانے دی تلاشی لئی تے اوہدے بوجھ وچ ایہو جیسے کئی پیسے سن، جیہڑے اوہ مینوں بڑے مان نال وکھارہ یاسی۔ میں گھر آ کے دتیا تے اوس غریب نوں چنگی بھلی پھینٹی لگی۔

پر آج میں جدوں کے ٹیوب ٹیشن تے آؤناتے جاناں ہاں، میرا جی کردا اے جہانا میرے کول ہووے تے میں اوہدے سامنے ایس جرم دا اقرار کر اس ہے واقعی لنگھدی گڈی نوں پہلی وار ویکھ کے میرے جذبے دی اوہدے نال زلدے ملدے میں۔ تے پٹر جتھوں تیک تہاڈیاں کاراں واخلق اے اوہ تے ساڈے کول وی ہر ویلے ہتھ ٹھو کے لئی ہے ای نہیں۔ پاکستان وچ کاراں دی کوئی تصور نہیں۔

ہر مالدار سامی، فراڈیا، بلکیا، سنگلڑا، تھوں تیک کہ کے دا پو تازہ تازہ مویا ہووے یاں انعامی بانڈ نکل آوے، اوہ سب توں پہلاں پرانے ریسیاں وانگر ہاتھی دی تھان بوجھ کے کارای لیا کے کھاردا اے۔ پاکستان جن مگروں جہناں مال اسان کاراں دی خرید آتے بکریاں کیتا اے، بے کر کے ڈھنگ دے کم آتے خرچ کر دے تے ہن سانوں ستے خیراں سن۔

پر ایس ایہہ کاروے حوالے نال کیہہ بیکار دیاں گھاں چھوہ بیٹھے آں۔ گل کتھ تے ٹیوب رانی دی ہو رہی سی۔ جیہوں اپنے اڈے یعنی ٹیوب ٹیشن تے چل دیاں ویکھ کے انگریزاں دی مہا استادی تے پیر کار گیری آتے دلوں ایمان لیاؤن اپنے جاند اے۔ کیوں جے گڈیاں تے ساڈیاں ریل کاراں نال ای رل یا، ملدیاں نہیں۔ ایویں دو تے 3 ڈبے و دھیک لا دیندے میں یاں فیر ایہناں دے بوجھ آؤ تیک نہیں جیہڑے سواریاں لاہ کے اپنے آپ بند ہو جاندے میں تے ہر ٹیشن تے خود بخود کھل کے اند لیاں سواریاں نوں تپے ٹور کے باہر دیاں نوں ”جی آیاں نوں“ کہندے میں۔ ایہناں ٹیوباں داسارا سٹم کمپیوٹرائزڈ اے۔ پر مجال اے کدی بھینڈ و آں وانگر آسنے سامنے لگ گئی ہووے۔ البتہ کدی کدھار سنگٹل دا بھلیکھا کھا جان وچوں پچھلی ٹیوب اگلی جاندی ہوئی ٹیوب نال گھیر جاندی اے۔ پر اپنی لٹھلی نوں وی اگلے نہیں بخشدے تے اخباراں توں لے کے ٹی وی تیک کا کورولا پے جاند اے۔

ایہہ ٹیوباں بڑی شان نال بجلی راہیں چل دیاں نہیں پر اصلی تے وچلی مان یوگ گل ایہہ نہیں اوہ تے ایہہ دے کہ ایہناں نوں بھمیری وانگوں چلایا جاند اے۔ ایس اتھہ کے سرکس یا نمائش وچ کے جوان نوں موٹر سائیکل موت دے کھوہ وچ چلاؤندیاں ویکھ لینے تے عیش عیش کر اٹھنے آں۔ ایہہ منظر ویکھ کے تے ہالاں دے لوں کنڈے کھلو جاندے میں پر دھن ایہناں ولایتی صاحبان دا جگرا اے جیہناں کئی کئی موت دے کھوہاں جتی ڈونکھیا جی وچ جا کے ایہہ ٹیوباں ٹھیل ماریاں نہیں۔ مثال دے طور تے پکا ڈی ڈائمنشن کوئی ساڈھے کو چار سو فٹ پٹھاں تھکر پٹیا ہو یا اے۔ فیر کجھ تھانواں توں دریائے ٹیبت توں وی تھلیوں ٹیوب نوں لے جا کے اپنی پیر کار گیری دے جھنڈے گڈتے ہوئے میں۔ ایہو ہی نہیں سکوں ٹیوب ٹیشن تے ڈوٹی آؤن جان والے مسافراں لئی بجلی نال چلن والیاں لوہے دیاں پو ہڑیاں (ایکسلریٹر) چکر کڈھیاں وسدیاں نہیں۔ لنگھاں وی بندے تے سامان ڈھونڈا کم کر دیاں نہیں۔ ایس توں آؤ عام پو ہڑیاں یاں لم ستے راہ (Sub Way) مسافراں نوں ہتے داراہ وکھنڈے

نہیں۔ کمال ایہ دے پئی تہانوں ہر تھاں ٹھنڈی تے زروئی ہوا دے بکھے نال نال ٹر دے پھر دے، آؤندے چاندے ون سونیاں پلٹاں تے طرحاں طرحاں دیاں خوشبوآں دا لورا ای نہیں آؤندا سگوں کئی واری کوئی زانی اجن چیت کھرا کے سوری (Sorry) دی آکھ چاندی اے۔ فیر کئی تھانوں تے ہوا دا ایہناں کوڑور تے ٹھکے ہوندا اے کہ وال بھانویں کبھڑے نوشن یا کریم نال تھاں سر نکائے پھبائے ہون۔ اپویں کھلر پلر چاندے نہیں۔ جیرا گئی دی گل ایہ دے پئی ایہناں ٹیٹناں تے پورا اٹلہ اپنیاں پھرتیاں دکھاؤندا چا پدا اے۔ ٹیس نکٹ لے وی لوو، بھل بھلکھے چینگنگ نہ وی کرن، آکے نکٹ بیر تیر تہانوں ڈکا پالین گے۔ نکٹ او تھے گئی مشین وچ پاؤ تے فیر فکٹ جان دارا کھول دین گے۔ نکٹ وصولن والے وی بڑے کانٹے نہیں۔ چوکھے افریقی نہیں۔ ناویاں ناویاں زانیاں وی نظریں پے چاندیاں نہیں۔ نکلاں دی آگرا ہی دارکھاں خاص خیال رکھیا چاند اے ایہدا تھوڑا بوہت پتا تے ہے ای سی پر صبح چانن اوں دیہاڑے ہو یا جدوں گرین وڈیشن تے آگ لگ گئی۔ ویکھدے ای ویکھدے چنگی بھلی بھسوڑی پے گئی۔ لوک وگا تک بھجن لگ پئے۔ تاں بے چھیتی توں چھیتی پانگھاں پٹ کے بے نکٹن، پراوتھے نکٹ کلکٹراں تے اٹیکداں اپنی آئی تے آکے نکلاں دی پیچھے کچھ شروع کردتی جیہدے پاروں بڑا احتجاج ہو یا۔ حکومت سیانی اے۔ اوہنے نال ای ہتھیار سٹ ہوتے۔ کتے گل دا گلا بن ای نہ بن جائے۔

اگلیاں رسبھ لاه کے ٹوب ٹیشن بنائے ہوئے نہیں۔ فیر ایہناں دے پلیٹ فارم دی دو تہہ (2) توں لے کے باراں (12) تیک جن۔ وگئی لئی لیور پول ٹیشن جیہذا لندن وچ اے، اوہدے درجن کو پلیٹ فارم نہیں۔ ایہدا اوہ پاسا اے جیہدی دو جی لام وچ بڑی تہاں تے بربادی ہوئی سی۔ حالی تیکر اتھے کئی عمارتوں سڑیاں بکیاں تے ٹیاں بھجیاں دکھالی دیندیاں نہیں۔

ایہناں پلیٹ فارماں تے گڈیاں دے کراس وی عام ہوندا نہیں۔ گڈیاں آؤندیاں چاندیاں نہیں، پر مجال اے کہ کھرے تہانوں گندگی ناں دی کوئی شے دکھالی دے جاوے۔ ایس لئی کہ ہر شے کھاپی کے ڈبے وچوں بے دگا نہیں ماروے۔ سگوں روڈی دی نوکری (Dust Bin) وچ سٹن و آہر کروے نہیں۔ تھاں تھاں بالا لئی کھنڈی کھنڈی مٹھیاں فٹ نہیں جیہناں وچ بال کچھ پنیاں پا کے اپنی پسند ویاں چیزاں کڈھ کے کھان ول جٹ چیندے نہیں۔

پلیٹ فارماں اُتے ون سونیاں کپنیاں دے اشتہار وی کندھاں اُتے لکھتاں راہیں یا سائن بورڈاں تے بڑے پھابو ویں سٹائل وچ نظریں پیندے نہیں۔ وگئی لئی اک سیر سپانے کران والی کمپنی دا اشتہار سی۔ ”ایجووار (چھٹی والا دیہاڑا) نوں گھر بیٹھے رہنا گناہ دے برابر اے۔ ایس لئی بے نکل کے خدا دیاں قدرتاں دا تماشا ویکھو۔“

اشتہاراں دا پراگھا گڈی دے اندرونی ٹھنڈی مل چاند اے۔ او تھے لوکاں دا ساڈے والا حال تھوڑا اے۔ اوہ گھڑی پل وی ضائع نہیں کردے سگوں ایہناں اشتہاراں نوں بڑی نیچھ لاکے پڑھدے نہیں یاں فیر گڈی دے روٹ نوں جیہذا ہر ڈبے وچ بڑے پگچے تے سوہنے انداز وچ نقشہ بنا کے ظاہر کیتا گیا ہوندا اے بڑے گوہ نال پڑھدے نہیں۔

اک ہو نوں بھلی گل اے پئی ہر روٹ تے کئی کئی قسماں دیاں ٹیوباں چل دیاں نہیں۔ ایہناں دی شناخت ڈہیاں دے رنگاں تے لیکاں توں آسانی نال ہو چاندی اے۔ ایہہ کتنی وچ حسابی فارمولے مطابق اک اک تے دو یا راں نہیں بلکہ کچی کچی دیاں یا راں نہیں۔ جیہناں دیاں بڑیاں بہاراں نہیں۔ ایہناں لائناں وچوں پکاڈی لائن نیلے رنگ، سنٹرل لائن لال رنگ، سرکلر لائن پیلا۔ ڈسٹرکٹ لائن سبز۔ وکٹوریہ فیروز ری رنگ دی اے۔ ایہہ ٹیوباں تیز وی چل دیاں نہیں پر ڈھوڑاں نہیں پکدیاں۔ پکاڈی میل دیاں گڈیاں ایسی 80 کلومیٹر تے ڈسٹرکٹ واگھر دیاں گڈیاں دی کوئی

اٹے سے چالیہ 40 کلو میٹر فی گھنٹہ رفتار ہوندی ہے۔ رفتار دی گئی تے خیر کوئی اچرچ نہیں، اصل مسئلہ تے اوس بھارودا اے جیہڑا پہلی وار ایہدے ہونے لیند اتے بھوکس تھلے اٹی ڈونگھائی وچ ٹوب نوں چلدا یاں وکھ کے حیران و جانڈھے پڑھیا لکھیا بندوتے ڈبے وچ اُلکے ہوئے نقشے یاں ٹوب بارے چھاپے پڑھے کتا پیجے راہیں تھوہ نکانے تے اُپڑ جاندا اے، پر چنے اُن پڑھ وی دوئہہ 2 چوتہہ 4 پھیریاں نال ای چنگے بھلے کانے ہو جاندا اے۔ ایہناں ٹوباں وچ ہر کوئی حال مست و کھائی ویندا اے حد ایہہ وے پئی اخباریاں کتاب وی اپنی خرید کے پڑھن گے۔ مجال اے ساڈے وانگر کوئی کسے دو جے دا اخبار یا ماگھوئیں کتاب پڑھے۔ فیر اخبار پڑھن والیاں دا ذوق وی وکھرا وکھرا ہوندا اے تے نسیں ایویں اٹونظر نال ای جان لیندے او کہ بندہ جکومتی پارٹی دا حمایتی اے یاں مخالف دھڑے نال تعلق رکھدا اے۔

انگریزاں نوں ہساؤنا تے خیر بڑا وکھاتے کولڑا کم اے۔ اوہ تے اک دو جے نال کوئی گل وی نہیں کردے (خورے ہلکے ہوندا یاں ایہناں دے تندوے ای نہیں کٹوائے جاندا) یاں کجھ پڑھدے ہون گے یاں فیر چپ چاپ بیٹھے رہن گے۔ ایہناں ٹوباں وچ کوئی فرنٹ سیٹ نہیں ہوندی تے نہ ای سامان رکھن لئی کوئی بندوبست کیتا گیا ہوندا اے۔ نکلاں وی وی درجہ بندی نہیں کیتی گئی۔ اک ٹل دے ای ٹکٹ ملدے نہیں۔ سویرے دس 10 بجے توں شام دے چار 4 بجے تک چھٹی والے دیہاڑے نکلاں وچ چنگی بھلی جھوٹ دتی جاندا اے۔ ریٹرن تے تیز مل نکلاں دا وی رواج اے۔

بڑھے ٹھیرے تے معذور اناں نوں "بارو" توں بتاں تے ٹوباں دے مفت ٹکٹ ہوا کے دتے جاندا اے۔ ایہہ "بارو" ساڈی میونسپلٹی ورگہ ادارہ اے۔ معذوراں، بیماراں تے وڈیری عمر دے بندیاں لئی خاص بیٹھاں ہرڑے وچ ہوندا یاں نہیں تے جے کوئی زناانی یا ماڑو سواری آجائے تے قنات اوس نوں سیٹ دے دتی جاندا اے۔

ٹوب عام طور تے خراب نہیں ہوندی تے جے ایہو جیہا گیزر چل جائے تے متھان رسکناں وچ ڈو جی ٹوب آ کے او سے ٹکٹ تے سواریاں پک لیندی اے۔ اک واری اک ٹوب ٹیشن تے ساڈی گڈی کھلو گئی۔ اسان گھجھا پئی بھانویں گڈاں دا بھتے ویلا آ گیا اے۔ بھانویں استھے ای کھلو تیاں ساری دیہاڑی گل ہو جائے۔ حالی ایہناں ویلاں وچ ای ساں جے دو جی ٹوب دے آؤن دا اعلان ہو گیا تے اسیں کجھ چرگروں اپنی منزل تے جا پڑے۔

لندن دے ٹوب بیٹھاں دا لہہ آج توں کوئی چوراسی 84 ورہے پہلوں بجھاسی۔ اوہ ملکہ وکٹوریہ دا دوری۔ اوس سے ٹوب دے تیراں ٹیشن کن جیہڑے بن ودھدے دو سو پچھتر 275 ہو گئے نہیں۔ کجھ چر پہلاں "بیتھر وہوائی اڈے" دا ٹیشن وی بن گیا اے۔ جیہدے نال دو جے ملکاں دے مسافراں نوں وی فائدہ ہو گیا اے۔

ٹوب دا کرایہ، برٹش ریل، ہاں تے ٹیکسیاں نالوں ڈھیر گھٹ اے۔ نسیں جے دو چار بیٹھاں نوں چھ لاؤ تے تاں 3 چوتہہ 4 پاٹراں دا کنگھوا ہو جاندا اے۔ کہہدے نہیں شروع شروع وچ ترا پرا دو پنی دا ٹکٹ رکھیا گیا سی جیہدے نال بھانویں اک تے بھانویں سارے بیٹھاں دا پھیرا نور لاؤ پر ہن گھرنوں سیانیاں ہو کے کلو میٹر اں دے حساب نال اگر اسی کردے نہیں۔ ایہناں ٹوب بیٹھاں پاروں ویکھیا جائے تے سارا لندن ای رب توکل کھلوتا ہو یا اے، کیوں جے تھلیوں پورا لندن ایہدے کنٹرول تے قبضے وچ اے۔ اٹکا حصہ تے ایویں مدھانی دا چھڑا ای رہ گیا اے پر آج ایہہ انڈر گراؤنڈ ٹوب تعمیر سو دے دی ویندا اے، نسیں تے انڈر گراؤنڈ سرگرمیاں ساری دنیا وچ جیہڑے جن چاڑھ رہیاں نہیں اوہ کے کولوں لگی چٹھی گل تھوڑی اے۔

پروفیسر محمد اسلم

پروفیسر محمد اسلم 28 نومبر 1932ء نوں پھلور ضلع جالندھر (بھارت) وچ پیدا ہوئے۔ ایم۔ اے۔ (تاریخ) تک تعلیم لاہور وچ حاصل کیتی۔ ڈرہم یونیورسٹی انگلینڈ توں علوم اسلامیہ تے عربی وچ بی۔ اے آرزو کیتا۔ مانچسٹر یونیورسٹی توں ایم اے فارسی کیتا۔ کیمبرج یونیورسٹی توں مشرقی علوم وچ ایم اے لڈ دی ڈگری لئی۔ 1967ء وچ پنجاب یونیورسٹی دے شعبہ تاریخ ناں منسلک ہوئے۔ برصغیر ہندو پاکستان دی تاریخ بارے کئی کتاباں تے تحقیقی مقالے لکھ چکے نیں۔ پرانی تحریراں توں تاریخی کھوج لان دے ماہر سن۔ پنجابی وچ بوہت گھٹ لکھیا اے، پر جو لکھیا اے معیاری لکھیا اے۔ زبان وچ روانی تے رس اے تھوڑے لفظاں وچ وڈی گل بڑے موثر طریقے نال کرن دا مگر جان دے سن، آپ نے لاہور وچ وفات پائی۔

رائے احمد خاں کھرل شہید

انگریزاں نے 1849ء وچ پنجاب اُتے قبضہ کیتا۔ پنجاب اُتے انگریزاں دا قبضہ ہوندا یاں ای مسلماناں اُتے ظلم دے پہاڑ ٹٹن لگ پئے۔ بے گناہ لوکاں نوں ذرا ذرا جیسی گل پاروں قید تے پھانسی ورگیاں سزاواں ملن لگ پھیاں۔ موقعے توں فائدہ اٹھا کے انگریز پادری لوکاں نوں عیسائی بنان لگ پئے۔ انگریزاں مقامی صحتاں نوں تباہ کر کے سارا مال انگلستان دے کارخانیاں وچ گھلنا شروع کردتا۔ ایہدے نتیجے وچ ایجتوں دے لوک معاشی بدحالی دا شکار ہو کر رہ گئے۔ اوہدے میرٹھ چھاؤنی وچ مقامی سپاہیاں نوں گاں تے سوادی چربی والے کارتوس چلان توں انکاری ہون پاروں قید کردتا گیا۔ ایہدے قیدی سپاہی انگریز دی تباہی کردیاں ہویاں جیل دیاں دیواراں توڑ کے وٹی جا آپدے تے بہادر شاہ ظفر نوں اپنا بادشاہ بنا کے جنگ آزادی دا اعلان کردتا۔ میرٹھ چھاؤنی دے حالات دیکھ کے انگریز حکومت نے پنجاب وچ اہمال، فیروز پور، لدھیانہ، سیالکوٹ، لاہور، ملتان تے گوگیرہ دیاں چھاؤنیاں وچ مقامی سپاہیاں کولوں وی ہتھیار رکھوائے تے کئی بے گناہ سادھو سنتاں نوں جنگ پاروں پھاہے لادتا گیا۔

اوس سے ہندوستان دا دارالحکومت کلکتہ سی، جدوں کہ وٹی آگرہ تے اوڈھ آزادی دی جنگ لڑن والیاں دے وڈے مرکز سن۔ ایس لئی کلکتے دا پورے ملک نال رابطہ ٹٹ گیا۔ پنجاب تے سرحد وچ رہن والے انگریزاں دا کلکتے تے لندن نال رابطہ صرف کراچی دے ذریعے رہ گیا۔ انگریزاں دی کوشش سی کہ پنجاب تے سندھ وچ امن رہوے۔ تاں جے جرنیلی سڑک رستہ تے فوجاں دے آن جان لئی کھلی رہوے۔ ایہدے خدمت پنیالہ ناہد، فریدکوٹ تے پورٹھلہ دے سکھ راجیاں نے اپنے ذمے لے لئی۔

ایہناں دنوں وچ ساسی وال دی بجائے گوگیرہ ضلعے دا صدر مقام سی۔ ایس علاقے دے لوک انگریز دیاں پالیسیاں نال پہلے ای نفرت کر دے سن۔ جدوں انگریز حکومت نے گوگیرہ چھاؤنی دے مقامی سپاہیاں کولوں ہتھیار واپس لئے تے ایہدے نال اوہناں دے دلاں وچ وی انگریز دے خلاف نفرت پیدا ہو گئی۔ ایہدے گرمیاں دا موسم سی۔ کراچی توں جہاز فوج تے اسلحہ وغیرہ لے کے دریاواں راہیں پنجاب دے وڈے وڈے شہراں تک جان دے سن۔ اوس ویلے کجھ جہاز ملتان دے لاگے موجود سن تے کجھ راوی دریا دے ذریعے چیچہ وطنی ول وی گھٹے گئے۔

ایہناں ای دنوں وچ علاقے گوگیرہ وچ رائے احمد خاں کھرل دی جی داری دے جھنڈے لہراوندے سن۔ اوہ ضلع گوگیرہ دے اک پنڈ جھامراہ دے وستیک سن۔ اوہناں کی عمر وچ ای توار تے نیزہ چلانا سکھ لیا سی۔ ودھیانسل دے گھوڑے پان اوہناں دا شغل سی۔ اوہناں دی اک گھوڑی دا ناں ”مورنی“ سی جیہڑی اپنی دکھ، ذیل ڈول تے پھرتی پاروں مشہور سی۔ جدوں رائے احمد خاں کھرل اوہنوں نساوندے تے وڈے توں وڈا گھوڑا

سوارا وہاں مقابلہ نہیں ہی کر سکا۔ رائے احمد خاں اک بہادر محبت وطن انسان سن۔ اوہناں واول دیس تے دیس واسیاں دی محبت نال دھڑ کداسی۔ اوہ انگریزوں غاصب تے ظالم سمجھدے سن۔ انگریزاں کئی وار اپنے کارندیاں دے ذریعے اوہناں نوں اپنے نال ملان دی کوشش کیتی پر اوہ اپنے ضمیر داسوا کر ن تے راضی نہ ہوئے۔

1857ء وچ انگریزاں دے خلاف جنگ دافزارہ وجدیاں ای احمد خاں کھرل دے دل وچ انگریز دے خلاف لگیاں چنگاریاں لاناں بن گیاں۔ ایس عرصے وچ انگریزاں نے بغیر کسے وجہ دے جو یہ قبیلے دے بوہت سارے لوکاں نوں گوگیرہ جیل وچ ڈک دتا۔ زمانیاں تے بالاس اُتے ظلم کیا۔ رائے احمد خاں کھرل نوں خبر ملی تے اوہ ڈپٹی کمشنر کول گئے تے قیدیاں دی رہائی دامطالبہ کیا۔ اوں آکھیا پئی اوہناں مالیہ ادا نہیں کجیا ایس لئی اوہناں نوں پھڑیا گیا اے۔ رائے احمد خاں کھرل ہورراں دوک لفظاں وچ آکھیا پئی اوہناں دے ذمے کوئی مالیہ نہیں تے نہ ای ہور کوئی سرکاری رقم اے۔ اوہناں نوں چھڈ دیو، نہیں تے حالات ہور خراب ہو جان گے۔ ڈپٹی کمشنر نے حالات دا اندازہ لا کے کجھ قیدیاں نوں چھڈ دتا۔ اہے وی کجھ قیدی جیل وچ سن۔ رائے احمد خاں کھرل جان تلی اُتے دھر کے جیل دے اندر گئے۔ قیدیاں نوں کھان پین داسامان دتا تے نالے اوہناں نوں مشورہ دتا پئی اوہ موقع ملد یاں جیل توں باہر آؤن دی کوشش کرن۔ 26 جولائی 1857ء نوں قیدیاں نے جیل دی کندھ توڑ کے باہر نکلن دی کوشش کیتی تے جیل دے محافظاں نے اوہناں اُتے گولی چلا دی۔ قیدی پہلوں ای اجیہی صورت حال دامقابلہ کرن لئی تیار سن۔ ایس لئی اوہ وی محافظاں اُتے ٹٹ پئے۔ ایس موقع تے 51 بندے مرے یاں زخمی ہوئے۔ انگریزاں ایس واقعے دا ذمہ دار احمد خاں کھرل نوں قرار دتا تے اوہناں نوں گرفتار کرن دے بہانے لوکاں اُتے ظلم توڑنے شروع کر دتے۔ رائے احمد خاں کولوں لوکاں دی ایہہ حالت نہ دیکھی گئی۔ اوہ آپ ای ڈپٹی کمشنر دے سامنے پیش ہو گئے تے ایس طرحاں اوہناں نوں جیل بھیج دتا گیا۔ لوکی اپنے محبوب لیڈرنوں چھڈان لئی کفن سرتے جنھ کے سڑکاں اُتے آگئے۔ لوکاں دا جوش وکجھ کے ڈپٹی کمشنر نے رائے احمد ہورراں نوں رہا کر دتا۔

16 ستمبر 1857ء نوں رائے احمد خاں ہورراں گوگیرہ تے جھنگ دے ضلعیاں وچ آباد کھرل، وٹو، کاٹھیے، ترہانے، بہرل، بکھیلے، بھیانے، جنجوعے، نول، لک تے جوئے تھیلیاں دے سرداروں کمالیہ وچ اکٹھا کیا تے انگریزاں دی غلامی توں آزاد ہون لئی مل جل کے کوشش کرن دا بجھا دتا۔ سارے سرداراں رائے احمد خاں نوں اپنا سردار من کے انگریزاں دے خلاف جہاد دا اعلان کر دتا۔ انگریزاں دا اک مجبر فرزاں کھرل راتوں رات گوگیرہ اپڑیا تے اوں نے سارا بحیثیت انگریز کپتان الفلشن نوں جادیا۔ نتیجہ ایہہ ہو یا پئی اک انگریز افسر برکے رائے احمد خاں ہورراں نوں گرفتار کرن لئی جھامرے اپڑیا۔ پر اوہ راویوں پارنگھ گئے۔ برکے نے جھامرے دے کئی بندے قید کر لئے۔ چند نوں آگ لوادتی۔ ایہدے جواب وچ آزادی دے مجاہداں نے رائے احمد خاں دی قیادت وچ موضع اکبر اُتے قبضہ کر کے گوگیرہ اُتے حملہ کرن دامنصوبہ بنایا۔ پرنجھری ہون پاروں ایہہ منصوبہ توڑ نہ چڑھ سکیا۔ مجاہداں فتح پور جامورچے لائے تے 20 ستمبر 1857ء نوں اوہ تھے انگریزاں دے چھکے چھڑا دتے۔ اگلے دن 21 ستمبر نوں چند گھنٹو دی دے لاگے سرتوڑ مقابلہ ہو یا۔ احمد خاں کھرل سرتے کفن جنھ کے میدان وچ آئے۔ مجاہداں کول ہواراں بر چھیاں توڑے دار بندوقاں تے لالھییاں سن۔ پر انگریزاں کول نوں توں نوں اسلحی۔ ایس دے باوجود اوہ گھبرائے ہوئے سن۔ جنگ جاری ہی کہ عصر دی نماز دا ویلا ہو گیا۔ رائے احمد خاں نماز پڑھن لگے تے انگریزاں اوہناں اُتے گولیاں داویہہ برس دتا۔ اک گولی سدھی سینے وچ لگی تے اوہ شہید ہو گئے۔

انگریزاں اوہناں داسرکٹ کے گوگیرہ جیل دی کندھ اُتے لکا دتا۔ دھڑ اوہناں دے ساتھی جھامرے لے گئے۔ راتوں رات اوہناں دا اک وفادار ساتھی اپنی جان تلی تے رکھ کے جیل دی کندھ تے چڑھیا تے اوہناں داسرلاہ کے جھامرے لے گیا جتھے اوہنوں دھڑ دے نال جوڑ کے بڑے

احترام نال دُفن کیجا گیا۔

رائے احمد خاں دی شہادت دے بعد میر بہاول پھیا نے قیادت سنبھالی۔ اوہناں برکلتے تے اوہناں دے کئی ساتھی قتل کر کے اپنے بہادر سردار دی تحریک نوں آگے ودھایا۔

”پنجاب غدر رپورٹ“ وچ انگریزاں نے ایس گل دا اعتراف کیجا اے پئی جے رائے احمد خاں کھرل کامیاب ہو جاندا تے تو گویہ توں ملتان توڑی پورا علاقہ انگریزاں دے ہتھوں نکل جاندا تے کراچی نال اوہناں دا رابطہ ختم ہو جانا سی، تے جے انج ہو جاندا تے فیراوہ پورے پنجاب وچوں نکل جاندا۔

برکلتے دی موت تے رائے احمد خاں کھرل دی بہادری دے ڈھولے آج وی گویہ دے علاقے وچ گائے جانداں نیں۔ رائے احمد خاں کھرل آپ تے شہید ہو گئے پر اپنے چچے آن والیاں نسلاں لئی بہادری تے دلہن بیاردی روشن مثال چھڈ گئے۔ پئی گل تے ایہہ دے آج ایس ایہو جیے محبت وطن بہادراں دیاں قربانیاں دے صدقے آزادی دی زندگی گزار رہے آں۔

عبدالمجید سالک

عبدالمجید سالک 13 دسمبر 1894ء نوں بنالہ ضلع گورداسپور (بھارت) وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والداناں غلام قادر سی۔ مدھی تعلیم بنالہ تے پٹھانکوٹ وچ حاصل کیتی۔ 1911ء وچ پٹھانکوٹ توں رسالہ ”فانوس خیال“ جاری کیتا۔ لاہور وچوں نکلن والے رسالہ ”مُحَلو اڑی“ تے ”تہذیب نسواں“ دے ایڈیٹر تے سب ایڈیٹر رہے۔ 1927ء وچ ”زمیندار“ اخبار چھڈ کے مولانا غلام رسول مہر نال رل کے اخبار ”انقلاب“ کڈھیا۔ 1951ء وچ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر نال مل کے رسالہ ”پنجابی“ شروع کیتا۔ غزلاں، نظماں تے مضمون لکھے، جیہڑے ”پنجابی ادب تے سالک“ دے نال نال کتابی صورت وچ چھپ چکے نیں۔ ”کپاہ وچ“ انشائیہ وی ایسے کتاب وچوں لیا گیا اے۔ سالک صاحب دی وفات 1959ء وچ ہوئی۔ سالک صاحب دا شمار ادھیاں لکھاریاں وچ ہوندا اے جیہناں دیاں کوششاں نال پنجابی اُج اُچے درجے تے اپڑ گئی اے۔ آپ دی تحریر وچ ہلکھئی تے روانی اے۔ آپ سادہ تے دلچسپ پنجابی زبان لکھدے سن۔

کپاہ وچ

بیماری دا کوئی آنت نہیں۔ رنگ رنگ دیاں بیماریاں بندے نال لگیاں، ہویاں نیں۔ اک بڑی عجیب بیماری اے پچی آدمی رات ویٹے نکتا ہویا اٹھ کے چلن پھرن گدا اے۔ ڈاکٹر حکیم سارے ایس گل نوں من دے نیں پچی اوہ پچی چھی نکتا ہویا ہوندا اے۔ اوہنوں ہوش کوئی نہیں ہوندا۔ پر ایہہ بڑی اچھے دی گل اے پچی اوہ آدمی نہ ڈگدا ڈھید اے نہ کسے شے نال ٹھوکر کھاند اے۔ کئی واری لوکاں نے دیکھیا پچی ایس مرض دا بیمار کوٹھے دے ہیرے اُتے سدھا لگا جاندا اے۔ مجال اے اوہدا قدم دی آہرا ہرا پنے تے اوہ کوٹھے دے اُتے یاں اوں تھاں توں پٹھاں ڈھید پے۔ بے اوہ جا گدا ہوندا تے کدی اوں ہیرے اُتے ایس طرحاں بے دھڑک نہ فرسکدا۔

ولایت وچ ایس مرض دے بیمار بوہت پیگے نیں۔ رسالیاں، اخباراں وچ اوہناں دے قصے چھپ دے رہندے نیں۔ اک آدمی نے دسیا پچی کجھ دن میرے کوٹ دی جیب وچوں روپے برابر چوری ہوندے رہے۔ رات توں میں کوٹ کئی نال تنگ کے سوں جاندا ساں۔ سویلے اٹھ کے دیکھد اُتے روپے کوئی نہیں سن ہوندے جس بڑا حیران ساں پچی ایہہ گل کیہا اے؟ میں قلیٹ وچ ٹھار ہندا ساں۔ نہ بیوی نہ بچہ، نہ نوکر نہ چاکر، فیر رات توں کبھو اچر پیندا اے جیہڑا روز مینوں لٹ کے لے جاندا اے؟ میں اک دو گوانڈھیاں نال گل کیتی۔ اوہ بڑے حیران ہوئے۔ آخر اک رات کیہ ہویا، قلیٹ دے پچھلے پاس اک آٹھی جیہی پٹی سی۔ اوہ دے وچ مینوں اک آدمی نے جگایا تے میں دیکھیا پچی اک چھری میرے ہتھ وچ اے تے میں پٹی دی اک ٹکڑ وچ لویا پیا کڈھتاں۔ جس آدمی نے مینوں جگایا، اوہ میرا گوانڈھی تے دوست سی۔ اوں نوں ویکھ کے تے اپنے آپ نوں پٹی وچ پا کے میری کجھ وچ کجھ نہ آیا پچی ایہہ گل کیہی۔ میں پٹی وچ کس طرحاں آ گیا تے چھری نال لویا پٹن دا کیہ مطلب؟

گوانڈھی نے میرے سامنے ٹوٹے نوں چٹکی طرحاں پٹیا، تے اوہ دے وچوں اوہ سارے روپے مل گئے جیہڑے کئی دن توڑی چوری ہوندے رہے سن۔ دوست نے اوہ سارے روپے میری جھولی وچ پائے تے مینوں نال لے کے قلیٹ وچ آیا۔ اوں نے مینوں دسیا پچی میں ڈاکٹری وچ پڑھتاں واں۔ جس ویلے تئیں مینوں ایس عجیب چوری دا حال دسیا تے مینوں تنگ پے گیا پچی تہاں نوں عیندہ روچ پھرن دی بیماری اے تے تئیں اپنے چور آپ او۔ میں صرف علم حاصل کرن دی خاطر تہاڈی دیکھ بھال شروع کردتی۔ آج میں اپنے کمرے وچ جا رہیا سی۔ تہاڈے قلیٹ وچوں مینوں کھڑا کجیا آیا۔ میں جھٹ اٹھیا تے تہاڈے بوے اُگے جا کھلوتا۔ میں دیکھیا پچی تئیں اک ہتھ وچ چھری تے دو بے ہتھ وچ روپے لے

کے باہر نکلے۔ میں کھلوتا ہوا یاسی پرتھیں مینوں دیکھیا ای نہیں۔ میں تھاڑے پچھے پچھے لگ گیا۔ ٹسیں بھنچی دی اک ٹکر وچ اپڑے تے آرام نال بیٹھ۔ کے چھری نال اک ٹو یا پٹیا۔ روپے اے نوٹے وچ نہیں سن رکھے۔ میں تہانوں بلوینا تے تھاڈاناں لے کے نکلا یا۔ ٹسیں اکھیاں کھول دتیاں تے مینوں کہن لگ۔ ”ہیں میں کھسے ساں میں بھنچی وچ کیکر آیا۔ ٹسیں اتھے کیر کر دے او؟“

دو بے دن اوہ دوست مینوں اپنے کالج دے وڈے ڈاکٹر کول لے گیا تے اوہنوں سارا قصہ سنایا۔ ڈاکٹر نے دسیا پئی ایس بیماری نوں ڈاکٹری وچ (SOMNAMBULISM) کہندے نیں۔ جیہدا مطلب اے عینہ روج پھرنا۔ فیر ڈاکٹر نے نسخہ لکھیا۔ میں کوئی چھ 6 ست (7) ہفتے توڑی دوا پیندا رہیا۔ اخیر مینوں آرام آ گیا فیر ساری عمر مینوں ایہو جیہی شکایت نہیں ہوئی۔

اخباراں وچ ایہہ قصہ پڑھ کے مینوں اپنے بچپن دی اک گل یاد آ گئی۔ میں کوئی چھ 6 ورہیاں دا ہوواں گا۔ اک دن شام نوں بے بے جی (والدہ) نے گجر بلا پکایا۔ میں بڑی ضد کیتی پئی میں بے گجر بلا کھاواں گا۔ بے بے جی کہن لگے:

”اتھا کے تھاں دیا۔ گجر بلا اٹھدا کر کے کھائی دا اے۔ سچ گجر بلا کون کھاند ا ہوندا اے۔“ میں ضد کر داتے روند کر لندنا سوں گیا۔

اوسی رات ویلے میری اٹھ کھٹی مینوں کچھ چھیا۔ ہتھ مار کے دیکھیا تے میں کپاہ دے اک ٹوکرے وچ بیٹھا ہوا یاسی۔ میں گھاہر کے بے بے جی نوں اواز ماری ”بے بے جی بے جی“ اوہناں میری منجی تے ہتھ مار پاتے منجی دیکھی پئی سی۔ اوہناں پچھیا۔ ”دے مجید توں کتھوں پیا بولنا ایں۔“ ”میں کہیا“ ایہہ گل تے میں تہانوں پچھناں چاہناں پئی میں کتھوں پیا بولناں؟“ بے بے جی ہس پنے تے آ کہن لگے: ”آ خرتوں بولدا کتھوں ایں؟“ میں آ کھیا: ”بے بے جی کپاہ وچوں۔“ فیر بے بے جی نے آ کے ٹوکرے وچوں مینوں چنگیا تے منجی تے تھا پڑ کے سواں دتا۔

سویلے جدوں سارا ٹھہر جا گیا تے بے بے جی نے ابا جی نوں ایہہ قصہ سنایا۔ اوہ ہس ہس کے دوہرے ہو گئے۔ کہن لگے ”چور نہ ہووے تے۔ رات نوں گجر بلا منگدا اسی ناں۔ ایہنے سوچیا ہووے گا، رات ویلا اے۔ سارے سنتے ہوئے نیں ایس ویلے گجر پیلے تے تھنوں مارنا چاہی دا اے۔ ہیرے وچ اٹھ کے جاناں باور پئی خانے تے ڈر گیا کپاہ دے ٹوکرے وچ۔ پراخیر پھڑیا گیا ناں۔“

میں شرم نال رون ہا کا ہو گیا سی۔ ایہنے وچ بابا جی (دادا) نماز پڑھ کے مستوں واہس آ گئے۔ اوہناں ایہہ گل سنی۔ اوہ ہسے تے نہیں، کچھ مسکرا کے آ کھیا: ”ایہہ ہاسے دی گل نہیں۔ بے مجید رات نوں نیند روج اٹھ کے چل دا پھر دا اے ایس داتے علاج کروانا چاہی دا اے۔“ اوس دن مینوں ابا جی ڈاکٹر عبدالرحمن کول لے گئے۔ میں ٹھیک تے ہو گیا۔ پر گھر وچ ایس منول نے کئی ورہیاں تک میرا پچھانہ چھڈیا۔ ”مجید کھسے؟“ ”کپاہ وچ“ پئی پئی ایہہ میری چھیڑا بن گئی سی۔

ڈاکٹر سید اختر جعفری

ڈاکٹر سید اختر جعفری ہورماں دا اصل ناں سید اختر امان اے۔ 20 دسمبر 1934ء نوں کپو رحلہ (بھارت) وچ پیدا ہوئے۔ والد داناں

سید غلام قادری۔

آپ نے مدخلی تعلیم اسلامیہ مڈل سکول کپو رحلہ وچ حاصل کیتی۔ پاکستان دے قیام مگروں لاہور آ گئے تے پنجاب یونیورسٹی توں میٹرک دا امتحان اول درجے وچ پاس کیا۔ فیر انٹرمیڈیٹ تے بی اے تک تعلیم دیال سنگھ کالج لاہور توں حاصل کیتی تے سید عابد علی عابدی شخصیت تے علمیت توں فیض حاصل کیا۔

1958ء وچ یونیورسٹی اورینٹل کالج لاہور توں ایم اے (اردو) اول درجے وچ پاس کر کے گورنمنٹ کالج ڈیرہ غازی خاں وچ لیکچرار ہو گئے۔ ملازمت دے دوران بی۔ ایڈ۔ ایم۔ اے (فارسی) ایم۔ اے (پنجابی گولڈ میڈلسٹ) تے پی۔ ایچ۔ ڈی پنجابی دیاں ڈگریاں حاصل کیتیاں۔ پنجاب یونیورسٹی دے شعبہ پنجابی وچ پڑھاندا رہے۔

فیصل آباد وچ کجھ عرصہ پرنسپل دے عہدے تے فائزر رہے اوس توں بعد گورنمنٹ کالج باغبان پورہ دے پرنسپل رہے۔ تے ریٹائرڈ ہو گئے۔ آپ نے اردو وچ میہ 30۔ فارسی وچ دو 2 تے پنجابی وچ ویہ 20 کتاباں لکھیاں نیں۔ اک عربی تے چار انگریزی کتاباں دے اردو وچ ترجمے وی کیتے نیں۔

آپ دیاں کتاباں ”حضور پُور نور صلی اللہ علیہ وسلم“ ”نویں زاویے“ ”چار ایجاواں“ تے ”بابائے پنجابی“ اتے حکومت پنجاب تے ادبی اداریاں دتوں ایوارڈ مل چکے نیں۔

آپ دی تحریر سادہ، دلچسپ تے آسان ہوندی اے تحقیق تے تنقید آپ دا خاص میدان اے۔ ڈوٹھی کھوج تے پڑتال پناں کوئی گل نہیں لکھدے۔ ”مضمون لوک گیت“ آپ دی کتاب ”نویں زاویے“ وچوں چوں اے۔

لوک گیت

لوک گیت۔۔۔ یعنی لوکاں دے گیت: اوہناں دن سوتے بھلاں دا گھون دے نیں جیہڑے مٹی دی زرخیز پاروں دھرتی دی لکھ وچوں آپ مہارے پنکر پیندے نیں۔ فطرت دی گودی وچ پل کے جوان ہوندے نیں۔ فیر اپنے دن سوتے رنگاں، دل تے دماغ وچ لہہ جان والی واشناناں دھرتی نوں سُہن بخندے نیں۔

ایہہ لوک گیت کسے قوم دا اچھا نمونہ ہوندے نیں جیہڑے وچ نہ صرف اوس قوم دی رحمت پختل تے وسیے دیاں من موبنیاں تصویراں ہونیاں نیں۔ سگوں ایہناں وچ اوس قوم دے ڈوکیاں دے صدیاں دے تجربے، مشاہدے، مسرت دیاں گلاں، قوم دا سجا، اُپدیاں ریتاں تے رساں، اوبدے ماضی دے جھلکارے دھرتی دارنگ، فصلوں، ٹھاٹھاں مار دے دیراتے گیت گاندیاں ندیاں دا بیان ہوندا اے۔ ایسے پاروں سمندراں تے دریاواں دے کنڈھے وین والیاں قوماں دے لوک گیتاں وچ دریاواں دیاں کانگیاں، طوقاناں بیڑیاں تے جھکھواں دا ذکر ملدا اے تے ریتلے علاقیاں دے لوک گیتاں وچ صحراواں، جھکھواں ریت بریتے ٹیلیاں تے نخلستاں دا ذکر موجود اے۔ ہرے بھرے میداناں دے لوک گیت اتھوں دی دھرتی، فصلوں، لوکاں دے سجا۔ آل دوالے دیاں شیناں تے بھلاں تے بھلاں دیاں خوشبو آں نال مہکدے نیں۔

ایہہ لوک گیت کے اک شاعری تخلیق نہیں ہوندے تے نہ ای کے دی شعوری کوشش دا نتیجہ ہوندے نہیں۔ سگوں ایہہ اوہ جذبے یاں خیال ہوندے نہیں۔ جیہڑے زانیاں تے گجھوں دے موتوں آپ مہارے نکل کے موزوں لفظاں دا روپ دھار لیندے نہیں۔ ایس لئی ایہناں وچ خیال تے زبان دی سادگی ہوندی اے۔ ایہہ لوک گیت دلاں دیاں ڈونگھائیاں وچوں اٹھدے نہیں تے دلاں دیاں ڈونگھائیاں تیک اثر کردے نہیں۔

پنجاب دے مشہور لوک گیتاں وچوں ڈھولا، ماہیا، تھال، لوری، پٹا، بولیاں، پھلہ، چکنی، گدا، سہی، جھمر، ککھی تے گھوڑیاں بوہت مقبول نہیں۔ پر اتھے صرف ڈھولا، ماہیا، لوری، تھال تے بولیاں دا ذکر کیا جاندا اے۔

ڈھولا

ڈھولا بوہت پرانا لوک گیت اے۔ جیہڑا صدیاں دے پیڑے سے طے کردا اک پیڑھی توں دوجی پیڑھی تائیں سینہ بہ سینہ لگا آؤندا اے۔ ڈھولے وچ خاص سوز تے گھلاوٹ ہوندی اے۔ جیہڑی سنن والیاں دے جذبیاں نوں ٹیندی اے تے دلاں وچ جھرنات چھیڑ دیندی اے۔ کجھ لوکاں نے ڈھولے دا تعلق سی (ٹھس رانی) تے ڈھول بادشاہ نال جوڑیا اے۔ کجھ لوکاں دا خیال اے پئی ڈھول پنجاب دا پرانا ساز اے۔ پنجاب دے وسنیک خوشی دا اظہار ڈھول وچا کے کردے نہیں۔ ڈھول دی آواز دلاں نوں اپنے دل کھچدی اے تے پیراں نوں بھنگڑا پاؤن تے مجبور کر دیندی اے۔ ایس ڈھول توں ای ڈھولا۔ ڈھول جانی۔ ڈھولن۔ ڈھول سپاہی۔ ڈھولویار تے ڈھولی یار دے لفظ بنے نہیں۔

ڈھولے دے کجھ بول اُچ نہیں

(۱) میں اتھے ماہی میرا سوہرے	(۲) میں اتھے تے ڈھول قصورے
بیرا دل پہل پہل پیا اورے	دل ڈاڈھا ہویا پنجو روے
وچن میرا جگرا جیوے ڈھولا!	مڑ کے آؤنا۔ جیوے ڈھولا
ڈھول ماہنوا	ڈھول چن وے
روندی مینوں چھڈ کے کتھے گئیوں ہانیا	لکھا اساں مڈیاں توں اک من وے

ماہیا

پنجابی زبان دی شاعری وچ ماہی لفظ عام ورتیا جاندا اے۔ جیہڑا ماہ یعنی چن توں نکلیا اے۔ ایس لئی ماہی دا مطلب اے چن وریگا۔ ماہی دے لفظ اگے جدوں لفظ لا دتا جاندا اے تے اوہ ماہیا بن جاندا اے تے ماہیا اوہ لوک گیت اے، جیہدے وچ اک جذبہ، اک خیال یاں اک مضمون ڈیزھ مصرعے وچ بیان کیتا جاندا اے۔ پہلے ادھے مصرعے وچ ساڈی وتوں دے جھلکارے ہوندے نہیں تالے ایہہ قافیے دی خاص گونج پیدا کردا اے۔ فیرا ایہو گونج جدوں دوسرے مصرعے دے ٹکے اُتے سنائی دیندی اے تے موسیقی پیدا کردی اے۔ ماہی دے داڈو وچ مصرع پورا تے مکمل ہوندا اے جیہدے وچ مفہوم دی تکمیل دے نال نال جذبیاں دا ہر دھوی موجود ہوندا اے۔ ماہیا صرف زانیاں دا گیت نہیں، سگوں گجھرو وی ایہہ گیت گاؤندے نہیں۔ ماہی دا خاص موضوع جہڑے تے وچھوڑا اے۔ ایس لئی ماہی دا حدوں و دھرو جہڑا ہوندا اے۔ ماہی دے بولاں وچ نصیحتاں تے مت دیاں گھاں وی ہوندیاں نہیں۔ جویں:

دوپٹہ آٹاراں دے۔
 ساڈا دکھ سُن سُن کے، روندے چتر پہاڑاں دے۔
 آری تے آری اے۔
 اک دم بلا سٹ دا، سارا مھر پجاری اے۔
 کوٹھے تے کاں بولے۔
 چٹھی آئی ماہینے دی وچ میراوی ناں بولے۔
 کوئی بگلہ نی گول ہوئی۔
 اللہ دیاں اللہ جانے کیہڑے رنگ وچ ڈھول ہوئی۔
 سونے دا رکھ ماہیا۔
 لوکاں دیاں روناں اکھیاں ساڈا روند اے دل ماہیا۔
 میتھ وں گیا باراں تے
 اللہ ساکین فضل کرے پر دیکسی یاراں تے۔

لوری

سب توں پرانا لوک گیت لوری اے۔ ایہہ گیت اڑی پے بال نوں پُچپ کراؤن تے سوان واسطے گایا جاتا اے۔ سب توں پہلاں بال دے
 کتاں وچ لوری دے بول ای پیندے نیں۔ اوہ بول تے نہیں سمجھدا صرف ماں دی مٹھڑی، اواز سُن کے چپ ہو جاتا اے۔ ایس لئی لوری اوں لوک
 گیت نوں آکھیا جاتا اے جیہدے وچ ماں دی مٹھا، اولاد نال محبت، پاکیزہ سدھراں، آسنگاں، مستقبل دے سُکنے خوشیاں تے دکھاں دا بیان۔
 دُعاواں تے لگھے جذبیاں دے اظہار ہوندے نیں۔ ایس پاروں لوری دے سادہ مرادے لفظاں اوہلے سدھراں تے جذبیاں دا بڑھ موجود ہوندا
 اے۔ جیہدیاں لہراں دا شور ماں دی اواز دے لہا چڑھا توں ظاہر ہوندا اے۔

پنجاب دیاں لوریاں وچ دیس پنجاب دی پُری و سون تے معاشرہ ہمد او سدا کھالی دیندا اے۔ پنجاب دی بوہتی آبادی پنڈاں دی وسنیک
 اے ایس لئی ساڈیاں لوریاں وچ واسی تہی فصلاں، بھٹناں، مال ڈنگراں تے انگاں ساکاں دا ذکر سمجھدا اے۔

جوئیں:

اھو دھنڈھو باوے دا
 باو اکنک لیاوے گا
 ماں پُ نیاں وٹے گی

باوی سُن پکاوے گی
 باو ایضا کھاوے گا
 کا کا کھو کھو ہتے گا

سونے دا پنگھوڑا تے
تے سونے دی کٹوری

تینوں بھین دیوے لوری
تینوں ماں دیوے لوری

اللہ توں، والی توں
دتا ای تے پالیں توں

تھال

تھال گویاں دی کھیڈاے۔ ایہہ کھیڈ گیند نال کھیڈی جاندی اے تے نال نال گیت گایا جاند اے۔ ایس گیت وچ عام طور تے انگاں ساکاں تے آل دوالے دے حالات دا ذکر کیتا جاند اے۔ نالے گویاں دے اوتھاں جذبیاں، سدھراں تے خیالاں دی ترجمانی ہوندی اے جدوں اوہ دھیاں، بھیتاں تے ناناں ہوندیاں نیں۔ ایس گیت دے ہر بند دا آخری بول ایہہ ہوند اے۔

آل مال پورا ہو یا تھال

اک مشہور تھال اے:

کھوہ وچ پانی

ماں میری رانی

پیو میرا راجہ

پٹھ گھوڑا تازہ

چاندی دیاں پوڑھیاں

سونے دا دروازہ

آل مال پورا ہو یا تھال

دیر آیا نہا کے

روٹی دتی پاکے

کھانی اے تے کھا

نہیں تے توکری نوں جا

آل مال پورا ہو یا تھال

بولیاں

پنجاب دی سرزمین اک سدا سہاگن دھرتی اے تے لوک گیت ایس سہاگن دیاں اوہ رنگ برنگیاں تے ون سوتیاں تومباں نیں جیہناں دی

چمک دکھتے لٹکارے صدیاں بچتیں مگروں آج وی ہالیاں دے کل ڈک لیندے نہیں۔ ایہناں لوک گیتاں اوہلے لگے ہوئے کجھے جذبیاں دامنھا
مٹھاسیک آج وی پنجاب دے گھمڑوں دے دلاں نوں گرما دیندا اے۔

بولیاں ایہناں لوک گیتاں وچوں اک اچیہا لوک گیت اے جیہڑا صدیاں توں پنجابیاں دے دلاں دیاں دھڑکنناں وچ گونجدا لگا آریا
اے۔ ایہہ بولیاں اوہناں دے لہو وچ رچیاں چھیاں ہو یاں نہیں تے اوہناں دے انگ انگ وچ بولیاں داسرور جھومر پاؤندا تے چھلکاں ماردا
اے۔ قواعد دے اعتبار ناں بولیاں جمع داصیغہ اے تے ایہدا واحد بولی اے، جس دے معنی بول، قول، زبان، آکھی ہوئی گل، طعنہ یا مہندا دے
نیں۔ پر شاعری وچ بولی اوس اک مصرعے نوں آکھدے نہیں جیہدے وچ کوئی خیال، کوئی مضمون، کوئی دانش یاں تجربے یاں مشاہدے دی گل
یاں کسے جذبے دا ڈٹھکواں اظہار ہوندا اے جو یں۔

۱: کجکے نگریں تے حال سناواں ، دکھاں وچ چندزل گئی۔

۲: تیری ہاڑی نوں وکیلاں کھادا ، ساڈنی تیری شاہاں لٹ لئی۔

۳: اوہ میرا ویر گرو یو کتیں نیتیاں ، سندروری سرصافا۔

۴: سسے ویرنوں مندا نہ بولیں ، بھانویں میری چند کڈھ لے

۵: تن رنگ نہیں بھلدے ، خُسن ، جوانی ، ماپے

۶: وچ سگھاں دے پار تھیرے ، دکھاں وچ کون دردی۔

۷: جٹ پیلیاں دے ہتے ہتے گاوے

ہتے ہتے اودھنیاں دے ڈھیر لگ گئے

۸: ساڈا ویس سپاگن سارا،

چے چے کھوہ وگدے

۹: اوتھے بہہ کے میں چرشی ہوا ہواں

جتنے تیرے مل وگدے

۱۰: اوتھے لگدے لکراں نوں موتی

جتنوں میرا ویر لکھدا

ڈاکٹر ناصر بلوچ

اصل نام ڈاکٹر ناصر عباس بلوچ اے۔ پراولہ دنیا بلوچ ڈاکٹر ناصر بلوچ دے نام نال مشہور نہیں۔ غلام عابد خاں دے گھر کیم فروری 1952ء نوں موضوع تیزی تحصیل نور پور تحصیل ضلع خوشاب راج پیدا ہوئے، پنجاب یونیورسٹی توں ایم۔ اے۔ اے اردو، ایم۔ اے۔ اے پنجابی کر کے درس و تدریس دا پیشا پتایا۔ پنجابی تے اردو دے مشہور کہانی کار۔ شاعر تے ڈرامہ نگار نہیں۔ پنجابی شاعری دا مجموعہ ”پنتاں تے سد“ 1977ء وچ تے پنجابی کہانیاں دا مجموعہ ”سیتیاں اکھاں والے“۔ 198ء وچ چھاپے چڑھیا۔ اردو شاعری دا مجموعہ ”دھبہ رائیگاں“ دے سرنا نوں بیٹھ 1996ء وچ چھپ چکا اے۔

کہانی وچ ساڈے وسیب دے مسئلہاں، معاشرتی تے ثقافتی موضوعاں بارے بوہت سوہنا لکھدے نیں۔ ٹیلی ویژن دے مشہور ڈرامہ نگار وی نیں۔ ایہناں دا افسانہ ”ان ڈٹھے روگ“ ماحول دی آلودگی نال پیدا ہون والیاں بیماریاں دی نشاندہی کردا اے۔

ان ڈٹھے روگ

سیال دی دُھپے، گلی وچ آلائی منجی اُتے پیار جاتا پ نال کنھی چاند اسی۔ گھر وچ صرف دو لیف تے دو تھلائیاں سن جیہڑیاں گھیلی رات دے مینہ وچ جھب جھب نال بھج گھیاں سن جنہیاں نوں رتے دی گھروالی بختاں نے کچی کندھ اُتے ٹکے پایا ہویا سی۔ اک پائی پرانی لوئی رتے اُتے لٹی ہوئی سی۔ گلی دے وچکاروں لکھدی نالی وچوں دے ہتے پئے اٹھدے سن۔ ترکھاناں دامنڈ ادارہ۔ مجھ واسنگل پھڑی گلی وچوں لکھیا۔ منجی دے کولوں لکھدی یاں مجھ دا گلا گھر نالی دے وچ گیا۔ گندیاں جھماں اڈ کے رتے دی لوئی اُتے ڈگیاں تے چار چوہیرے بد بو کھل گئی۔

فیر بختاں نے سوچیا۔ ایہہ شہراے، کسو وال نہیں۔ پنڈ وچ سب دے دکھ سکھ ساٹھے ہوندے سن۔ شہر وچ کسے نوں کسے دا دیدھا نہیں۔ رتے نوں منجی تے پچیاں آج بائیس 22 دیہاڑی سی۔ دتی والیاں وچوں کسے آکے نہیں سی پھمیا ”رحمیا جیوندیاں یاں گورگیاں ایں۔“ بختاں رتے نوں نیڑے تیز دے سارے ڈاکٹر اں نوں دکھا بیٹھی سی۔ رحماں دناں وچ ای ہڈیاں دی مٹھ بن کے رہ گیا سی۔

بیٹھیاں بیٹھیاں بختاں نوں اپنا پنڈ والا کچا کوشا تے گھلا و بیڑہ چھیتے آیا۔ پنڈ دی کھلی ہواتے روشنی دا خیال آ گیا۔ تازیاں تے صاف ستھریاں ہنڑیاں دی داشتا اوہدی رُوح تھکر اتر گئی تے دکھ سکھ وڈن والے عزیز رشتے دار تے گوانڈھی یاد آ گئے۔ تے رتے دے پار بیٹی خوشیا، سردار محمد تے علیاوی جیہڑے نماشاں تیکر بیٹھے اک دو بے نال دکھ سکھ پھولہ سے رہندے سن۔

رتے دیاں دو دو دھیاں تے دو دو پترن۔ وڈی وچی ویاہی ہوئی سی۔ باقی دے ایانے وی بن و اوہو ایانے ہو گئے سن۔ رتے نے کجھ بھوکیں گھیکے اُتے لٹی ہوئی سی۔ دونوں پترن رتے نال وانی تیجی دا کم کردے سن۔ اک مجھ وی کچے اُتے بھجھی ہوئی سی۔ تسی تے گھبھی دی تھوڑی نہیں سی۔ رحما تے بختاں اوں سنگھی سٹی تے وی رب دا لکھ شکر کردے سن۔

پرخوشیا تے سردار محمد رتے نوں ہر ویلے پیروں کڈھی رکھدے۔ جدوں رتے کول بہندے اکو گل کردے ”رحمیا اولاد دا آون والا ویلا دیکھ۔ مر کے روئی نگر پورا ہوندا اے۔ کل کلاں نوں اولاد ویاہی اے۔ جتنے توں کجھ ہتھ پتہ مار، پنڈ وچ کیہ پیا اے شہر جا کے مقدر رازما۔

ایہو جیہڑیاں گلاں سن کے پہلاں پہلاں تے رحما ہس پیندا۔ فیر ہولی ہولی ایہو گلاں اوہدے سن نوں چنگلیاں لگن لگ چیاں۔ اک دن اوہنے فصل چک کے زمیندار دا لیکھا پورا لکھتا تے ہاں بچے لے کے کسو وال توں لاہور آ گیا۔ اتھھے کچی دتی وچ خوشیہ دا اک جانو ہندا سی۔

بہاؤ 50 روپے مہینے تے رچے نوں اک ہیر کوٹھڑی چھپر کرائے تے لہہ گیا۔ اوہدے پتر بالا تے شاہو نال دے محلے لوہاں تے نوکر ہو گئے تے رحما رنگ روغن بنان والی اک ورکشاپ وچ کم لگ گیا۔ بختاں تے اوہدی دھی چوہ نالے پراندے بنا کے میاری دی دکان تے ویج آندیاں۔ سارے جی اپنے اپنے کم دھندے توں خوش سن۔ ورہے مگروں اوہناں چوہ داویاہ وی کردتا۔ پرفیر پٹائیں اوہناں نوں کیہ ہویا، ہولی ہولی جوہں اوہناں دے اندر ویج آئی جیہی لگن لگ پئی۔

بختاں نوں وہاں تے دلیلاں نے گھیر لیا۔ پنڈ ویج ہالے تے شاہو دے چہریاں اُتے کئی رونق سی۔ شہر آ کے دو تہریاں مگروں ای اوہ پیلے بلدی کیوں ہو گئے نیں۔ ایہہ گل بختاں دی سمجھ توں باہری۔ دو بے پاسے اوہ رچے نوں وکھ وکھ کے گڑھدی۔ رحماں اچے بہاؤ 50 روپیاں دا ہووے گا۔ پنڈ ویج سی تے جوان بٹراں توں دودھ کے کم کر داسی۔ پر شہر آ کے اوہ دو تہریاں ویج آدھاوی نہیں رہ گیا سی۔

رچے دا تاپ نہ لھتا تے بالا تے شاہو، پیو نوں وڈے ہسپتال لے گئے۔ رچے نوں مریضاں دی قہار ویج بٹھا کے اوہ اپنے کم تے ٹر گئے۔ ڈاکٹر نے رچے دی حالت وکھ کے اوہنوں دو بے ڈاکٹر ول گھل دتا۔ ایہہ ہسپتال داوڈا ڈاکٹر سی۔ اوہنے رچے دے سارے ٹیسٹ کرائے۔ تے پٹیوں دیہاڑے آؤن دا آکھیا۔ پٹیوں دن بالا تے شاہو رچے دے نال ہسپتال گئے۔ ڈاکٹر نے رچے دیاں روپوناں وکھ کے اوہنوں وارڈ ویج داخل کر لیا۔ بالا کہن لگا۔ ”ڈاکٹر صاحب فیکٹری دا کیہو مزدور اے جیہوں کھنگ بخار نہیں ہوندا۔ تسمیں ہر کسے نوں ہسپتال تے داخل نہیں کردے۔ ڈاکٹر نے ہالے تے شاہو دے پیلے چہریاں ول غور نال ویکھیا۔ فیر پٹھیا، اوہ کون نہیں، کتھوں آئے نیں، کتھے کتھے کم کردے نیں؟ ہالے سارے حالات کھول کے دتے۔ ڈاکٹر سن کے سوچیں پے گیا۔ فیر بولیا ”رحما رنگ روغن والی جس ورکشاپ ویج کم کر داسی، اوتھوں دا ماحول بندے دی صحت لئی بڑا ہی خطرناک اے۔ ہر قسم دے رنگ روغن ویج کجھ ایہو جیہیاں دھاتاں ورتیاں جاندیاں نیں جیہیاں ہولی ہولی بندے دے بٹھے ویج داخل ہو کے ہڈیاں دے گودے ویج بہہ جاندیاں نیں۔ ایہدے نال جوڑاں دا درد، گر دیاں دی خرابی، ہڈیاں دے کینسر دا خطرہ ہوندا اے۔“ شاہو کہن لگا۔ ڈاکٹر صاحب جوڑاں دا درد میرے اپنے نوں شہر آ کے ہویا اے۔ پنڈ ویج تے اہا ڈھائی من دی بوری ہس کے کتھ اُتے سٹ لید اسی۔“ ہالے گھبرا کے پٹھیا۔ ڈاکٹر جی ساڈا اتا بیج تے جائے گا؟ آ ہو، بس دُعا کرو۔

”ڈاکٹر جی پردیس ویج رب تے تہاڈے توں وکھ ساڈی ہانہ پھرن والا کوئی نہیں ہے۔ ساڈے اُبے دا دھیان رکھنا۔“ ایہہ آکھ کے ہالے نے شاہو دی ہانہ پھڑی تے کم تے ٹر گیا۔

کول بیٹھے ڈاکٹر دے اسسٹنٹ بشیر نے رچے دی رپورٹ پڑھی تے کہیا۔ ”ڈاکٹر صاحب تسمیں اوہناں نوں دسیا کیوں نہیں ہے رحما کینسر دی اخیری منزل اُتے وے۔“ ڈاکٹر بڑی حسرت نال کہن لگا۔ ”بشیر! دن دا فائدہ؟“ ڈاکٹر نوں کجھ چر لئی چپ لگ گئی۔ فیر بولیا۔ ”بشیر! مینوں ڈاؤسی چنگی طرحاں پتا اے۔ پنڈاں وچوں وگ تنگ لوکیں وڈے شہراں ول آئی کیوں جاندے نیں۔ میں آپ اک چھوٹے جیہے پنڈ وچوں شہر آ یا ساں۔ مینوں ایہہ وی پتا اے اکتھے آ کے لوکاں نوں کیہوے کیہوے اُن ڈھے روگ لگ جاندے نیں۔ پنڈاں ویج خوراک بے شک بوہتی چنگی نہ لھے، پانی روشنی ہواتے خالص لھہ جاندے نیں۔ مین وڈے شہراں ویج تازہ ہواتے صاف ماحول دا ملنا بڑا ہی اوکھا ہو گیا اے۔“ بشیر نے پریشان ہو کے پٹھیا۔ ”ڈاکٹر صاحب ایہہ کیہ کہہ رہے او؟ اسیں تازہ ہوا ویج ساہ نہیں لیدے؟ ڈاکٹر کہن لگا ”شہراں دی آبادی ویج کتھے وڈے ایہو جیہے سینکڑے کارخانے لگے ہوئے نیں جیہناں وچوں زہریاں گیساں تے دُھواں نکل کے ہوا ویج زلدار ہندا اے۔ رنگ روغن دے کارخانیاں ویج کم کرن والے نہیں جاندے ہے اوہ ہر ساہ نال سیسے، کرومیم تے کیڈیم جیہاں زہریلیاں دھاتاں دے بٹھے بٹھے ہزار ڈرتے اپنے بٹھے ویج جذب

کر دے رہندے ہیں۔“

بشیر کہن لگا۔ ”ماحول دی آلودگی دامسکد تے یورپ دامسکد اے، ساڈے کول تے اے کارخانے ای بوہت گھٹ نہیں۔“ ڈاکٹر نے جواب دتا۔ ”ماحولیاتی آلودگی صرف کارخانیاں سبھوں ای نہیں ہوندی۔ ایہہ ہور وی بوہت ساریاں چیزاں پاروں ہوندی اے۔ شہراں دیاں سنگھیاں آبادیاں، صفائی تے سیوریج دا ٹھیک بندوبست نہ ہونا، غیر شہراں دی اُتھے واہ ٹریک توں پیدا ہون والا پٹرول تے ڈیزل دا دھواں تے شور۔ ایہدے نال بوہت ساریاں بیماریاں لگ سکدیاں نہیں۔ فضائی آلودگی تے شور نے شہراں وچ عام ہندیاں دیاں صحتاں نوں اندروں گھسن لاکھڈیا اے۔“

رات نوں ڈاکٹر وارڈ وچ راؤنڈ تے آیا۔ اک مریض نوں چیک کردیاں اوہدی نظر ڈور وارڈ دے بوہے کول پئی۔ اک بڈھی جیہی زنانی جائے نماز اُتے ڈٹھیاں دُعائی تھہ چُکے ہوئے سن۔ اوہدیاں اکھاں وچ اتھرو تے چہرے اُتے نوری۔ ڈاکٹر نے اوہنوں خورنال تکیا تے اوہنوں لگا جویں اوہدی موتی ماں فیرتوں زندہ ہوگئی اے۔ نال والے بستر تے رحما لہا پیاسی۔ ڈاکٹر گو بیٹ لایا۔ ایہہ ضرور تے دی گھر والی ہووے گی۔ اوہ سے ڈاکٹر دیاں نظراں آگے بالے تے شاہودیاں نمودھان شکلاں پھرن لگ پھیاں۔ بالے دی واج اوہدے نشیں پئی۔ ”ڈاکٹر جی، پردیس وچ رب تے تھاڈے توں دکھ ساڈی ہانہ پھڑن والا کوئی نہیں ہے، ساڈے آپے دادھیان رکھنا۔“

کم چھڈ کے کلم کلا ڈاکٹر وارڈ دی باری کول آن کھلوتا۔ اوہدیاں اکھاں باہر لگیان ہویاں سن۔ اوہنوں اِنج لگا جویں وارڈ دے باہر کھلر یا گھپ ہیرا ہولی ہولی سارے شہرنوں اپنے کلاوے وچ گئی جارہیاسی۔

میاں محمد بخش رحمہ اللہ

پنجابی دے عظیم صوفی شاعر میاں محمد بخش رحمہ اللہ 1830ء نوں علاقہ کھڑی دے اک پنڈ چک ٹھا کر وچ میاں شمس الدین دے گھر پیدا ہوئے۔ میاں شمس الدین حضرت پیر شاہ غازی قلندر دے کدّی نشین بن۔

میاں محمد بخش رحمہ اللہ نے مڈھلی تعلیم اپنے والد کولوں حاصل کیتی۔ فیر سوال شریف دے کتب وچ حافظہ محمد علی تے حافظہ ناصر دے شاگرد ہو گئے۔ اوہناں کولوں فارسی، عربی، ادب دے نال نال تفسیر، فقہ، حدیث دی تعلیم حاصل کیتی۔ میاں شمس الدین دی وفات مگروں اوہناں دے دوڑے پٹھر بہاول بخش کدّی نشین ہوئے تے حضرت میاں محمد بخش رحمہ اللہ کشمیر دی سیر نوں نکل گئے۔ ایس سفر دے دوران آپ نے بزرگاں دے مزاراں اُتے حاضری دتی تے کئی عالماں کولوں فیض حاصل کیتا۔ جدوں میاں بہاول بخش دا انتقال ہویا تے آپ سجادہ نشین ہوئے۔ آپ نے ساری حیاتی ویاہ نہیں کیتا۔ آپ ہر ویلے رب دی یاد وچ ڈبے رہندے سن آپ نے جنوری 1907ء نوں کھڑی شریف وچ وفات پائی آپ نے کل ستاراں کتاباں لکھیاں جیہناں وچوں سیف الملوک۔ قصہ نخی خواص خاں۔ قصہ شاہ منصور شیریں فرہاد۔ مرزا صاحبان تے سؤنی مکتبوال مشہور نہیں۔ پر آپ دے قصہ سیف الملوک نوں شہرت عام تے بقائے دوام حاصل ہوئی۔ آپ نے ایس قصے وچ تصوف دے مضامین بیان کیتے نیں، نالے اخلاقی درس دتا اے۔ آپ نے ایس مثنوی وچ عشق دا سفر مثال بنا کے پیش کیتا اے نالے زمانے دے دکھ درد اپنے ذاتی دکھ درد بنا کے بیان کیتے نیں۔ ایس توں اڈ ایسے کوشش تے عمل دی اُچی تے سچی مثال اے۔ ایہد حمد اوہناں دی کتاب تحفہ رسوایہ وچوں لئی گئی اے۔

حمد

اَوَّل حمد خداوند تائیں، جو خلقت وا سائیں
تا نمودوں جس بود بنایا ہر اک صورت تائیں

صنعت اُسدی تمہیں سبھ کچھ ہو یا کیا کیڑے کیا ہاتھی
آپو آپ کرے کم سارے کوئی ہتھیار نہ ساتھی

دو حرفاں تمہیں پیدا کیچے لوح قلم جگ سارے
لکن فیکون محمد بخشا واہ قدرت دے کارے

آپ کر گیر خواہش کر کے اربع عناصر گوئی!
ترے قسماں پیدائش اوس تمہیں رنگ برنگی ہوئی

ہک بھاد ہوئے اوس وچوں نہ اوہ ہلدے خلدے
ہور نبات حیات نہ مردے بھلدے بھلدے ٹھلدے

حیوانات کیچے پھر ترے صاحب جسماناں
قسم ہزار اشکاراں کیتی دنیا تے حیواناں

صورت جدا جدا ہر اک دی علم اوہدے وچ آئی
رنگا رنگ بنائے کھانے دیندا ہر ہر جائی

اے کریم اے رحیم اے بخار فقارا
میں بُرے دا بھلیاں چھئے، ہر جا کر بھٹکارا

حفیظ تائب

پروفیسر حفیظ تائب ضلع گوجرانوالہ دے اک پنڈ احمد نگر وچ 14 فروری 1931ء نوں پیدا ہوئے۔ آپ دے والد حاجی چراغ محمد بن مدرس سن۔ بال پن وچ عبدالحفیظ نے مذہبی تعلیم دلاور چیمہ وچ حاصل کیتی۔ ڈل احمد نگر وچ ڈسٹرکٹ بورڈ مل سکول توں کیا۔ میٹرک زمیندار ہائی سکول گجرات توں کیا۔ فیر زمیندار کالج گجرات وچ ایف۔ ایس۔ سی دے طالب علم رہے پر ایف ایس سی وچوں کامیاب نہ ہو سکے تے محکمہ واپڈ وچ ملازم ہو گئے۔ ملازمت دے دوران آپ نے تعلیم واسلسلہ جاری رکھیا۔ اردو فاضل توں بعد بی۔ اے تے ایم۔ اے پنجابی دے امتحانات پاس کیتے۔ واپڈ اتوں ریٹائرمنٹ لے کے پنجاب یونیورسٹی دے شعبہ پنجابی وچ اُستاد مقرر ہو گئے، 1977ء وچ حج کیتے تے روضہ رسول اللہ صلی علیہ والہ وسلم اتے حاضری دتی، پنجاب یونیورسٹی توں 1991ء وچ ریٹائر ہوئے پر ایس شعبہ نال مردے دم تک تعلق قائم رہیا۔ حفیظ تائب اردو تے پنجابی دے عظیم نعت گو سن۔ اوہناں دیاں پنجابی نعتاں دا اک مجموعہ ”سک متراں دی“ دے عنوان نال 1978ء وچ شائع ہويا۔ پچھل پنجابی شاعری دا مجموعہ ”کیکھ دے ناں“ نال 2000ء وچ چھپیا۔

اردو نعتاں دے جن مجموعے ”صلوا علیہ والہ“، ”وسلوا تسلیما“ تے وہی ٹیٹین وہی لُحہ“ دے ناواں نال چھپ چکے نیں۔ اردو مہتیاں دا مجموعہ ”مناقب“ دے ناں نال چھپیا اے۔ رسول مقبول صلی اللہ علیہ والہ وسلم دی نعت گوئی حفیظ تائب دی پچھان اے۔ آپ نے اپنے ذاتی ذکھ درد تے سماجی کرب نوں رسول کریم صلی اللہ علیہ والہ وسلم دی ذات مبارک دے وسیلے نال پیش کر کے پنجابی نعت وچ اک وکھرے تے نوکیلے زوہپ نوں نمایاں کیتا۔ پہلی وار پنجابی نعت وچ گھر وکے تے سماجی مسئلے نبی پاک صلی اللہ علیہ والہ وسلم دے واسطے نال حل کرن دے جتن کیتے نیں۔ آپ پنجابی دے مشہور نعتاں دی سن۔ آپ دے تنقیدی مضموناں دا مجموعہ ”مَن چھان“ 1978ء وچ چھاپے چڑھیا۔ ایس توں اڈ آپ نے پیر فضل گجراتی دیاں نعتاں دا مجموعہ ”قطعی تارا“ مرتب کر کے شائع کیتا۔ پنجابی نعت دے ناں تھلے پنجابی نعت دا انتخاب تے جائزہ وی چھپیا اے۔ آپ 13 جون 2004ء نوں خالق حقیقی نال جا ملے۔

☆☆☆

نعت

سوہنا	سائیں	سوہنا	ہادی
نور	لیاون	والا	مُرسَل
اوبدیاں	خبریاں	دیندا	آیا
نواں	نظام	انسان	نوں دے کے
بہش	گیا	منشور	اسانوں،
رَب	نے نعمت	پوری	کیتی
اوبدے	جہہ	ویلے	دیاں واگاں
حشر	دے روز	شفاغت	کری

تائب مگدی گل نکائیے

کوئی نہیں اوبدے ورگا ہادی

بابا فرید گنج شکر رَحْمَةُ اللّٰهِ

بابا فرید الدین مسعود گنج شکر رَحْمَةُ اللّٰهِ ملتان دے موضع کوٹھیوال وچ جمال الدین سلیمان دے گھر 1188ء نوں پیدا ہوئے۔
دادا قاضی شعیب بوہت وڈے عالم سن۔ تے آپ دی والدہ قرسم بی بی نیک تے پرہیزگار خاتون سی۔ بابا جی نے مذہبی تعلیم اپنی والدہ کو لوں حاصل
کیتی تے بچپن وچ ای زاہد تے عابد مشہور ہو گئے۔

آپ نے مولانا منہاج الدین ترمذی کو لوں قرآن، تفسیر، فقہ، حدیث تے منطق دی تعلیم پائی۔ اک دیہاڑے تفسیر نافع پڑھ رہے سن پئی
حضرت بختیار کاکی رَحْمَةُ اللّٰهِ ملاقات ہو گئی۔ آپ نے اوہناں دے ہتھ آتے بیعت کر لئی تے اوہناں توں روحانی فیض حاصل کیتا۔

بابا جی نے بغداد، بخارا، سیستان، خراسان، قندھار تے غزنی دا سفر اختیار کیتا۔ بعد وچ دئی چلے گئے تے اپنے مرشد دی خدمت وچ رُجھ
گئے۔ فیر مرشد دے حکم نال ہانسی جا کے دین اسلام دی تبلیغ کر دے رہے۔ مرشد دے وصال مگروں دئی آئے تے کچھ چر اتھے قیام کرن دے بعد
أجو دھن (موجودہ پاکپتن) آ گئے تے اتھے بوہت سارے لوکاں نوں مسلمان کیتا۔ بابا جی نے پاکپتن وچ ای 1265ء نوں انتقال فرمایا۔ آپ
دے مزار اُتے ہر سال 5 محرم نوں عرس ہونداتے میلا لگدا اے۔

بابا جی پنجابی زبان دے موڈھی شاعر نہیں۔ آپ اُچ پدھر دے عالم عظیم صوفی تے مبلغ سن۔ آپ نے نیکے نیکے بول لکھے، جیہناں نوں شلوک
دی آکھیا جاند اے۔ ایہناں دے گجھ بول قرآن پاک دیاں آیتاں دیاں عملی تفسیراں تے حدیثاں دے ترجمے نہیں۔ آپ دی شاعری وچ دنیا دی
بے ثباتی، بھرتے فراق دی کیفیت، قرآن دی سچی تعلیم تے اخلاقی قدراں دی پہچان دے اُچے نمونے موجود نہیں۔ سوز، گداز تے سادگی آپ دی
شاعری دیاں خوبیاں نہیں۔

شلوک

اٹھ فریڈا وضو ساج، صبح نماز گزار
جو سر سائیں نہ بویں سو سر کپ اتارا

فریڈا کالے مینڈے کپڑے، کالا مینڈا دہس
گناہیں بھریا میں پھراں لوک اکھن درویش

رکھی سٹکی کھاو کے ٹھنڈا پانی پی
فریڈا دیکھ پرائی چو پڑی نہ ترسائیں جی

فریڈا خاک نہ بندھے، خاکو جیڑ نہ کوہ
چیوندیاں پھراں تلے، مویاں اُپر ہوو

فریڈا جے ٹوں عقل لطیف کالے لکھ نہ لیکھ
اپنے گریوان میں، سر نیواں کر دیکھ

فریڈا کوٹھے منڈپ ماڑیاں ایت نہ لایئے چت
مٹی پئی اتولویں کوئی نہ ہوئی ست

شاہ حسین رحمۃ اللہ

شاہ حسین رحمۃ اللہ 1539ء نوں نکلسالی دروازہ لاہور وچ شیخ عثمان دے گھر پیدا ہوئے۔ آپ دے دادا کلجس رائے ہندوؤں مسلمان ہوئے سن۔ آپ دے والد شیخ عثمان کھڈی داکم کر دے سن۔

شاہ حسین رحمۃ اللہ نے مدہلی تعلیم گھر وچ امی حاصل کیتی۔ فیرمولوی ابو بکر دے مکتب وچ داخل ہو کے بارہ 12 ورہیاں دی عمر وچ قرآن پاک حفظ کیتا۔ دنیاوی علوم حاصل کرن مگروں حضرت بہلول دریائی کولوں رُوحانی فیض حاصل کیتا۔ آپ ساری رات راوی کنڈھے کلام پاک دی تلاوت کر دے، سویرے داتا صاحب دے مزار تے حاضری دیندے تے زہد تے عبادت وچ مصروف رہندے۔

اک دیہاڑے تفسیر مدارک پڑھدیاں ہویاں آپ اُتے سرمستی تے بے خودی طاری ہو گئی۔ سرمستی دا ایہہ عرصہ پنجی 25 ورہے رہیا۔ ایس دوران آپ دی ملاقات مادھولال حسین نال ہوئی۔ جیہڑا آپ دیاں کرامتاں دیکھ کے مرید ہو گیا تے اسلام قبول کر لیا۔ شاہ حسین رحمۃ اللہ نے 1599ء نوں انتقال فرمایا تے اوہناں مگروں مادھولال گدی نشین ہو یا۔

شاہ حسین رحمۃ اللہ نے پنجابی وچ صرف کافیاں لکھیاں۔

آپ دیاں کافیاں وچ تصوف دے بوہت سارے مسئلایاں دا ذکر اے۔ آپ موسیقی دے ماہر سن، ایس پاروں آپ دیاں کافیاں وچ موسیقی گٹ گٹ کے بھری ہوئی اے۔ آپ نے چرخے نوں علامت بنا کے چرخے دے سارے انگاں دے حوالے نال بندیاں نوں نیک عمل کرن دی تلقین کیتی اے۔ آپ دیاں کافیاں وچ علامتاں دا خوبصورت استعمال اے۔ ایس توں اڈسوز تے گداز، بھرتے فراق تے مت دیاں گلاں آپ دے کلام دے خاص موضوعات نیں۔

کافیاں

(1)

رتا میرے حال دا محرم تُوں

اندرتُوں تہیں باہرتُوں تہیں روم روم وچ تُوں
تُوں تہیں تانا، تُوں تہیں بانا، سبھ کچھ میرا تُوں
کہے حسین فقیر نماں، میں ناہیں سبھ تُوں

(2)

فی تینوں رب نہ بھلے، دُعا فقیراں دی ایہا
رب نہ بھلی ہو، سبھ کچھ بھلی، رب نہ بھلن جیہا
سو تارو پا، سبھ بھل و یسی، عشق نہ لگدا ایہا
ہورناں نال، سیدی کھڈی بندی، شوہ نال گھو گھٹ کیا

چارے نین گڈوڑ ہوئے، وچ وچولا کھیا
عشق چو بارے پائیو جھاتی ہن تینوں غم کھیا
آئیے دی سونہد، باہل دی سونہد، گل چنگیر ڈی اسیا
جس جو بن دا توں مان کر بندی سوجل بل تھسی کھیا
کھے حسین فقیر ساکھیں دا، مرناں تاں مانا کھیا

حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ

سلطان العارفین حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ 1631ء میں شورکوٹ دے نیڑے اک پنڈتہرگاں وچ اک درویش بازید مجید دے گھر پیدا ہوئے۔ سلطان باہو رحمۃ اللہ دی والدہ داناں بی بی راستی سی، جس نے سلطان باہو رحمۃ اللہ دی تعلیم تے تربیت سوہنے ڈھنگ نال ایس طرحاں کیتی پئی اوہناں نوں تعلیم حاصل کرن لئی کے اکتب وچ داخل ہون دی لوڑ نہ رہی۔ صرف روحانی فیض حاصل کرن واسطے پہلے حبیب اللہ قادری دے مرید ہوئے، فیروزئی جا کے پیر عبدالرحمن دہلوی دی صحبت وچ روہ کے روحانی منزلاں طے کیتیاں۔

اوہناں نے واہی نیجی دا پیشہ اپنایا۔ آپ فارسی تے عربی دے وی آپے عالم سن۔ پنجابی وچ آپ دے ابیات ملدے نیں۔ جیڑے سی حرنی دی ہیئت وچ لکھے گئے نیں۔ ایہو ابیات آپ دی شہرت تے مقبولیت دا سبب نیں۔

آپ نے دین اسلام دی تبلیغ نوں حیاتی دامن بنایا تے ہزاراں غیر مسلمان نوں مسلمان کیتا۔ آپ نے 1697ء نوں وفات پائی۔ تحصیل شورکوٹ دے پنڈتہ گڑھ مہاراجہ شیخ آپ دا مزار روحانیت دا مرکز اے۔

”ابیات سلطان باہو رحمۃ اللہ“ پہلی واری 1891ء وچ شائع ہوئے۔ ایہدے وچ ہر بند دے چار چار مصرعے نیں۔ ہر بند حروف ابجد دے تریہہ 30 حرفاں وچوں کے نہ کے حرف نال شروع ہوندا اے۔ ایس لئی ایہناں نوں سی حرنی آکھیا جاندا اے۔ آپ دے کلام وچ سوز، سرستی معرفت تے موسیقی موجود اے۔ آپ نے پنجابی شاعری وچ مرشد دے تصور نوں سوہنے انداز وچ پیش کیتا۔ انسان نال محبت تے خدا نال عشق آپ دے کلام دا امتیازی نشان اے۔ ایس توں آڈ آپ دا کلام بلند ہمتی، دنیا توں نفرت تے صوفیانہ مسائل نال بھریا ہویا اے۔ آپ دیاں فارسی کتاباں دی تعداد 140 دے لگ بھگ دسی جاندی اے۔

ابیات

الف: اللہ چنے دی بوٹی میرے من وچ مرشد لائی ہو
فقی اثبات دا پانی ملیں ہر رگے ہر جاکی ہو
اندر بوٹی نٹک پچایا جاں مہلن پر آئی ہو
جیوے مرشد کامل باہو نجیں ایہہ بوٹی لائی ہو

.....o.....

ج: جو دم غافل سو دم کافر سانوں مرشد ایہہ پڑھایا ہو
سنیا سخن سمیاں کھل اکھیں، آساں چت مولا ول لایا ہو
کیتی جان حوالے رب دے، آساں ایسا عشق کمایا ہو
مرن تھیں آئے مر گئے ہاتھ تان مطلب نوں پایا ہو

د: دل دریا سمندروں ڈونگھے کون دلاں دیاں جانے ہو
وہے بیڑے وہے جھیرے وہے وٹھ مہانے ہو
چوداں طبق ولے دے اندر تنہا وانگوں تانے ہو
جو دل دا محرم ہووے ہاؤ سوئی رب پہچانے ہو

.....○.....

ن: نال کسنگی سنگ نہ کریے، گل نوں لاج نہ لایے ہو
تھے تریوز مول نہ ہوندے، توڑے توڑے مکے لے جاپے ہو
کاتواں دے بچے ہنس نہ تھیندے، توڑے موتی چوگ پنگایے ہو
کوڑے کھوہ نہ بٹھے ہوندے ہاؤ توڑے مٹاں گرو پاپے ہو

.....○.....

شاہ مراد

شاہ مراد دی حیاتی دے حالات تے واقعات اُتے ویلے دی گھر کھلری ہوئی اے۔ مولانا بخش مسعود ہوراں نے اپنے ”پنجابی شاعراں دا تذکرہ“ وچ ایہناں نوں بارہویں صدی ہجری واک صوفی طبع بزرگ آکھیا اے۔ آپ خانپور تحصیل و ضلع چکوال وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد کرم علی شاہ صدیقی خاندان نال تعلق رکھدے سن۔ حضرت میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ دے بقول مولوی محی الدین نجات ساکن گورہ اتم سنگھ (جہلم) آپ دی اولاد وچوں سن۔

آپ دا کلام پہلی واری 1908ء وچ شائع ہویا۔ آپ فارسی، اردو تے پنجابی دے شاعر سن۔

آپ دا کلام بزمِ ثقافت چکوال نے ”گلزار شاہ مراد“ دے ناں نال شائع کیتا اے۔ جیدے وچ آٹھ 8 غزلاں تے اک مثنوی شامل اے۔ آپ دے کلام دارنگ ڈھنگ پنجابی دی شعری روایت یعنی صوفیانہ سوچ نال بھریا ہویا اے۔ جس وچ سوز تے مستی جوش تے ولولہ موجود اے۔ ایس توں دکھ ایات شاہ مراد چرند تے نور نامہ دی آپ دے کلام دے مجموعے میں۔ جیہناں وچ تصوف تے معرفت دے مضمون بیان ہوئے نیں۔

چار بیٹے ادوہڑے

کدی نہ کیتو غافل بندے دل اپنے نوں سائیں ول
بے خبرا تینوں خبر نہ کائی آج کل پرسوں دسیں چل
عمر پتاسہ دنیا پانی گھڑی وچ ویدی ساری گل
پل پل دے وچ بچ صاحب نوں کیا کرسیں نہیں آں خوف اجل

○

الف: آرام دتوئی احمد پل پل بل بل تھیواں!
ح: حیات کیتوئی دل نوں آپ حیاتی چھاں!
م: مہار تساڈے ہتھ وچ پچھے لائے تریواں
و: دیدار دکھائے پیارے تاں شاہ مراد سدیاواں

○

ب: ہالن مینوں برہوں کیتا تے دلبر خبر نہ کائی
جل بل ہوئی ساہو دی ڈھیری داؤ سبھ اڈائی
من انگار چراغ جیوں روشن دیکھے سبھ لوکائی
شاہ مراد جل دیوا ہوویں تاں دیوے یار دکھائی

علی حیدر ملتانی ستارہوں سے اٹھارہویں صدی عیسوی دے آپے تے سچے صوفی شاعر نہیں۔ آپ پہلی شعبان 1101ھ دے مطابق 1690ء نوں موضع چوترہ ضلع ٹوبہ ٹیک سنگھ وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والداناں شیخ محمد امین سی۔ آپ نے مدھی تعلیم اپنے والد کولوں حاصل کیتی تے بعد وچ اپنے عہد دے مروجہ علوم اُتے عبور حاصل کیا۔ آپ دے مرشد واناں خواجہ فخر الدین دہلوی سی۔ آپ اک عرصے تک ملتان شہر وچ رہندے رہے۔ آلے دوالے دے علاقے وچ آپ دے علم، فضل، زہد و عبادت تے ولایت دیاں دُحماں پے گھیاں کن تے بوہت سارے لوک آپ کولوں ظاہری تے باطنی فیض حاصل کرن آؤندے کن۔ آپ 1196ھ دے مطابق 1777ء نوں فوت ہوئے چوترہ وچ آپ دامزار بنایا گیا۔

آپ مغلاں دے اخیر لے دور دے شاعر نہیں، وارث شاہ رحمۃ اللہ تے یکھے شاہ رحمۃ اللہ لیس حوالے نال آپ دے ہم عصر بن دے نیں، پنجاب وچ ظلم و تشدد سیاسی بے چینی تے اکھر پکھڑا معاشی بد حالی تے قتل و غارت دا دور سی، ایس عہد دے ڈکھ دردوں آپ نے محسوس کیا تے لوکاں اندر اپنی شاعری راہیں امن بھائی چارے، بیارحمت تے انسان دوستی دے چراغ روشن کیے۔ آپ دی شاعری رسدی اے کہ علی حیدر ملتانی اک درویش صفت تے زہی معرفت وچ ڈبے ہوئے آپے انسان تے سچے صوفی شاعر سن، آپ دا کلام پہلی واری 1889ء وچ شائع ہو یا، جس وچ سی حرفیاں تے قصہ ہیر شامل اے، علی حیدر نے مجاز تے حقیقت نوں اک سانجھ وچ پرو دتا اے۔

ابیات

(سی حرفی)

الف: اچھے اوتھے آساں آس تینڈی آتے آسرا تینڈی زور دا ای
 نہیں سہہ حالے تینڈی زے نیں آساں خوف نہ کھنڈی زے چور دا ای
 ٹوں ای جان سوال جواب سبھو سانوں ہول نہ اوکھڑی گور دا ای
 علی حیدر ٹوں سک تینڈی اے تینڈی زے باجھ نہ ساکھ ہور دا ای

○

ص: ضرورت آسانوں کسی سکھاں بٹن الاون ٹوں
 بسطر گگی دل وچ مینوں پریم دی حرف لکھاون نوں
 رگ رگ تار ظبورے والی ناخن نال و جاون ٹوں
 راگ دی مالا گل وچ حیدر روپ بجن دا گاون ٹوں

○

ش: شوق چھاں تن یار دا سی سوئی جان دے راہ حبیب دے نوں
 جہاں وچ تاں درد نہ اک رتی کیہ چاخن قدر طیب دے نوں
 جہاں عشق دی لذت نہ چکھتی سوئی روندے وقت نصیب دے نوں
 اوتھے میں جیہاں کئی لکھ وے حیدر کون محمد نام غریب دے نوں

بکھے شاہ زحمة اللہ

سید

بابائے شاہ زحمة اللہ واصل ناں سید عبد اللہ شاہی۔ پر لوکاں وچ بکھے شاہ زحمة اللہ دے ناں نال مشہور ہوئے۔ آپ پنڈت اُچ گیلانیاں

وچ 1680ء نوں نئی شاہ محمد درویش دے گھر پیدا ہوئے جیہڑے امام مسجد سن۔ اوہ روزگار دے سلسلے وچ ملک وال آئے تے فیر پنڈ پانڈ دے بھنیاں وچ آباد ہو گئے۔

بکھے شاہ زحمة اللہ نے قرآن پاک اپنے والد کولوں پڑھیا۔ فیر قصور دے عالم مولوی غلام مرتضے دے مدرسے وچ داخل ہو گئے۔

اوہناں کولوں تفسیر حدیث فقہ منطق تے فلسفہ پڑھیا۔ روحانی تربیت واسطے اوہناں نے لاہور آ کے شاہ عنایت قادری زحمة اللہ دے ہتھ آتے

بیعت کر لئی۔ بکھے شاہ زحمة اللہ نوں اپنے مُرشد نال آنتاں دی محبت سی جس دا اظہار بکھے شاہ زحمة اللہ دے کلام وچ مل دااے۔

بکھے شاہ زحمة اللہ نے حیاتی داک وڈا حصہ قصور وچ لنگھایا تے کجھ عرصہ لاہور وی رہے، بابا بکھے شاہ زحمة اللہ ہر ویلے دبی یاد وچ ڈبے

رہندے سن۔ آپ 1757ء وچ اپنے خالق حقیقی نال جا ملے تے قصور وچ ای ڈفن ہوئے۔

سید بکھے شاہ زحمة اللہ عظیم آفاقی صوفی شاعر نہیں۔ اوہناں نے اپنے وچاراں دا اظہار کافی وچ کیہا تے کافی دی صنف نوں بیسی آتے

اپز اوتا۔ کافی توں دکھ اوہناں نے بارہاں ماہ۔ اشوارے ستوارے۔ سی حرفی تے دوہڑے وی تخلیق کیہے نہیں پر اوہناں دیاں کافیاں نوں عالمگیر

شہرت حاصل ہوئی۔ جیہناں وچ وحدت الوجود انظریہ بیان کیہا گیا اے۔ اوہناں کول جذبے وی شدت بڑی ترنھی تے لہجے دی ندرت کی اے۔

ایہدے نال اک فطری جوش تے جذبے وی نظر آؤندا اے۔ اوہ ظاہر داری تے منافقت توں سخت نفرت کردے سن پر اللہ تے اوہدے

آخری رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نال پیار کردے سن۔ اوہناں دی زبان مٹھی رس مھری تے موسیقی وچ ڈبی ہوئی اے۔

کافی

اٹھ جاگ گھراڑے مار نہیں
ایہ سون تیرے درکار نہیں
کتنے ہے سلطان سکندر
کھے چھڈ چھڈ گئے اڈبر
موت نہ چھڈ دی پر پیغمبر
کوئی اتھے پائیدار نہیں
جو کچھ کرکیں سو کچھ پائیں
نہیں تے اوزک پتھوں تائیں
سُخی کونج واگلوں کُراا سیں
کھتباں باجھ اڈار نہیں
بھلا! شوہ بن کوئی ناہیں
اتھے اتھے دوئیں سرائیں
سنجھل سنجھل قدم نکائیں
پھیر آڈن ڈوچی وار نہیں
اٹھ جاگ گھراڑے مار نہیں
ایہ سون تیرے درکار نہیں

سید وارث شاہ رحمۃ اللہ

دیس پنجاب والا یہ عظیم شاعر ضلع شیخوپورہ دے اک پنڈ جنڈیالہ شیر خاں وچ 1722ء دے قریب پیدا ہویا۔ آپ دے والد داناں سید گل شیری۔ وارث شاہ نے پہلاں اپنے پنڈ دی میت دے امام کولوں تعلیم حاصل کیتی فیروزپور جا کے اوس ویلے دے عالم مفرد م حافظ غلام مرتضیٰ قصوری کولوں درس نظامی دی تعلیم حاصل کیتی ایس دوران آپ نے قرآن، حدیث، تفسیر، فقہ، طب، نجوم تے ہور مذہبی علوم حاصل کیے۔ روحانی تربیت واسطے سید وارث شاہ رحمۃ اللہ پاکہن چلے گئے تے بابا فرید گنج شکر رحمۃ اللہ ہوراں دی درس گاہ دے سجادہ نشین دے مرید ہو گئے۔ تے فیر مرشد دی اجازت نال ملکہ ہانس پنڈ وچ چلے گئے تے میت تے امام بن گئے۔ امامت دے نال نال شعر آکھن دا شغل وی جاری رکھیا تے ”ہیر رانجھا“ ورگا شاہکار تخلیق کیا۔

جدوں ایہہ علاقہ سکھاں دے حملیاں پاروں بدامنی دا شکار ہو گیا تے آپ اپنے آبائی پنڈ جنڈیالہ شیر خاں ہرت آئے تے اتھے 1798ء وچ وفات پائی۔ آپ دامت از جنڈیالہ شیر خاں وچ اے جتھے ہر سال ساؤن دے مہینے عرس منایا جاندا اے۔

سید وارث شاہ رحمۃ اللہ نے اپنے لافانی شاہکار قصہ ہیر رانجھا توں اؤ معراج نامہ، اشتر نامہ، چوڑھی نامہ، دوہڑے، بارال ماہ لکھے تے قصیدہ زوہ شریف دا ترجمہ کیا۔

وارث شاہ رحمۃ اللہ نے قصہ ہیر رانجھا 1180ھ مطابق 1766ء وچ تخلیق کیا۔ ایس رومانی قصے وچ اوہناں چوندے جاگدے، ہسدے و ہسدے، دکھاں درداں وچ ڈبے ہوئے پنجاب دی سیاسی، سماجی، معاشی، مذہبی تے تعلیمی صورت حال دے پورے نقش اگھاڑے نیں۔ شاعری دے اعتبار نال قصہ ہیر رانجھا سب توں اچاتے سچ اے، وارث شاہ رحمۃ اللہ دے علم تے فضل دے چاں ہیر دے رتے رتے آتے روشن نیں تے ایہہ ایشاد دنیا دے بہترین ادب وچ ہوندا اے۔

مقت و زاری کردن برادران

آکھ را چھیا بھاکہ بنی تیرے، دلے اپنا چھڈ سدھار ناہیں
ویرا اہڑی جایا جا ناہیں، سانوں نال فراق دے مارناہیں

ایہہ بانڈیاں تے آسیں ویر تیرے، کوئی ہور وچار وچار ناہیں
بخش ایہہ گناہ توں بھایاں نوں، کون جیہا جو گناہ گار ناہیں

بھانیاں باجھ نہ مجلساں سوہنڈیاں نی، آتے بھانیاں باجھ بھارناہیں
بھائی مرن تے پونڈیاں بھجج بانہاں، ہناں بھانیاں پرھے پروارناہیں

لکھ اوٹ ہے کول و سینڈیاں دی بھانیاں گھیاں جیڈی کوئی ہارناہیں
بھائی ڈھاؤندے بھائی اسار دے نیں، بھانیاں باجھ بانہاں بلی یارناہیں

ہاشم شاہ رحمۃ اللہ

ہاشم شاہ رحمۃ اللہ 1166ھ مطابق 1752ء میں تحصیل اجنالا ضلع امرتسر دے اک پنڈ جگد یوگلاں وچ حاجی محمد شریف دے گھر پیدا ہوئے۔ روایت اے پئی آپ دے والد نے کئی جج کیجے سن۔ ہاشم شاہ رحمۃ اللہ ذہلی تعلیم اپنے والد کولوں حاصل کیتی۔ پندرہاں 15 ورہیاں دی عمر وچ یتیم ہو گئے۔ اوس ویلے تیکر اوو کئی زبانوں تے علوم سکھ چکے سن۔ آپ نے طب تے علم نجوم وچ وی مہارت حاصل کیتی۔ ریل تے نجوم امر اللہ بنالوی کولوں سکھیا تے طب دی تعلیم اپنے والد تے چاچے کولوں حاصل کیتی۔ روحانی تعلیم واسطے آپ نے پیر بخت جمال نوں مرشد بنایا۔ آپ معرفت دے اچے درجے اُتے فائز سن۔ درویشی تے فقیری سبھا وچ کٹ کٹ کے بھری ہوئی سی۔

آپ دی شہرت چہار لبہ رنجیت سنگھ دے دربار تک اپڑی۔ اوس نے آپ دی بڑی آدر بھاء کیتی تے سیالکوٹ دے علاقہ تھر پال وچ اک جاگیر دتی۔ ہاشم شاہ رحمۃ اللہ ہوریں جگد یوتوں ہجرت کر کے تھر پال آ گئے تے ایتھے ای 1821ء نوں رب نوں پیار ہو گئے ہاشم شاہ رحمۃ اللہ نے اک بھرنویں مٹلی، ادبی، علمی تے صوفیانہ حیاتی گزاری اے۔ آپ نے پنجابی فارسی عربی تے ہندی وچ شاندار تخلیقی ورثہ چھڈیا اے۔ پنجابی زبان وچ سستی پٹوں، ہیرا رانجھا، سوہنی مینوال، شیریں خرماد، قصہ محمود شاہ غزنوی، دوہڑے، ڈیوڑھے، لیلی مجنوں تے سی حرفی لکھی اے۔ آپ نوں شہرت قصہ سستی پٹوں پاروں حاصل ہوئی۔ ایس قصے وچ فطری سوز، درد تے پیڑ دا بھرواں بیان اے۔ ایس توں اڈ مرتع نگاری، منظر نگاری، کردار نگاری تے جذبات نگاری دے اعلیٰ نمونے موجود نیں۔ ایس قصے وچ زبان تے بیان، فکری بصیرت تے فنی عظمت موجود اے، نالے پنجاب وایاں وے والاں دیاں دھڑکنناں نیں۔

دوہڑے

بکھے شاہ سکندر دار آتے جام گیا کت جم دا،
تھوکن دیو جیہناں دی تیغوں آتے دھول پیا نت کم دا
دھونڈیاں خاک تہاں نہیں لہدی ایہہ جگت بُرا گھر غم دا
ہاتھم جان غنیمت دم نوں بھلا کیہ بھروسا دم دا

☆☆☆

اے تھوڑے نہ وگدیاں مڈیاں نہیں اے کے طور لوکاں،
اے دل کپڑ دلیری دل دی کر سوچ وچار نہ کاں
زل بل بہن ہمیش نہ رہندا آتے کیوں بت رہگ جدائی
ہاتھم فتح آسان جہاں نوں جیہناں ہمت یار بھھائی

☆☆☆

اک بہہ کول خوشامد کر دے پر غرضی ہوں کینے
اک بے پرواہ نہ پاس کھڑوون پر ہوں یار گھنے
کوئجیاں وانگ ہزار کوہاں تے اوہناں شوق دکھو دکھ سینے
ہاتھم ساجن کول ہمیشہ بھانویں وچھڑے ہوں مینے

☆☆☆

بے بنیاد کریں بنیاداں توں کھول عقل دی طاقی
جس دن خرچ لہیں گا سارے ایہہ خرچی رہگ نہ باقی
سو سہیاں کریں کھڑ فوجاں آتے ذرا نہ رہیں عاقی
ہاتھم سمجھ بہود پیارے توں خاکی ہیں بن خاکی

خواجه غلام فرید رحمہ اللہ

خواجه غلام فرید رحمہ اللہ فاروقی خانوادے نال تعلق رکھدے سن۔ آپ دے وڈو ڈیرے حجاز مقدس توں ہجرت کر کے پہلاں سندھ تے فیر ملتان وچ آباد ہوئے۔ بعد وچ ڈیرہ غازیخان دے اک پنڈ مٹھن کوٹ وچ آن وے۔ کجھ چرایہہ خاندان بہاولپور دے اک پنڈ چاچڑاں وچ وی رہیا۔

خواجه غلام فرید رحمہ اللہ 1845ء نوں خواجه خدا بخش دے گھر پیدا ہوئے۔ آپ داتا گنجی ماں خورشید عالم سی۔ آپ نے اٹھاراں 18 ورہیاں دی عمر وچ قرآن پاک حفظ کیتا۔ فیر بہاولپور دے نواب محمد صادق دی درخواست اُتے آپ احمد پور شریف دے محل وچ چلے گئے تے اوتھے مولانا قائم الدین تے ملک غلام محمد کولوں دینی تے دنیاوی علوم حاصل کیتے۔ آپ تاریخ، جغرافیہ، تقویم، طب تے فلسفہ دے وی ماہر سن تے کئی زبانیں اُتے عبور رکھدے سن۔ آپ نے اپنے وڈے بھرا خواجه فخر الدین فخر جہاں کولوں روحانی تعلیم تے تربیت پائی تے وڈے بھرا دی وفات مگروں گدی نشین ہوئے۔ آپ عبادت گزار، خلوت پسند تے قدرتی نگاریاں دے بڑے دلدادہ سن۔ آپ نے 1275ھ نوں حج دی سعادت حاصل کیتی۔ اخیر 24 جولائی 1901ء نوں ایس فانی دنیا توں کوچ کر گئے۔ آپ دامزار مٹھن کوٹ وچ اے جتھے ہر سال عرس ہوندا اے۔

خواجه صاحب رحمہ اللہ اُچھ پدھر دے صوفی شاعر سن۔ آپ نے اپنے خیالاں، سدھراں تے جذبیاں دا اظہار کافی دی صنف وچ کیتا اے۔ آپ نے کافی نوں ٹیسی اُتے اُپر ادا تے۔ آپ دیاں کافیاں وچ مسئلہ وحدت الوجود، روہی دے منظر، حیاتی و فلسفہ، مرشد و تصور، فطرت پسندی، عبادت تے ریاضت تے ربوبیت دے سونے مضمون موجود نیں۔ آپ نے خوبصورت تے مٹھری زبان ورتی اے جیہدے وچ موسیقی دا عنصر اگھڑواں اے۔

کافی

آیا	عیان	عین	صورت	ہر	شکل	جہان	آیا
آیا	طوفان	کتھاں	نوح	کیتھے	کتھے	شیت	تے
آیا	کتھان	وج	پوسٹ	کیتھے	کتھے	ظلیل	نہی
آیا	عمران	بن	موسیٰ	کیتھے	کتھے	مسیٰ	ہے
آیا	ذیشان	اللہ	اسد	کیتھے	کتھے	ہٹان	کتھاں
آیا	جہان	فخر	مُرشد	کیتھے	کتھے	مُسن	شہید
دا	مقبولان	کتھے	محبوب	دا	رئولان	شاه	احمد
آیا	سلطان	بر	سلطانان	دا	عقولان	فوس	استاد
			اسرار	کنوں	خاموش	فریدا	
			گلزار	کنوں	چپ	بے	بودہ
			یار	کنوں	پے	غافل	نہ
			فرمان	آیا	ایہو	لاری	

مولوی غلام رسول رَحْمَةُ اللّٰهِ عَلَیْهِ مَوْلَانَا

مولوی غلام رسول رَحْمَةُ اللّٰهِ عَلَیْهِ 1849ء وچ پنڈ عالم پور تحصیل دسویہ ضلع ہوشیار پور وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والداناں میاں مراد بخش سی جیہوے قوم دے گجر سن۔ مولوی غلام رسول نے مڈھلی تعلیم مولوی حامد کولوں حاصل کیتی۔ فیر پنڈ غازیوں دے مولوی محمد عثمان کولوں اُردو، فارسی تے عربی پڑھی۔

چدوں سلوک دیاں منزلاں ملے کرن دا خیال آیا تے درگاہ حضرت نظام الدین اولیاء دی دے سجادہ نشین دے مرید ہو گئے تے اوہناں کولوں روحانی فیض حاصل کیا۔

کچھ عرصہ پنڈ میر پور وچ مدرس وی رہے۔ فیر ملازمت چھڈ کے مسیت دی امامت تے حکمت اختیار کر لئی۔ 1873ء وچ احسن القاص درگاہ شاہکار تخلیق کیا۔ ایس توں اُڈواستان امیر حمزہ، سسی پٹوں، تے درد بھریاں وچھیاں لکھیاں۔ آپ دے کلام وچ ہجرتے فراق دے بانہجڑ چدے نیں۔ آپ نوں عربی تے فارسی زبانوں اُتے عبور حاصل سی۔ ایس لئی آپ پنجابی قصیاں وچ جیسے موزوں سمجھدے سن عربی تے فارسی دے لفظ استعمال کردے سن۔ ایہو وجہ ہے جی آپ دے کلام وچ عربی تے فارسی الفاظ دی ورتوں بوہت زیادہ ہے۔

آپ دے کلام وچ فصاحت، بلاغت، اُچ خیالی تے روانی سب کچھ موجود ہے۔ آپ نے 1892ء وچ وفات پائی تے اپنے پنڈ عالم پور وچ امی دفن ہوئے۔ آپ دے کلام وچ منظر نگاری، جذبات نگاری تے کردار نگاری توں اڈ جزئیات نگاری دے نچے نمونے ملدے نیں۔ آپ قاوران کلام شاعر سن۔ زبان تے بیان اُتے عبور رکھدے سن۔

حضرت یوسف علیہ السلام اپنی ماں دی قبر تے

قبر یوسف دی مادر سندی راہ وچ ظاہر ہوئی
اچھلیا دل رویا یوسف دا وکھ میرا دکھ مائی

دیکھدیوں جے درد میرے نوں تحمل نہ سکدی غم ٹوں
دل پتھر پھٹ پڑے ہووے میرے وکھ الم ٹوں

دکھ میرے دے لئے پینڈے دُور دُراڈیاں واناں
دل پُ غم تن دُکھیں بھریا جگر بلیند ماں لاناں

اے مادر فرزند تیرا میں جو نازاں وچ پلپیا
پردیاں دے پنڈھ دُوراڈے ظلموں بدھا پلپیا

میں وچ گود تیری سکھ پائے دکھ پے آج بھارے
دید پدر تھیں طالع مئے وچھڑ گئے پیارے

پردیاں وچ نہ لے چلے مینوں لوک پرانے

ہو پردہسی میں ٹر چلیا درد جگر نوں کھائے
 اے مادر میں ٹریا جاندا میریاں متحد مہاراں
 ناکہ بھرے قدم دل دکھیں بھری غماں دیاں بھاراں
 وکھ میرا دکھ چھیکڑ واری میں مڑ ملنا تاہیں
 خاک قدم تھیں گئی نصیبوں زار رویاں آہیں،
 ایہناں مکاناں تے مڑ میری پھیر نہ ہونی پھیری
 فنن نہیں مڑ ونے میرے خاک قدم پر تیری
 تربت پاک تیری دی دیدن میٹھیں پئی پرے
 کیہ جاناں میں ہون میرے کس دھرتی وچ ڈیرے
 واہ دردا میں چھوڑ سدھاناں توڑ اجزا صبر دے
 ایہہ گل بول کھتر تھیں جھڑیا قداماں وچ قبر دے
 وکھ مائی میں سنگل گل وچ ہتھ پیاں جھنڈیاں
 بٹھ سٹایا پکڑ کھتر تے گھت پیراں وچ ہڑیاں
 نال فریب پد تھیں مینوں جنگل ویر لیاے
 ویر کماے دکھ بچپائے قہر غضب سر چائے
 ماریا مینوں ویریاں وانگوں تے دتیاں ایذا نیاں
 کھچ جنگل وچ کنڈیاں اندر پکڑ چھوڑاں لائیاں
 کر نکا وچ کھوہے ستیا اتوں سنگ چلاے
 کرداناں پردیاں تاکیں ہونڈے مل سدھائے
 وکھ مصیبت جو میں ٹگری میں چلیا کنعانوں
 آج وداع من خبر نہ آئے کیہ یر پوے جہانوں

استاد عشق لہر

استاد عشق لہر داناں پنجابی شاعراں دی اوس معتبر تے مان جوگ پیرھی دے شاعراں وچ سرکڈھواں ناں اے، جیہناں عظیم اسلام مملکت پاکستان حاصل کرن دی جدوجہد دے دوران اپنیاں ساریاں تخلیقی قوتاں ایس اُچے مقصد واسطے وقف کر چھڈیاں سن۔ آپ لاہور وچ میاں خوبچہ دے گھر 1869ء نوں پیدا ہوئے۔ اصل ناں چراغ دین سی آپ چوہدرے مفتی باقر لاہور وچ رہندے سن۔

1857ء دی آزادی دی جنگ نگر وں تحریک خلافت، غازی علم الدین شہید رحمۃ اللہ علیہ، مسجد شہید گنج تے جلیا نوالہ باغ دے سانجے دے حوالے نال پنجابی مسلماناں وچ اک نویں لہر پیدا ہوئی۔ فیر جدوں قائد اعظم رحمۃ اللہ علیہ دی رہنمائی وچ علامہ اقبال رحمۃ اللہ علیہ دے سُننے دی تعبیر پاکستان دے روپ وچ اک حقیقت بن کے سامنے آؤن لگ پئی تے لاہور دے تاریخی اقبال پارک وچ 1940ء نوں پاکستان دے قیام دی قرار داد منظور ہوئی۔ اوس سے توں پنجابی شاعراں اُدیاں تے دانشوراں دیاں سوچاں تے قلمساں دے رخ پاکستان نوں قائم کرن ول مڑ گئے۔ اوہناں شاعراں وچ استاد عشق لہر داناں سب توں اُچا اے۔

ڈاکٹر شہباز ملک دے مطابق ملک لال دین قیصر، کرم امرتسری، ڈاکٹر فقیر محمد فقیر، محمد دین میر، ظہیر نیاز بیگی، دائم اقبال، دائم، محمد بخش مسلم، امام دین مجاہد، صحرائی گورو اسپوری، طالب چاندھری، ملک عطاء اختر لاہوری، حافظ امرتسری، جوگی جہلمی، حکیم ناصر، چراغ دین جوئیے، میراں بخش واقف، فیروز دین شرف، عبدالغفور اظہر، اطہر نظامی، موسیٰ امرتسری، نقشباشمی تے اسماعیل متوالادے ناں ایس سلسلے وچ ذکر دے قابل نیں۔ استاد عشق لہر ہوراں نے بھاتوئیں ظاہری علوم حاصل نہیں کیتے سن پر اللہ تعالیٰ نے اوہناں نوں روشن دماغ دتاسی، آپ میاں فضل دین دے شاگرد سن۔ کجھ چریلوے کیرج شاپ وچ ملازمت کیتی۔ فیروزگار دے سلسلے وچ بصرہ چلے گئے۔ 1939ء وچ ریٹائر ہوئے تے 26 نومبر 1948ء نوں وفات پائی۔

آپ برصغیر دے مسلماناں واسطے آزادی دی تڑپ دل وچ رکھدے سن۔ زبان صاف ستھری تے شہری پنجابی شعراں وچ ورتدے سن۔ اوہناں دیاں کتاباں برطانوی اقبال، گل تے عاشق، دامن حضرت یوسف علیہ اسلام، پنجابی نظم، غیرت، دا جھنڈا، غمہ، پاکستان، عشق دی لہر بہتیاں مشہور نیں۔

کلام عشق لہر

مولا کرم کرہندے حال اُتے مسلمان ایہدا مسلمان ہووے
 دلوں کڈھ کدورتاں ساریاں توں اک دوسرے توں قربان ہووے
 سارے فیصلے ہون قرآن اُتے اگے وانگ اسلام دی شان ہووے
 عشق لہر کہہ نبی دا واسطہ ای ایس ملک اندر پاکستان ہووے،

☆☆☆

دل دریا سی دولتوں روڑھدے رہے ایہہ نہ سوچیا گھجھ بچالے
 پانی وانگ جیہناں ساڈا مال پچیتا مَن اوہ کہن غلام بنا لے
 سٹی چنگ حریفان نے وچ ککھیاں بھانیز بھڑکیا کیویں بھالے
 پڑھیا بحر نفاق دا مار ٹھاٹھاں لاوے ڈھا نہ بھہ بنالے
 ہیزی قوم دی گھسن گھیر اندر چنچ وچ نہانوں لالے
 غیراں نال نہ سھدی اے بھائی والی حصہ اپنا ونڈ ونڈا لے
 ڈلے ہیراں دا وگڑیا کجھ ناہیں چن چن جے جمبولی پالے
 عشق لہر سب مشکلاں حل ہوں پاکستان جے کدے بنا لے

احمد علی سائیں

احمد علی سائیں 1859ء نوں پشاور وچ پیدا ہوئے آپ دا اصل ناں احمد علی سی۔ تے ماں بولی پشتو سی۔ اوہناں واجبی تعلیم حاصل کیتی۔ طبیعت وچ لا اُبابی پن سی۔ 1918ء وچ راولپنڈی آگے تے فیر ساری حیاتی ایسے شہر وچ گزار دتی۔ شاعری وچ اُستادِ مضبوط دے شاگرد ہو گئے۔ طبع موزوں سی ایس لئی پھیلتی شعر آکھن لگ پئے۔

پوشو ہار وچ خاص طور تے سارے پنجاب وچ عام طور تے اوہ بیت بازی تے چو بر گیاں پاروں بوہت مشہور سن۔ سائیں ہوری اخیر عمرے تے اوتھے ای 1937ء نوں وفات پائی۔

احمد علی سائیں ہوری اک فطری تے پیدا اُتھی شاعر سن۔ اوہناں نے پہلاں فارسی تے پشتو وچ شاعری کیتی، راولپنڈی آکے پنجابی زبان دا رس تے مضامین اوہناں دی تخلیقی قوت اُتے کھل گیا۔ اوہ اپنا کلام زبانی یاد رکھدے سن تے شائع کراؤن دے خلاف سن۔ پہلی واری اوہناں دا کلام 1921ء وچ ”سائیں دی بسنت“ دے ناں نال شائع ہو یا۔ بعد وچ ”ایات سائیں احمد علی مرحوم“ دے عنوان نال اک کتاب 1949ء نوں گجراتوں چھپی۔ اوہناں دی اک ہور کتاب ”تحفہ کمال“ دی چھپ چکی اے۔

سائیں ہوراں دے شاگرداں وچوں پیر فضل گجراتی، جوگی جہلی، مرزا عبد الکریم تے غلام نبی کامل دے ناں مشہور نیں۔ آپ دے کلام وچ سادگی، رس، سوز، رندی تے مستی پوری طرحاں رچی ہوئی اے۔ ایس توں دکھ تصوف تے اخلاقی مضمون سائیں دی شاعری دے خاص موضوعات نیں کلام وچ چٹنگی، تشبیہاں تے استعارے تے روزمرہ محاورے دی بندش کمال دی اے۔

سی حرفی ابیات

الف: اڑی خودی تکبر نہ کر بندے، دس توں تے تیرا مکان رکھتے
 اوہ دارا سکندر نمرود مٹ گئے دس اوہناں دا نام نشان رکھتے
 جس دے تخت نوں پریاں اڈاندیاں سن وڈی شان والا سلیمان رکھتے
 سائیاں موت نے مار فنا کیتا مالک حکمت دا شاہ نعمان رکھتے

○

ل: لنگ کیا کچھ عشق دے بول دی اے ایہ تاں وار جانے یا منصور جانے
 بن پیناکی کچھ "نظر نہیں آسدا حال نرگس دا ہشیم رنجور جانے
 کیسی تپش ہے حسن دے جلوپاں دی اس نوں جانے کلیم یا طور جانے
 سائیاں پاروے کنڈھے دی یاس حسرت گھر یا شوہ وچ بیڑی دا پور جانے

○

و: دکھ جتے اوتھے سکھ ہوندا، جتھے سکھ اوتھے دکھ ہزار نالے
 جتھے غم اوتھے شاد مانیاں بھی اچھے شادی اوتھے غم اغیار نالے
 جتھے دل ہوندا سارا جسم اوتھے جتھے عشق اوتھے شور شار نالے
 سائیاں ایہہ بھی رسم قدیم دی اے جتھے گل ہوندے اوتھے خار نالے

○

پیر فضل گجراتی

اصل نام فضل حسین سی، گجرات دے وسٹیک سن۔ ایس لئی علم تے ادب دی دنیا وچ فضل گجراتی دے نام نال مشہور ہوئے۔ 1897ء نوں پیر مقبول شاہ دے گھر پیدا ہوئے۔ جیہڑے صوفی بزرگ شاہ و ولد دریائی دے سجادہ نشین سن۔

پیر فضل نے مڈھلی تعلیم جس وچ قرآن پاک توں دکھ عربی تے فارسی دیاں کتاباں سن اپنے والد کوکوں حاصل کیتی۔ بعد وچ میٹرک 1917ء وچ پاس کیتا تے اسلامیہ کالج لاہور وچ داخل ہو گئے۔ فیر گھر دی مجبوریاں پاروں میڈیکل کیمسٹری گجرات وچ ملازم ہو گئے۔ اتھوں ای پرنٹنگ دے عہدے توں ریٹائر ہوئے تے 22 اگست 1972ء نوں انتقال کر گئے۔

پیر فضل گجراتی نوں مرزا نثار حسین مہتر نے اردو تے احمد علی ساکین نے پنجابی وچ شعر لکھنے سکھائے۔ تھوڑے ای عرصے وچ آپ پنجابی غزل دی فکری تے فنی اعتبار نال شناخت بن گئے۔ آپ دے کلام وچ بے پناہ روانی، تخیل دی اچھی اڈاری تے سوچ دی ڈگھائی موجوداے۔ نوکھے استعارے، سونہیاں تشبیہاں تے معنی خیز رمزاں آپ دی غزل دیاں ٹومہاں نیں۔

آپ نے غزل توں دکھ عقیدت تے محبت بھریاں نعتاں وی لکھیاں نیں۔ آپ دیاں نعتاں دا مجموعہ ”قطبی تارا“ دے نام نال چھاپے چڑھ چکیاے۔ آپ دیاں غزلاں دے دو مجموعے ”ڈونگھے پنڈے“ تے نکوریاں نیں۔

پیر فضل گجراتی پنجابی دی شعری ریت وچ اک عظیم غزل گو دے حوالے نال سدا لئیو قدے رہن گے۔

غزل

کیہ ہو یا سینہ دھ گیا یا جگر اساڈا چیر گیا
ایہہ خوشی اسانوں تھوڑی اے نہیں خالی تیرا تیر گیا

گل میری نسبت کیتی اے اک نوین لباساں والے نے
ایہہ لیراں نتھا کدھرے دا کیہ جہڑو وانگوں لیر گیا

جد دیکھن میرے سوہنے نوں سوہنے شرمندہ ہون پئے
گئی جدی بھوک چراغاں نوں اوہ جدھر مہر منیر گیا

اکھاں وچ ڈورے مستی دے خوشیاں وچ لورے آؤن پئے
اک جھٹ کھلوتا کول جدھے اوہ بدل اوہدی تقدیر گیا

بس اوہ دنیا تے دین دیاں قیداں توں ہو آزاد گئے
پا اپنی زلفِ مسلسل دی اوہ جیہناں نوں زنجیر گیا

زل سوتا مٹی نال گیا جد سونے نوں ہتھ پایا میں
اوہ ہتھ وچ لے کے مٹی نوں مٹی نوں کراکسیر گیا

کسے کول بہا کے فضل کدی میرے دل دیاں گھاں سنیاں نہ
میں ماریا ہو یا درداں دا راہواں وچ گھت وہیر گیا

حکیم شیر محمد ناصر

حکیم ناصر ہوراں دا اصلی ناں شیر محمد سی۔ ناصر تخلص کر دے سن۔ پیشہ حکمت سی 1908ء نوں حکیم الہ دین سندھو دے گھر لاہور شہر وچ پیدا ہوئے۔ بارہاں سالوں دی عمر وچ قرآن مجید حفظ کیتے نال نال اپنے والد کولوں حکمت وی سکھدے رہے۔ بعد وچ طبیہ کالج لاہور توں حکیم حاذق دی سند حاصل کیتی مزگ لاہور وچ اپنا مطب کھولیا تے آخری ساہ تک انسانیت دی خدمت کر دے رہے۔ حکمت دے نال نال شعر و شاعری دا مشغلہ جاری رکھیا۔ استاد فیروز ہوراں کولوں اصلاح لئی تے بڑی چھستی حکیم ناصر لاہور دیاں علمی ادبی محفلاں تے مشاعریاں دی جتہ جان بن گئے۔

4 جنوری 1972ء نوں دل دا دورہ جان لیوا ثابت ہو یا تے خالق حقیقی نال جا ملے۔ حکیم شیر محمد ناصر پنجابی شعری ریت وچ نویں خیالاں نویاں سوچاں تے نوے مہاڑاں دے نمائندہ شاعر سن۔ ایس توں اڈ پنجابی زبان تے ادب دی خدمت آپ دامن سی۔ آپ دیاں غزلاں تے نظماں دا پہلا مجموعہ ”سحر سورج“۔ ”اپنی بولی تے اپنا اصلا“ دو جا مجموعہ اے۔

اپنی سہان

توں مسلم ہیں دنیا دے وچ توں اللہ دا جانی بن
 نبی توحید دا بانی تیرا، توں وی توحید دا بانی بن
 دین تیرے دی ریس نہ جگ تے توں وی تے لامانی بن
 بندہ رب دا نبی وی امت تے عامل قرآنی بن
 جد تیری دنیا وی آگو توں وی امام زمانی بن
 نہ پنجابی، نہ سرحدی، نہ سندھی کمرانی بن
 سب کچھ ہوندیاں سب توں پہلاں توں اک پاکستانی بن

دنیا مادے تے پئی مردی، تیرے ہتھ روحانی جیناں ۔
 چن دے اندر جا کے وی تے لوکاں ہونا اے تیرا بنیاں
 تینوں کھنا کرنا پیناں اے ، لوکی جو پئے ڈولھن چنیاں
 سکاں وچ سکندر مرسی، آپ حیاں حاضر ہے پیناں
 ہتھیں وی کچھ کر اوئے شیرا نہ توں شیر زبانی بن
 نہ پنجابی، نہ سرحدی، نہ سندھی کمرانی بن
 سب کچھ ہوندیاں سب توں پہلاں توں اک پاکستانی بن

چن سورج توں پہلاں ہالی کر لے توں دھرتی وی سیوا
 دنیا دی ایہہ ریت ای پئی سیوا دا ملدا اے سیوا
 توماں وی مندری دا بیہرا توہیں اک اتمہ تھیوا
 تک خاں اپنے وڈیاں وئے کیہ ہے سی اوہناں دا شیوا
 اپنا اپ سہان کے ناصر توں جوہیں اوہ جانی بن
 نہ پنجابی، نہ سرحدی، نہ سندھی کمرانی بن
 سب کچھ ہوندیاں سب توں پہلاں توں اک پاکستانی بن

دائم اقبال دائم

دائم اقبال دائم 1909ء میں ضلع گجرات دے شہر منڈی بہاء الدین دے نیڑے موضع واسو وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد دا ناں غلام محمد سی۔ دائم نے پرائمری اپنے چنڈ وچ تے دسویں جماعت تک تعلیم منڈی بہاء الدین دے اسلامیہ ہائی سکول وچ حاصل کیتی۔ پگھرو کی مجبوریاں پاروں میٹرک دا امتحان ند دے سکے تے اپنے والد دے نال رل کے اپنا آبائی پیشہ کھوہ کڈھن دائم شروع کردتا۔ شاعری وچ آپ دا کوئی استاد نہیں سی۔ پر روحانی طور تے مولانا روم رَحْمَةُ اللهِ تَعَالَى تے علامہ اقبال رَحْمَةُ اللهِ تَعَالَى تے علامہ اقبال رَحْمَةُ اللهِ تَعَالَى ملاقات دا شرف وی حاصل کیتا۔

دائم اقبال دائم عوامی شاعر سن۔ آپ دے من وچ آزادی دی تڑپ موجودی۔ ایس لئی تحریک پاکستان وچ عملی تے قلمی حصہ لیا۔ اخیر 13 اکتوبر 1983ء نوں وقات پائی۔ دائم اقبال دائم نے مذہبی، اخلاقی، سماجی، سیاسی تے رومانی موضوعاں اُتے 77 دے لگ بھگ کتاباں لکھیاں جیہناں وچوں کبیل پوش، شاہنامہ کر بلا، ابراہیم ادھم، پاک شمشیر، آئینہ معرفت، سکندر تے قلندر، دل دریا دیاں موجاں، سوئی سرکار، قصص الحسنین، لیلیٰ مجنوں، شکوہ پاکستانی و جواب آسمانی ذکر دے قابل نیں۔

دائم اقبال دائم اک درویش تے سیلانی شاعر سن۔ آپ دے کلام وچ عشقِ حقیقی تے مجازی اک دو جے نال رلے لے کھالی دیندے نیں۔ آپ نے شاعری راہیں لوکاں کی اندر اخلاقی تے مذہبی قدراں نوں کھلاریا۔ ایس توں اڈ لوکاں دے دکھ درد تے مسائل نوں شاعری دا موضوع بنایا۔ آپ نے استحکام پاکستان دے حوالے نال وی نظماں تخلیق کیتیاں۔ آپ نے نظم توں اڈ نثر وچ وی لکھیا۔

توقیر حسینؑ

ترجمان لسان القرآن جس دا شان آیۂ تطہیر حسینؑ دی اے
زندہ بادتے ابدالآباد روشن لازوال توقیر حسینؑ دی اے
غوث قطب قلندر امیر جس وچ اوہ زلف زنجیر حسینؑ دی اے
علم عشق حیا صفا حجت مبر فقر جاگیر حسینؑ دی اے

ہر ذرہ کائنات دے وچ سینے بھری ہوئی تاثیر حسینؑ دی اے
زمین، چرخ، ابر باراں، قمر، انجم روز و شب تفسیر حسینؑ دی اے

خون برسدا وچ تاریخ آدم سرخ پوش تحریر حسینؑ دی اے
عشق دی مستی وی دیکھ تہذیب سازی دنگیر امیر حسینؑ دی اے

جانے مہر نبوت توقیر جس دی اوہ توقیر توقیر حسینؑ دی اے
بوسہ گاہ بشیر لاندیرہ دائم اوہ تصویر تصویر حسینؑ دی اے

شرف گنجاہی

شرف گنجاہی دا اصل ناں محمد شریف سی 13 اکتوبر 1915ء نوں گجرات دے مشہور قصبے گنجاہ وچ مولانا غلام محی الدین دے گھر پیدا ہوئے۔ آپ نے اعلیٰ تعلیم اپنے والد کولوں حاصل کیتی۔ فیر گنجاہ دے ای سائنس دھرم ہائی سکول توں میٹرک دا امتحان پاس کیتا۔ گورنمنٹ کالج گجرات توں انٹرمیڈیٹ دی سند حاصل کیتی تے گنجاہ دے اسلامیہ ہائی سکول وچ مدرس ہو گئے۔ ملازمت دے نال نال پڑھائی دا سلسلہ جاری رکھیا۔ پہلاں بی اے کیتا۔ فیر 1941ء وچ بی ٹی دا امتحان پاس کیتا۔ ملازمت دے دوران مختلف شہراں وچ ہیڈ ماسٹر رہے نال نال ایم اے فارسی تے ایم اے اردو دے امتحان پاس کیتے تے فارسی دے لیکچرار ہو گئے۔ گورنمنٹ کالج انک، راولپنڈی، گوجران، جہلم، تلہ گنگ تے لالہ موسیٰ وچ پڑھاندے رہے۔ 1947ء وچ ریٹائر ہو کے پنجاب یونیورسٹی دے شعبہ پنجابی وچ پڑھاندے رہے۔ فیر اسلام آباد چلے گئے تے مقتدرہ قومی زبان دے علمی تے ادبی جریدے دے مدیر مقرر ہو گئے۔ آخری دم تیک گجرات وچ علمی ادبی تنقیدی تے تحقیقی کم وچ زچھے رہے۔ 21 جنوری 2007ء نوں خالق حقیقی نال جا ملے۔

شرف گنجاہی اک عہد ساز شخصیت تے اپنی ذات وچ انجمن سن۔ آپ پنجابی دی جدید نظم دے موڈھی شاعر سن۔ ”گجراتے“ آپ دیاں پنجابی نظماں دا پہلا مجموعہ اے۔ دوچہ مجموعہ ”اوڑک ہوندی لو“ اے۔ آپ نے تنقیدی مضموناں دا مجموعہ ”جھاتیاں“ دے نال نال چھاپیا ایس توں ”خطبات اقبال رحمہ اللہ“، ”چاؤید نامہ“، ”تعلیم والاقتصادی پاک“ دے خطبے تے مضمونہ دا پنجابی ترجمہ کیتا۔ آپ نے پنجاب یونیورسٹی لئی پنجابی لغت وی تیار کیتی۔ آپ دے کلام وچ پنڈاں دیاں ریتاں رسماں، انگ ساک، عالمی جنگ دی تباہی۔ پنجاب دی مٹی دی خوشبو وچھوڑے دا دکھ، مت دیاں گلاں تے ڈونگھے جذبیاں دی مکمل ترجمانی موجود اے۔

اوڑک ہوندی لو

انج دلا نہ جھتھیاں پو
 انج نہ رات نماں دی مگدی
 انج نہ ہوندی لو
 انج ہواواں وچ نہ گھلدی نجران دی خوشبو
 نصیرے دے وچ چمکن تارے
 نور دے کھوجی میرے تیرے داگوں سارے
 اپنے آپ نوں ڈوب کے اوہناں
 ڈبے ہوئے سورج تارے
 جان تے اپنی آہیل کے بچے، جو منزل تے بچے
 جیہڑا اپنی رت دے قطرے راہ وچ دیوے گو
 انج دلا نہ جھتھیاں پو
 اوڑک ہوندی لو

عارف عبدالمستین

عارف عبدالمستین یکم مارچ 1923ء نوں امرتسر دے اک کشمیری خاندان وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد داناں خواجہ عبدالمحمیدی۔ عارف ہوراں دا بچپن تے جوانی داندھلا حصہ امرتسر وچ لنگھیا تے اوتھے ہی تعلیم حاصل کیتی۔

ہجرت کر کے پاکستان آئے تے چشتیہ ہائی سکول لاہور وچ مدرس ہو گئے۔ ملازمت دے نال نال علمی تے ادبی رسالیاں وچ نظم تے نثر لکھدے رہے۔ کئی رسالیاں دے مدبری رہے۔ فیراہیم۔ اے۔ اوکا لاج لاہور وچ اسلامیات دے لیکچرار لگ گئے۔ ایہتھوں ریٹائر ہو کے پرائیویٹ کالجوں وچ پڑھاندے رہے۔ آپ اک سچے کمرے انسان، اُچے پدھر دے شاعر، نثر لکھندے ادیب سن۔

عارف عبدالمستین ہوراں پہلاں اُردو وچ شاعری شروع کیتی، فیر پنجابی ول پر تے۔ آپ دیاں پنجابی غزلاں تے نظماں دا مجموعہ ”اکلا پے دا مسافر“ عوام وچ مقبول ہویا۔ آپ نے اپنی شاعری راہیں، بٹھمیاں، کوڑیاں، پھکیاں تے کھٹیاں ہتھتیاں نوں ظاہر کیتا اے۔ ایس توں آڈ آج دے دور دے انسان دے دکھ درد تے تنہائی توں ابھرن والے کرب نوں پیش کیتا اے۔ آپ دیاں نظماں دا مجموعہ ”انہر پھری تھان“ 1990ء وچ شائع ہویا۔ پنجابی غزلاں دا اک ہور مجموعہ ”خوشبوداسفر“ شائع ہویا اے۔ تنقیدی مضموناں دا مجموعہ ”پرکھ پڑچول“ پنجابی دے تنقیدی ادب وچ اُچا مقام رکھدا اے۔

عارف عبدالمستین نے پنجابی نظم راہیں گھر وکے رشتیاں دے حوالے نال موجودہ دور دے بندے دے احساس نوں تخلیقی سلخ اُتے پیش کیتا اے۔ آپ دی زبان سادہ تے خالص شہری پنجابی اے جیہدے وچ ترنم تے نفسی کھل درجے تیک موجود اے۔ 30 جنوری 2001ء نوں علم و ادب دا ایہہ چراغ ہمیشہ لئی بجھ گیا۔

غزل

میرے تن تے داغ نہ دھبہ ایویں میں شرمناواں کیوں
ون سونے کپڑے پا کے اپنا آپ لکناواں کیوں

اپنے ہتھیں کشتی توڑی، چنچے سنے مرضی نال
مُن جد ڈن ویلا آیا دس خاں میں ہنچناواں کیوں

میں عاشق سورج دا جن دا، کرناں دا، زشتاکی دا
پھردا میرے اگے پچھے میرا ای پرچھناواں کیوں

میرا ای کوٹھا کچا نہیں اے سبھ دے گھر اتھے کچے نہیں
کالے بدل چڑھدے دیکھ کے میں اپناں گھبراناواں کیوں

شیراں داگ میں ہک وچ نیزہ کھا کے مرنا سکھیا اے
نودل بن کے کنڈ وکھا کے اپنی جان بچاناواں کیوں

وچھڑے جہاں دا غم عارف میں کیوں بھل سکدا ہاں
جس نے مینوں ملدن کیتا میں اوہ اگ ہنچناواں کیوں

احمد راہی

احمد راہی ہوئیں 12 نومبر 1923ء، نول امرتسر وچ پیدا ہوئے۔ ایہناں دے والد صاحب داناں خولجہ عبدالعزیز سی تے اوہ شالاں دا کاروبار کردے سن۔ احمد راہی داناں پہلاں غلام احمد رکھیا گیا بعد وچ خورشید احمد رکھ دتا گیا۔ پر علم تے ادب دے میدان وچ اوہ احمد راہی دے ناں نال مشہور ہوئے۔ 1942ء وچ میٹرک دا امتحان پاس کیتا۔ ایم۔ اے اوکالج امرتسر وچ بارہویں کلاس وچ سن کہ آزادی دیاں تحریکاں وچ حصہ لین پاروں کالج وچوں کنڈھ دتے گئے۔ شالاں دے کاروبار دے سلسلے وچ کلکتہ چلے گئے۔ قیام پاکستان دے ویلے امرتسر توں لاہور آ گئے۔ کجھ عرصہ ”سویرا“ دے مدیر رہے۔ فیبر 1954ء وچ قلمی دنیا دارخ کیتا تے فلماں دیاں کہانیاں تے گیت لکھ دے رہے۔

احمد راہی دے سکتے مامے صادق امرتسری اک چنگے شاعر سن۔ اوہناں دی صحبت وچ رہ کے راہی صاحب وی شعر آکھن لگ پنے تے میٹرک دے دوران اردو شاعری دے حوالے نال پچھانے جان لگ پنے۔ قیام پاکستان دے تیز تے تیز بھائی شاعری وی شروع کردتی۔ اوہ پنجابی دی جدید نظم دے بانیاں وچ شمار کیتے جاندے نیں۔ اوہناں دیاں پنجابی نظماں دا مجموعہ ”ترنجن“ کئی واری پاکستان تے بھارت وچ شائع ہو چکیا اے۔ ایس مجموعے وچ نظماں کجھ گیت تے بولیاں شامل نیں۔ ”ترنجن“ دے دو حصے نیں پر ایہناں وچ اک ارتقائی وحدت موجود اے۔ پہلا حصے وچ اک داخلی اُٹھان اے جس وچ اُٹھرتے ملوک جذبے نیں، پر اخلاقی ذمہ داری دا احساس وی موجود اے۔ دوپے حصے وچ ہجر وچھوڑے دے گیت نیں۔ ایس وچھوڑے وچ اوس کڑی دے وین وی شامل نیں جیہڑی ماییاں دے گھروں دور سوہرے گھر نر جاندی اے تے 1947ء دے فساداں دے دوران ماییاں توں وچھڑن والیاں دھیاں دے نوحے وی شامل نیں۔ احمد راہی دیاں نظماں تے گیتاں وچ وچھوڑے دے درد دا بڑا ڈونگھٹا سوز بھریا اظہار سمجھ اے۔ احمد راہی نے اپنیاں نظماں وچ پنجابی لوک گیتاں دے انداز نوں سامنے رکھیا اے۔ زبان شہری پنجابی ورتی اے۔ تے اوہناں دا اپنا اک سلیبس سدھاتے اثر کرن والا بیان دا ڈھنگ ٹسے احمد راہی 2 ستمبر 2002ء نوں اپنے رب نوں چاٹے۔

نواں نواں فور

آجے نواں نواں اجمیاں نواں فور

آجے ہونٹاں وچ آن چھوٹیاں کلیاں دے دے رس
 آجے باہواں وچ بھریاں شاخاں دی ہلور
 آجے آن کھڑے مھلاں تہی ہاسیاں دی دکھ
 آجے نوراں وچ چڑھیاں پونگاں والا زور
 آجے ہاپیئے، پے ڈھولیاں دے تے تے رنگ
 آجے دلاں وچ سدھراں دا سٹکا سٹکا شور
 آجے ترنجناں وچ کھلیاں گدیاں دے چاء
 آجے پہلیاں وچ پہیاں پون سکھے نہیں مور
 آجے ساہواں وچ سہلیاں دے ساہواں دی ہواڑ
 آجے سہلیاں ای چن تے سہلیاں پکور
 آجے کنڈھیاں دے نال نال کھڑیاں تیں بیڑیاں
 آجے دور بیڑیاں توں مھلاں دور،

آجے نواں نواں اجمیاں نواں فور

باقی صدیقی

باقی صدیقی دا اصل ناں سائیں محمد افضل اے۔ آپ ٹیکسلا دے اک پنڈ سہام وچ 1909ء نوں پیدا ہوئے۔ کئی عمرے یتیم ہو گئے تے دسویں جماعت پاس کرن مگروں اک پرائمری سکول وچ مدرس ہو گئے۔ فیروزپور جا کے فلمی کہانیاں تے گیت لکھدے رہے۔ کجھ چرفوج دے محکمہ ایم۔ ای۔ ایس وچ کلرکی کیتی۔ جدوں راولپنڈی پر تے تے اک ہفت روزہ رسالہ ”راہ و منزل“ دے ادارتی عملے وچ شامل ہو گئے۔ ریڈیو پاکستان راولپنڈی لئی گیت فچرتے ڈرامے وی لکھے۔ بیمار ہوئے تے اپنے پنڈ سہام چلے گئے جتھے 8 جنوری 1972ء نوں وفات پائی۔

دہخانی وچ اوہناں دی شاعری دے دو مجموعے ”زخمی پیاز“ تے ”کچے گھڑے“ شائع ہو چکے نیں۔ ”کچے گھڑے“ نکلیاں نکلیاں نظماں دا اک خوبصورت مجموعہ اے جس وچ باقی صدیقی نے روایت تے جدیدیت نوں اک بیک کردتا اے۔ پوٹھوہاری لہجے وچ پوٹھوہاری علاقے دے لوک گیت، نظماں، اتھھے دے دسزیکاں دے معاشرتی تے سماجی روگ، ہجرت تے فراق دی کیفیت تے اپنے عہد دا شعور پوری طرحاں موجود اے۔

ہک بوٹا

ہک بوٹا گھل مکھلا
سڑنے پلنے راہیاں
پتراں نی پکھی جھولے
کیتے چیزے، کیتے صافے

ہاڑے صیٹھے نی دھپاں دج
دنیانی نظراں توں اوہے
اس بوٹے نی چھانویں بہہ کے
دلاں نی بولی بولے

آن مسافر جان مسافر
ایہہ پتراں نی پتھماں دچوں
ہر راہی آں ہٹ ہٹ پتے
کوئی اس ناراز نہ سبھے
کوئی ندول پھرو لے

ایہہ بوٹا پینگاں ناٹھو ٹا
کوئی اس نے پتر ڈھائے
کوئی اس نیاں ناٹھیاں کپے

فرو دی ایہہ اٹھلا سنگی
ساریاں تے رت ڈوہے
ہک بوٹا گھل مکھلا
سڑنے پلنے راہیاں کی
پتراں نی پکھی جھولے

مُنیر نیازی

مُنیر نیازی 19 اپریل 1928ء نوں ہوشیار پور دے اک پنڈ خان پور وچ فتح محمد خاں دے گھر پیدا ہوئے۔ پرائمری تیک تعلیم اپنے پنڈ وچ حاصل کیتی۔ میٹرک دا امتحان ہوشیار پور دے ہائی سکول توں پاس کیتا۔ فی رٹی۔ اے تیک تعلیم جالندھر، سری نگر، بہاول پور تے لاہور دے کالجوں وچ حاصل کیتی۔ پاکستان دے قیام مگروں ساہیوال آ گئے تے ایسٹون دے علمی ادبی حلقیاں دی جان تے پہچان بن گئے۔

لاہور آ کے اک اشاعتی ادارہ قائم کیتا اعلیٰ قسم دیاں کتاباں شائع کیتیاں۔ آزاد منش تے سیلانی طبیعت دے مالک مُنیر نیازی نے ساری حیاتی تخلیق دی دنیا آ باد رکھی تے ایہہ دنیا مردے دم تک قائم رہی۔

مُنیر نیازی دی پنجابی شاعری دے تن مجموعے شائع ہو چکے نیں۔ ”سفر دی رات“ ”چار چپ چیزاں“ تے ”رستہ دین والے تارے“۔ بعد وچ ایہہ تے مجموعے تے کجھ ہور کلام جمع کر کے کلیات دی شکل وچ ”کل کلام“ دے عنوان نال شائع کیتا گیا۔ مُنیر نیازی بنیادی طور تے کئی نظم دے شاعر نیں۔

مُنیر نیازی کئی توں کئی نظم لکھن تے اوہ دے موضوع نوں مکمل طور تے بیان کرن وچ اپنا ٹائی نہیں رکھدے۔ اوہناں دیاں بعض نظماں اک اک مصرعے دیاں نظماں نیں۔ مُنیر نیازی نے حیاتی دے دکھاں درداں تے سماجی برائیاں نوں بھوت جن تے چڑیل دی علامت بنا کے پیش کیتا اے۔ 26 دسمبر 2007 نوں ادبی دنیا ”کل کلام“ دا ایہہ روشن تارہ ہمیشہ لئی ڈب گیا۔

تین نظماں

اللہ و آتوں گن دی حفاظت

بوہت آداس جدوں میں ہوواں سکھ دا سندیرہ آوے
 مشکلاں وچ جدوں تھک جاواں کجھ غیب و آتوں ہوجاندا
 جدھروں مینوں خبر نہیں ہوندی اودھروں حوصلہ آندا
 ہمیراں ہتھماں سامنے پھلدی پُرباں و آتوں لائی
 آس نہیں میری تُوں دیندا ایس جہان دا والی
 میریاں مددواں کردی رہندی اک مخلوق خیالی

.....

میں تے ایسہ شہر

نسل گئے مینوں طور طریقے کوں میں اتھے رہنا
 کوں میں اتھے دن کتنا اے کوں میں اٹھنا بہنا
 کس ویلے کیہ کم کرنا اے کد میں جاگنا سونا
 کس موقعے میں خوش لگناں اے کد میں خوش نہیں ہونا

.....

اصل کولوں خوف

ایہر اودھر دسدے پھر دے
 اصل دے کولوں دسدے
 جس نوں گل اسی دسی ہوندی
 اوے نوں نہیں دسدے

انور مسعود

انور مسعود 8 نومبر 1935ء میں گجرات وچ پیدا ہوئے۔ والد دانا محمد عظیم اے۔ آپ نے پنجاب یونیورسٹی توں ایم اے فارسی دا امتحان پاس کیا تے لیچرار مقرر ہو گئے۔ مختلف کالجوں وچ پڑھاندا رہے۔ گورنمنٹ کالج راولپنڈی وچ فارسی دے استاد رہے۔

انور مسعود ایسے دکھاں درداں دی ماری دنیا واسطے ہاسے تخلیق کردا اے تے لوکاں نوں غماں توں نجات دیواندا اے۔ اوس دے شعر پڑھن دا انداز ایڈا دلکش تے اثر انگیز اے کہ اوس دا کلام لوکاں دے ذہناں اُتے نقش ہو جاندا اے تے بلاں وچ اُتر جاندا اے۔ اوس نے پنجابی توں اُوڈ فارسی تے اُردو وچ وی شعر لکھے نیں۔ پنجابی زبان وچ اوہدا اُو مجموعہ ”میلہ اکھیاں دا“ دے سرتاویں نال چھپ چکیا اے، جس نے لوکاں توں مقبولیت دی سند حاصل کیتی اے۔

اک تے اوہدا کلام گلاب دیاں پگھڑیاں ہار کھریا ہوندا اے تے سونے اُتے سہاگہ اوہدا دل موہ لین والا پڑھن دا انداز اے۔ اوہدی پنجابی شاعری وچ جتنے مزاج اے اتھے نال ای طنز دے ڈونگھے تے ترکھے نشتر وی موجود نیں، جیہڑے ذہن دے اندر کھب جاندا اے۔ آکھیا جاندا اے کہ طنز وی اک طرحاں دا ذہنی تشدد اے، پر انور مسعود دے طنز وچ تشدد دی تھاں اصلاح دا کچھ نمایاں اے۔ اوہدے مخول پنچھے کوئی نہ کوئی سبق ضرور ہوندا اے۔ نظماں توں اُو انور مسعود نے کجھ پنجابی قطعات تے رُباعیاں وی لکھیاں نیں۔

جمعہ بازار

بزی مریج مسالے سارے جمعہ بازارے دیکھے
کیسے کیسے عجیب نظارے جمعہ بازارے دیکھے
سارے بند بازار تے گھٹا ایہہ بازار نرالا
مسجد دا ہمایہ میلا چوکی رونق والا
ہم ہما کے آیا اتھے سارا آل دوالا
نبا، چاچا، تاپا، پھپھا، انی، ہاجی، خالہ
لوک ویسی دسی سارے جمعہ بازارے دیکھے

کیسے کیسے عجیب نظارے جمعہ بازارے دیکھے

رنگ برنگی کاراں والیاں لگیاں ہویاں پالاں
ہر کوئی اتھے میرے وانگوں ڈُٹا وچ خیالاں
کھڑی چیز خریدیاں اتھوں کھڑا سودا ٹالاں
اوتھے چوکھا بھیڑ بھڑکا جیہڑی تھانویں دالاں
بیٹی دھوڑا غبار غبارے جمعہ بازارے دیکھے

کیسے کیسے عجیب نظارے جمعہ بازارے دیکھے

کھڑی شے نہیں دیکھی اتھے دیکھے نہیں ہوانے
ایں بازارے وکدے دیکھے آساں مکنی دے دانے

ون سوئے دیکھے اچھے کبل لیک سرہانے
 کاراں دے وچ ڈٹے ہوئے ڈٹھے ہال ایانے
 ہمدے روندے تے گرلانڈے ہال وچارے دیکھے
 کیسے کیسے جب نظارے جمعہ بازارے دیکھے

لڈے دا سامان خریدن لوکی ڈروے ڈروے
 ہڈے ورتے کوٹ، سویٹر پکڈے وصدے ڈھروے
 فیشن نویں بھاون دے پنے سے چارے کردے
 گھر وا پردہ رکھن نوں پنے لین پڑانے پردے
 اوور کوٹ، جراباں، شالاں، سوڈے سارے دیکھے

کیسے کیسے جب نظارے جمعہ بازارے دیکھے

نویں زانی جاہلی جس نے جو اواز لگائی
 کہے ملوکاں والا بھائی کشش وکنے آئی
 موگ پھلی نوں آکھے کوئی پستے دی بھر جانی
 مٹے وچین والا کوکے لئی گنی مٹھیائی
 برنی دی اواز سنی تے شکر پارے دیکھے

کیسے کیسے جب نظارے جمعہ بازارے دیکھے

کوئی بھوس اتاراں والا نوٹن بیا فرماندا اے!
 کوئی مرقی ذبح کراکے تھیلے وچ بیا پاند اے!
 کوئی گاہک ہزاراں دا قالین خریدی جاندا اے
 خالی کھیسے والا کوئی اکھیاں نوں ترساندا اے
 مہاترہ ساتھی کئی وچارے جمعہ بازارے دیکھے!

کیسے کیسے جب نظارے جمعہ بازارے دیکھے

شامیں سے وچین لگ پنے سوڈے وچین والے
 ایہہ موقع دیکھ رہے سن کئی خریدن والے
 ایڈوں بعد ملزکوں وانگوں بیٹھے بیٹھن والے
 سوڈے والی خالی بیٹی ہال کے سکین والے
 رات ہنیرا، بھانیز تارے جمعہ بازارے دیکھے

کیسے کیسے جب نظارے جمعہ بازارے دیکھے